UNITED STATES HOLOCAUST MEMORIAL MUSEUM

Ukrainian Museum-Archives of Cleveland
Displaced Persons Camp Rare Book Collection

Item in Public Domain or an Orphan Work:

The United States Holocaust Memorial Museum Library respects the copyright and other intellectual property rights associated with the materials in its collection and makes good faith efforts to locate copyright owners. According to the Library's knowledge, the Library may make this title publicly available for reasons including but not limited to: the title is in the public domain or the title is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact the USHMM Library by phone at 202-479-9717, or by email at reference@ushmm.org.

БІБЛІОТЕКА НОВІТНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Іван Багряний

ТИГРОЛОВИ

ПРОМЕТЕЙ

1947

БІБЛІОТЕКА НОВІТНЬОЇ

ЛІТЕРАТУРИ

„ПРОМЕТЕЙ"

Іван Багряний ТИГРОЛОВИ

Всі права застережені за Видавництвом

ЧАСТИНА ДРУГА

РОЗДІЛ СЬОМИЙ

Memento mori

Над Голубою Паддю, над горами лиловими, над буйними нетрями стояв сліпучий соняшний ранок, граючи всіма кольорами веселки. Міліярди перлин мерехтіли на всьому, випромінюючи маленькі сонця, розсипаючи спектри, на лапатім листі дубів і ліщини, на травах, на квітах, на тисячолітніх, укритих мохом пнях і колодах і на вершинах височенних кедрів та осик . . . Вони мерехтіли там особливо, як вогнисті краплини; часом одривалися нечутно і летіли вниз, блискаючи межи стовбурами і прошиваючи синій холод глибоких сутінок гущавини.

Буйна роса була на всьому, тяжіла ґронами, згинаючи стеблини трав та одгортаючи пелюстки квітів. Було напрочуд тихо. Ні шелесне лист, ані ворухнеться травинка. Тільки веселкова мерехкотнява . . .

Наталка стояла на кладці з рушницею і, трохи зігнувшись, дивилась у воду нерухомо, — пильнувала т а й м е н я, що від двох днів заволодів увагою цілої їхньої колонії і що його вони завзялися встрелити, змагаючись між собою. Здоровенний таймень! Він жив межи великими кам'яними брилами в водяній прірві і лише іноді показувався на чистих мілинах, бентежачи мисливські душі, але не давався ні на які хитрощі — зникав враз, як тільки тупне хтось на березі, ніби відчував небезпеку. Весь інтерес цього надзвичайного полювання полягав у тім, що тайменя тяжко було підстерегти, а ще тяжче було встрелити в воді: тільки пущена всторч куля могла досягти мети. Пущена ж під кутом куля тьохкала об воду, робила рікошет і дзижчала геть, як несамовита, ніби від болю, що забилась об воду. Та таймень не давався ані на постріл сторч, ані під кутом.

Наталка заповзялась на нього особливо; — така вже вдача: як що заволоділо її серцем, то вже край. Тепер ось заволодів її серцем таймень . . . Стояла, як статуя, як нежива, і дивилась, не моргаючи, в глибінь. По обличчю, по очах їй бігали соняшні зайчики, ніби намагаючись її розсмішити або зіпсувати полювання, — сміхотливі зайчики, відзеркалені хвилями.

В такій же позі і теж з рушницею стояв Гриць на скелі, що випнулась далеко над водою.

Григорій, що облишив уже цю розвагу . . . Не тому, що до неї треба було китайського терпіння, а тому, що був такий чудесний веселковий ранок, а ще може, тому, що в того дівчиська по очах і обличчі пустували надзвичайні соняшні зайчики, перекочуючись, мов плями живого срібла . . . Сидів собі отак на перекиненій байді песеред осяяного сонцем подвір'я, підставив під сонце розхристані груди і дивився на той цілий світ сліпучий . . . Тиша була на світі, і тиша була на серці, і мерехтіння-мерехтіння . . .

Чомусь згадувався Врубель з його веселковою палітрою . . . Царівна Либедь . . . І той розбитий «Демон» з поломаними крилами і печальними очима . . . Тільки ж ні! — Нема того генія, щоб передав ось цю буйну симфонію блиску і спектрального шалу, і тієї радости — буйної радости життя й цвітіння, — ані отих невидимих крил у серці, що виростають . . . А надто ж того в о с к р е с і н н я, отого п р и ш е с т я л ю д и н и в д р у г е на цей світ, — і вже не в світі нудьги, брутальности і одчаю (те все зосталось позаду, як в тумані), а в світ веселкового сяйва, безмежного радісного спокою і щастя . . . Дивне почуття володіло ним. Воно ним володіло вже від багатьох днів, відколи він пірнув у цей первісний, незайманий, напів-казковий світ і ставав помалу сам його часткою мимо своєї волі — часткою цього блиску і шалу, і радісного спокою, і цілої цієї симфонії буття, що поза нею, здавалось, немає вже нічого іншого і ніколи й не було. Почуття те дивне стосувалось минулого. Його н е б у л о. Так, було лише мариво, був химе-

рний сон. Туманна фікція, видимість світу. І він був там ще тоді, коли ще не народився на світ взагалі, коли ще не жив, як людина, а жив, як інша якась істота. Раптом! . . .

Що це?! . . . Далекий грім? . . . Вітер? . . . Знову . . .

Григорій схопився, відчувши, як в нім закалатало серце.

Вітер виростав в ураган з блискавичною швидкістю . . . І раптом скажено загриміло, заревло, аж но задвигтіла земля, пішов вітер по нетрях і по всій Голубій Паді, з дерев посипались блискучі сонця — цілий зоряний дощ . . .

Потрясаючи землю, потрясаючи нетрі, низько над кедрами заклекотали машини — велетенські, чорні проти сонця, потворища.

Л і т а к и ! ! . . . Шість . . . вісім . . . вісім чотиримоторових велетнів!

Собаки заскавуліли і кинулись врозтіч. Потім позбігалися на пагорбок і зчинили несамовиту гавкотняву. А Рушай сів на хвіст по-вовчому, підняв пащеку і тоскно завив . . .

Літаки прогреміли над табором і вже летіли низько над паддю, перехиляючись то на одно крило, то на друге . . Щось, далебі, шукають . . . Вісім велетенських невиданих тут птиць пливли по блакитній долині, заглушаючи все своїм ревом, а під ними, по марях, по зеленаво-синьому, сріблястому від роси килимові пливло вісім тіней: спершу — великих чорних . . . потім менших сизих . . . фіялково-синіх . . . синіх . . . Пролетівши падь, літаки завернули упоперек і так само пішли низом, перехиляючись. Далі . . . Далі . . .

Приголомшений Григорій стояв посеред двору, як вкопаний. Відчував, як у грудях скажено билося серце. Так ніби його кинуто з височенної скелі на землю, в провалля. Змішане почуття тривоги, здивування, скаженого руху, неспокою . . . — ціла буря найдивовижніших почувань та асоціяцій опанувала ним. Помалу буря уляглась, а натомість росло невиразне, бентежне передчуття чогось страшного. Вовчий інстинкт прокинувся, як у того Рушая, і віщував недобре.

Він тормосив чуба, хмурив брови і стояв так посеред дво-

ру, дивлючись в блакитний обрій, де в соняшній імлі зникли літаки. Мов загіпнотизований.

Навіть не бачив, як осторонь оддалік стояла Наталка і широко розкритими очима дивилась на нього. Дивилась з трівогою, притиснувши руку до грудей.

Не літаки приголомшили те «дівчисько». Літаки її здивували, але й тільки. Ні, далебі, щось інше вразило її. Якийсь інстинктовний відрух, чи може страшний здогад, а чи десь незбагнений жах, — хто зна . . .

Вона дивилась на нахмурені Григорієви брови, на стиснені щелепи і намагалася рукою стримати серце.

А ранок стояв соняшний, мерехтливий, запишаний перлами і веселковими барвами. Усміхнений, золотий ранок . . .

Тунгус Пятро Дядоров

Того ж дня в обідню пору до табору завітав ще один несподіваний гість.

Саме збиралися обідати, як завалували собаки і кинулися в гущавину. Наталка спинила собак криком, — вони повернулися і полягали біля неї, гарчучи та наставивши вуха в нетрі, що вкривали схил сопки.

Там, по крутому схилу, чипляючись за кущі, спускалась людина. В хутряній капелюсі, у ватяних штанях, в жупані з голої, обшворганої козулячої шкіри підперезанім мотузкою; через плече набійниця, при поясі ніж, а рушницею обпирався, як палкою.

— Глянь! Глянь! . . . — здивувався старий Сірко. — П я т р о ! . . . Д я д о р о в ! А бий тебе коза хвостом! . . .

Гість виплутався з кущів і підійшов, розпливаючись в широку радісну посмішку цілим своїм квадратовим, косооким обличчям. Присадкуватий і добродушний, він підійшов упевненою ходою, як додому, і далебі щиро тішився.

— Зиздрастє . . . — тикав кожному свою шкарубату руку.

— Зидрастє, батіка! . . . і аж зажмурився від втіхи, коли

старий Сірко дружньо обхопив його ручищами за плечі і потряс, — старі добрі друзі! — «Це ж Пятро Дядор» — обернув тунгуса до хлопців: — «Перший мисливець у цілому світі . . . Ну-ну, добрий гість! . . .»

— Зиздрастє, Наталика . . . Здрастє . . . — коло Григорія тунгус завагався і подивився запитливо на Сірка. Той підморгнув йому: «То теж наш!»

— Зидрасттє, к а п і т а н а ! . . . — подав він руку Григорієві. Григорій потис ту тунгуську руку; вперше в житті він мав з тунгусами до діла, але потис приязно, — сподобалось йому те косооке і наївне дитяче обличчя. Лише здивувався, чого це він називає його «капітаном». — «Та то вони всіх так, кого вперше бачуть і хто видається їм за начальника, або взагалі за росіянина» — пояснив Сірко.

Тунгус поставив ґвинтівку до дерева і, обтираючи рясний піт з обличчя, сів на колоді. Оглядаючи всіх своїми косими, ніби попрорізуваними осокою, усміхненими очима, відсапувався. На голові йому цупке русяве волосся стояло їжаком, над верхньою губою кілька волосинок замісць вусів, на підборідді так само кілька волосинок.

Далі, не кваплячись, витяг кисета і люльку, натоптав люльку махоркою і закурив, передаючи кисет гостинно іншим.

Сірко теж набив люльку . . . — Ну, як же живеш, Пятро?! . . . Розказуй. Чого це ти никаєш? Чом не пантуєш?

Тунгус, все обтираючи рясний піт, похитав головою і аж зажмурив очі:

— Їроплану їскаїм! . . .

Говорив він, як і всі тубільці, смішною, покаліченою російською мовою.

— Їроплану їскаїм, — повторив скрушно вже і важко віддихнув.

— Яку «їропляну»!?

— У п а л а . . . Мало-мало літала і упала . . . Їскаїм.

— Чого ж вона впала? хай вона сказиться! Оттакої! . . .

— Пороха мало . . . Порох горі — їроплана леті. Порох

кончай — їроплана падай . . . Капут! . . . Літала-літала і . . . «чш-ш-ші-к!» — І аж показав захоплено рукою, як то вона «Чш-ш-ші-к» — штопором вниз, і прицмокнув язиком.

— Коли ж вона впала і де? . . .

— Десять-і день . . .-і безпорадно розвів руками, бо невідомо, де впала, і ніхто того не бачив. — Їскаїм . . .

— А чого ж це ти її їскаїш, хай вона згорить?

— Нада. . . Начальника много і шибко кричи . . . Шибко большой начальника . . .

І розказав Пятро, що хоч «їроплана» і не його, але він мусить шукати. В с і мусять шукати. Він обійшов уже сотні кілометрів за ці десять день і все марно . . . А оце зайшов, мимо йдучи, у гості, провідати. «Як пантовка? . . . Добре? . .» І з жалем зітхав та хитав головою. Пропала його пантовка. Не можна. Шукати звеліли. І всі так. Багато людей отак никає, шукаючи ту загадкову «їроплану» по проваллях та по всіх нетрях на величезному просторі. І ніхто не бачив, як вона падала і де вона падала, і навіть яка вона з себе є та «їроплана».

Підняли отак людей по всіх тайгових селищах і розігнали їх на всі боки, — шукайте! — і, не знайшовши, не веліли вертатись.

— Так це ти так ніколи й додому не вернешся! — покепкував Сірко. — Хай їй біс, тій «їроплані«!

Тунгус зітхнув і безпорадно розвів руками, мовляв: «Що ж-» . . . і додав:

— Начальніка велі . . . Шибко кричи . . . Шибко сердитий начальник. — Помовчав, прицмокнув язиком і похитав головою розпучливо: — Пропадай панти! . . .

Йому співчували. Запрошували обідати, перепочити, заночувати . . . Тунгус від усього відмовився. Посидів ще трохи. Потім попрощався, надів капелюху, взяв ґвинтовку і, сховавши люльку, щез, як і прийшов. Пошелестів десь нетрями. Зник.

— От так . . . — Сірко помовчав і сердито сплюнув чи на-

ту «їроплану», чи на тих придуркуватих начальників, що «шибко кричи», і кивнув у той бік, де понлентався наївний лісовий чоловічок з дитячим обличчям:

— Золотий чоловік, пантовщик — яких мало! І от такий, можна сказати, хрест несе. Мало, що дав Бог жіночку . . . Так ще й «їроплану» кинув. Що там за дурна «їроплана» і що там за дурні начальники!? . . . — Сірко від усієї душі співчував тунгусові.

— Живе тим, що заполює . . . Купу діток має та ще й жінку таку от . . . красуню. Московка там одна. Що гарна, то вже гарна вража дочка, тільки ж і не дай Бог . . .

— Як же він таку жінку гарну доп'яв отакий-о красень? — поцікавився Григорій знічев'я, бо сам думав над тим, що то ж і ті літаки вранішні, далебі, теж за тою «їропланою» нишпорили. Авжеж . . . А на серці було якось зле. Відчував, що втікав він, утікав, але . . . Все це десь за ним назирці посувається. — Як же він ту красуню доп'яв? . . .

Питав знічев'я, так собі, і навіть і в голову не клав, як не клали й інші, що тая красуня ще десь так вплутається в їхнє життя.

— А так . . . — і розказав старий Сірко, як доп'яв цей Пятро Дядоров найпершу красуню серед усіх старовірів і скільки він з того лиха має . . . Бідолашний чоловік. Чоловік-дитина.

— Була, бач, така дівка, краля мальована, «Фійоною» звалась . . . А піди, Наталко, он буланий заплутався на долині . . .

— «Та я, тату, і так знаю ту історію», — знизала плечима насмішкувато, одначе встала і пішла собі геть, гукнувши Заливая: — «Будуть там усякі дурниці говорити . . . Ходім!» — і подалась геть.

— . . . Отож крутила з парубками . . . Поки накрутила . . . А цей помирав за нею, Богу на неї молився . . . Буває так. Ну й взяв за себе небогу . . . А вона ж, як цариця, а він бач який . . . От і має! . . . Це все одно як спарувати козла з зозулею . . . І ні встиду в неї, ні сорому . . . Пятро, бач, «іро-

плану їскає», а жінка, либонь, десь «шибко» великого начальника гостить . . . Тьху! ! . . .

Слухали, чи не йде ще хто.

В нетрях було спокійно і тихо. Хто б подумав, що по тому океану десь відбуваються великі події, що там нишпорить така сила людей і що десь там якась «їроплана» запалась.

Думалося, що в зв'язку з тою «їропланою» ще хтось завітає на Голубу Падь, до їхнього табору. Або й ще щось трапиться. Григорій був нашорошений, хоч і не подавав виду.

Але ніхто не заходив більше, і нічого не траплялось. Так і не трапилось. Врешті і те забулось. Потонуло в зеленому шумі, в соняшній повіні. Зітерлось. Щезло.

Так щезають луни, перекочуючись горами і нетрями, зникають десь там за Паддю Голубою, замовкають. Так плине місяць вночі по хвилях, плюскотить і втікає десь за водою . . .

Час собі йшов замріяною ходою по безбережному зеленому океану, осяяний соняшним блиском, сповнений буйної, веселкової молодости, озвучений гомоном птахів і звірят, і шумом кедрів вгорі, і таємничим шепотом листу, заквітчаний-закосичений цвітом.

Час ішов по нетрях, час ішов по жилах — рухав у них кров, змушував серце тремтіти так, як тремтить лист під промінням сонця в діямантових росинках . . .

То йшла молодість і ні до кого їй нема ніякого діла. То йшло життя, тріюмфуючи. Життя — як мерехтливий соняшний простір, як безмежна, заквітчана Падь Голубая.

Історична довідка.

Якось два дні поспіль ішов дощ. Не дощ — злива африканська. Старий Сірко був у доброму настрої. Ще два дні перед тим він поглядав на небо, нюхав повітря, дослухався, як йому «крутить» у нозі, і підняв усіх несподівано на гарячу роботу — лагодити «заїздок», попросту сказати — тин через річку

впоперек. Був він установлений на якорях-каменях, а з берегів міцно укріплений зв'язаними колодами, що простяглись через усю річку і що на них тин, власне, й тримався. А призначення того тину — ловити рибу. Посередині дірка, а над діркою ставиться величезну «морду», чи, як кажуть в Україні, вершу. Влітку ставлять її устеньком за течією, взимку — проти течії. Це тому, що влітку риба йде вгору на мілини, взимку спускається вниз на більшу глибінь.

На більших річках і заїздки великі, і верші такі, що їх коловоротом викручують; напхається туди іноді з десяток пудів риби. Це все розповідав уривками старий Сірко, поки лагодили заїздок і приміряли нову «морду». Потім почепили «морду» на дереві: піде дощ — піде риба на теплу воду, тоді й мали її ставити.

І таки пішов дощ. Отже точний Сірків барометр не помилився. І то за два-три дні вперед.

А як пішов дощ, — всі сиділи на ґанку в святковому настрої і спостерігали, як важкі потоки з неба поливали дерева й кущі, прошивали їх наскрізь, аж збивали лист з осик і старі бирки з кедрів, а на паді клали траву покотом.

«Дівчина» — мрійний водоспад — вже не плакала, вже ридала, тужила, морем розливалась.

У річці ревла вода, піднімаючись дедалі вище; камені, що стирчали на ній зверху, щезали один по одному під водою.

Старий Сірко радів: Бог щастя послав. Змиє землю, змиє лист, змиє сліди, — наведе новий лад. Пантуй, діду! Та й рибка попливе.

А часу вільного було багато. Та ці люди не вміють нудьгувати. Якщо вони можуть по півдоби сидіти, витріщивши очі, на однім місці нерухомо, то на ґанку, або в хаті, сидіти під таку музику небесну — одна втіха. У молодих настрій був мрійний, сумовитий, хороший, а в старого ще ліпший. А дощ! Аж пищить! Не пищить — на тисячу тонів заливається.

Спершу був громовий. Як мигоне, — покотить-покотить десь гуркотом, та як ударить! Та як припустить лити! Аж земля двигтить.

Старий Сірко перехреститься та:

— Слава Богу, аби лиш не мимо. Оце десь розчахнуло когось, хто більше нагрішив . . .

Грім б'є, аж дим стелиться по Голубій Паді.

Потім громовий перейшов у добовий, обложний. Лив рівно, шалено і сюрчав-шелестів, ніби безліч пасів оберталося на велетенській трансмісії.

Річка набубнявіла, кипіла, ворушилась крізь мереживо — крізь водяну запону, як у тумані.

— Коли б тільки заїздка не замчало де . . . — єдиний клопіт у Сірка. — Отакий дощ, дітки, я бачив ще в Індії . . . Давно колись, ще як молодим був . . .

І заллятий хвилею спогадів, під монотонний акомпаніямент дощу, старий Сірко розповідав про дивну мандрівку навколо світу, та про життя на Україні колись, та про дику землю, де вони потім висіли, куди їх закинула доля . . .

Напала на діда балакучка. І можна було б цілу книгу списати, надзвичайну книгу про те, як жили колись Сірки на Полтавщині, коло славного города Переяслава, — батьки Сіркові жили. Та як і діди, і прадіди ще жили — в Запоріжжі козакували, на Крим і в Туреччину ходили, в «ночвах» море перепливали, та страху усім наганяли, та ще й на галерах не раз бували і звідтам утікали . . .

А потім і онуки на галерах попливли тим морем, Чорним . . . Рідну землю покидали, уклін їй складали, береги сльозами поливали і довго-довго руками та шапками з моря Чорного махали, у краї чужі далекі, за тридесят морів, на край світу мандрували, щастя-долі шукали. Мимо берега турецького, ще й мимо Босфора пропливали, Царгород-Стамбул і всю Туреччину обминали, де діди й прадіди на гаках та палях загибали, бо султанові страху нагонили . . . А потім якоюсь «канавою» в інше море вибирались і увесь світ кругом на обмин об'їздили. Коло Індії їх дощі поливали-мочили, біля Цейлону вітри пекли-сушили. В Бомбеї вони воду пили, в Сінгапурі сльози лили . . . Китай обминали, — на голому

чердаку купою лежали, пальці гризли і сльозами запивали . . . Та віри в щастя своє щербате і в силу свою двожильну не теряли. Ні, ні!

Отак от і пливли. Здорово мандрували.

І чого тільки, чого не надивились, не набачились!

А в край дикий, аж під Японію як прибули та на землю як стали, то все його кляли-проклинали. Чи їли, чи спали, — все свій край далекий, ясний споминали.

Для початку з половини перемерли. А далі позвикали. А позвикали — то й зажили! Ого! Ще й як зажили!

Ось так . . . Дід, правда, розповідав докладніше, але в цьому ж стилі, — задумливому. Ще й приправляв усе добрим гумором.

І слухали його дивну казку-бувальщину нове покоління славного роду Сіркового — Сірченко й Сірківна. Ще й нащадок гетьмана Дем'яна Многогрішного.

А дощ — аж сюрчить.

А над Паддю Голубою вже небо виясняється.

Співуни.

Іноді на дозвіллі Грицько з сестрою співали пісень, лежачи горілиць на березі. Григорій в цей час неодмінно був чимсь зайнятий: то байду смолив зі старим Сірком, то сідла лагодили, то ще щонебудь.

А брат з сестрою співали собі. Починали вони з:

За тучами, за змарами
Сонечко не сходить . . .

У Наталки був хороший, сильний, голос. Вона вела свою партію, як прошву золоту шила. Сміливо, щиро, як і все робила так. І аж луна котилася та завмирала ген десь на Голубій Паді, і замовкали нетрі, коли вона виводила оте:

За лихими ворогами
Мій миленький не ходить . . .

— «Чи відчуває вона серцем зміст тих слів?» — думав Григорій, — «Ні, ясно».

Проспівавши, мовчали. Потім Наталка зачинала свою улюблену:

Ой, летять-летять
Три соколи через сад . . .

Грицько вторив і його лагідний тенор, як той сокіл, вився коло дівочого сестриного голосу. Гарно.

Старий Сірко послухає-послухає, скрутне головою задоволено і сам підтягує.

А кінчали вони неодмінно піснею про мисливця. Це тутешня, зеленоклинська. І знаменита вона тим, що її тут співають усі, і кожен по-своєму — українці, москалі, білоруси і навіть тунгуси. І у всіх вона виходить однаково гарно. Химерна пісня.

Співається в ній про мисливця-молодця, що ходив-бродив по лісах, на коні їхав тайгою та й побачив, як на траві спала красуня дивна. Та й як він з нею повівся по-лицарському. І мотив у ній особливий якийсь, своєрідний.

Співали її Грицько з Наталкою трохи жартівливо.

А як доходили до слів, як той стрілець

Задрижав, з коня упав.
— «Боже мій, голубонько!»
Тихо проказав . . .

Наталка додавала:

— І Богу душу віддав.

І щиро дивувалась:

— А чого ж він з коня упав? І чого то він так задрижав, що аж гепнувся? Убився, мабуть, ажи?

Грицько сміявся, але пояснити не міг, чого то так, бо й сам не знав, як то можна з коня впасти, побачивши хоч і вродливу дівчину.

— Либонь, їздити не вмів, або ж був випивши, — висловив здогад, пригадавши, як той придуркуватий і п'яний Радівон все їздив на коні задом на перед та все падав.

Заколот і капітуляція.

Григорій носив у серці ту хворобу, що його напала, — кохання до химерної лісової дівчини Наталки і боровся сам з собою. Кохав, але . . . здається, безнадійно. Отим то й воював з тією хворобою з усією наполегливістю тверезого розуму. Він кликав його на допомогу, той тверезий розум, і всю свою міцну вдачу й учиняв сам над собою суд.

Розум повставав проти серця:

— Гальо! Гей ти, дурний кавалок м'яз! Що ти ще тут маєш говорити? . . . Май глузд! Чи ти собі здаєш справу, хто ти і що ти? . . . І чи ти ручиш за завтрашній день? . . . І чи ти маєш право ставити на карту щастя інших . . . Гальо, май совість . . . Егоїзм твій — то твоя приватна справа. Мовчи . . . Замри . . . І не надокучай мені, будь ласка бо . . .

Серце утікало до водоспаду. Григорій ніс його туди і там просиджував цілими годинами. Як на суді. Тверезий розум — за прокурора. Та гай-гай . . . Хоч серце ніби й згоджується з тим, що каже розум, скоряється, але від того не перестає, задушене грубою силою, потихеньку квилити.

Отож він борюкався сам з собою, не знав, як бути. Піти утореваним шляхом і добиватися приязні, залицятися, зваблювати, задурювати він не смів і не міг. Та й ба, всі засоби з випробуваного запасу всесвітніх залицяльників тут були безсилі. Це не та людина, це щось інше. Відтоді, як він з першого ж дня опікся, він більше не насмілювався. Вона ж . . . Вона — так йому здавалось — навіть у голову собі не клала того, що з ним діялося. Вона — дитя ще незайманого спокою. Вона, здавалось, навіть не розуміла, що воно таке, те кохання. Та й потім — що він їй і хто він їй? І нащо він їй? З його становищем він просто не мав права. Хто він? Вепр, що сховався в хащах від мисливців. Без права на життя, без пашпорту. Вепр! Завтра його наслідять і треба буде кидатись напропуд, ламаючи кущі головою. Або йти грудьми на видиму смерть. І якби дівчина відповіла на його почуття, то це було б велике нещастя для обох.

Отак він терпів. Але коли б йому запропонував хто покинути це все і піти геть, він не схотів би, та й навряд чи зміг би. Ні, свідомо не схотів би. Бо він був щасливий біля неї. Він відчував, як у нім кипіла і вирувала кров від самого звучання її голосу. Голос той відгукувався у нім дивним, багатим відгуком, з болем, з мукою. І це було щастя. Болюче, але велике, майже недосяжне для розуму щастя. І розум капітулював.

Слухаючи, як шумить водоспад, він пригадував його назву, пригадував чарівну леґенду про дівчину-удегеєчку і кепкував похмуро сам із себе. — «Отак би й тобі теж . . . Тільки як би ти став водоспадом, то не мрійна вода б іллялась, а, далебі, каміння падало б.»

Мавка.

Спостерігаючи зовнішній світ, Григорій в цім намагався забутися, особливо в години дозвілля. Мавши вроджений нахил до спостережень, виросши серед природи, він мав в тім велику втіху. Рослинний і тваринний світ цей ховав у собі багато такого цікавого, невичерпно; кожен день вражав все новими несподіванками. Особливо цікаво було спостерігати життя звірят і птахів. Григорій міг лежати, причаївшись десь межи колодами, годинами і дивитися, як під крутим берегом в кам'яних розсипах клопочеться горностай — такий смішний в літнім убранні, рудуватобурий, як старець, порівняно з пишним зимовим своїм строєм. Він вибігав з щілини десь і шнирив межи камінням, ворожив щось біля купки наритої червяком землі, вилазив на коріння і бігав по нім сюди-туди. Щось він там господарив . . .

Григорій пригадував все, що знав колись з біології, ботаніки та орнітології, і намагався знайти всьому пояснення, підвести під всі явища, а особливо під поведінку звірят та взаємини між ними достатньо законне обґрунтування. Приґа-

дував теорію рефлексів Павлова і шукав у всьому закономірности та змислу.

Часом назирці йшов за козулею (сарною) з малим козенятком, стежив за ними геть цілі кілометри, посуваючись, мов тінь, од дерева до дерева, од куща до куща, намагаючись підглядіти, як те козеня почувається на тому новому для себе світі. Особливо цікаво було, як те козеня натрапило на жабу і стало над нею, розкорячивши ноги; довго дивилось на неї здивовано, витріщивши свої наївні очі з довгими віями, такі, як часом бувають у гарної дівчини; далі не втерпіло і лизнуло жабу язиком. Зовсім, як мале дитя . . . Жаба підскочила, мов опечена, а козеня ще дужче! — почало високо стрибати на місці, — чи від здивування, чи від шаленого ентузіязму . . .

А раз, никаючи отак, далеко від заїмки, понад річкою, натрапив на сліди полоза. Про цю велетенську гадюку з сім'ї давунів він багато читав і чув, але не бачив. А тут враз натрапив. Власне натрапив на суху шкіру, так званий «виповзок», що лежала, як величезна панчоха, межи гіллячям. Сам полоз, очевидно, був десь поблизу. Це тут він, линяючи, скинув своє старе убрання, а сам напевне десь тут і живе, бо таку операцію він проробив рано по весні біля того місця, де зимував, тобто біля домівки. Зашаруділа трава і загойдалася в напрямку до річки. Григорій кинувся назирці, намагаючись обійти . . . Щось шелеснуло і плюснуло в воді. Завмерло . . .

Обережно, тихесенько, щоб не злякати, розсунув кущі і перехилився.

І враз ніби його хто нагло вдарив під серце. Аж дух захопило. Захвилювався, розгубивсь . . .

. . . На камені, по тім боці, зігнувшись, як лозина, і мерехтячи на сонці голим тілом, стояла мавка і викручувала мокру косу . . . Вода плюскотіла . . . збігала срібним струмочком. Наталка! Гола і дивна, як мавка лісова. Вигиналась, сяяла блискучими росинками на тілі в соняшній купелі . . .

Григорій враз заплющив очі, круто повернув і — геть! . . . Геть! . . . Швиденько, як злодій, пішов. Ні, втік . . .

Боже мій! Як же це він так! А що як вона бачила? Йолоп! Ідіот!

І довго блукав по околиці. У висках товклася кров, гуготіла. Блукав і не наважувався йти до табору. Аж поки не почали його кликати. Чути було й Наталчин голос. Приклавши руки до уст, вона змагалась з Грицьком, кричали вдвох — один грубо, друга — тоненько, насмішкувато:

— Інженере ! ! ! Агов!

А як снідали, Григорій намагався не дивитись на Наталку, намагався зосередитись на їжі. Але ніяк не міг зосередитись. Дивився на руки, а в очах — мавка викручує косу і мерехтить . . . Насуплювався і не дивився туди, де була дівчина. Сидів, як на гарячому. А Наталка навпаки — ввесь час пильно поглядала на нього чистими очима. Аж якось зустрілися поглядами . . . Григорій почув, як у нього душа похолола; почервонів. Наталка подивилась якусь мить мовчки — і одвернулась.

Невже вона бачила? . . .

Але ні. Не може бути! Очі в неї не такі. Чисті, задумливі і наче здивовані.

— Ти не хворий, синку? — спитав батько, помітивши, що Григорієві щось не теє.

— Ні, ні . . . то так . . . Згадалась дурниця одна . . .

— А ти не думай. Хай йому хрін. Хай Ленін думає.

— Та він же, тату, вмер давно, кажуть, і в мавзолеї лежить.

— Ото ж, що лежить. Йому тепер нічого робити, то хай лежить та й думає, бо є над чим.

Сміх.

Увечорі того ж дня вони втрьох сиділи на колоді, що лежала через річку, як кладка, супроти хати. Григорій на прохання Грицькове похмуро розповідав про інші краї, про інші ліси, про степи широкії, як море . . . Про весну з жайворонками, з солов'ями, з зозулями, з одудами та з безліччю інших співучих пташок. Про перепілок у пшеницях, про

всяку всячину, що за нею так стужилося його серце, і жартома імітував пташиний спів.

То кував зозулею, та так, що аж старий Сірко вийшов з хати, здивований. То бив перепелом, то одудом, а то вдавав соловейка . . . Трохи на так, але дуже подібно.

Наталка поглядала збоку, чудувалась, але не вірила, щоб так птахи співали. То чого ж вони тут не співають так? Лише — «чи пить, чи не пить?» . . .

Грицько схопився і подався десь, щось згадавши. Григорій замовк. Враз почув себе безпомічним, залишившись насамоті з дівчиною . . . Слухав, як йому гуде у висках, а серце стукає, як колись уперше на велелюдній залі перед промовою. А коли обізвався, сам не впізнав свого голосу.

— Наталко, — мовив потиху. — Чого ти така?

Дівчина зиркнула з-під лоба, ніби холодною водою облила.

— Яка ж я?

— Ніколи й не обізвешся до мене, все наче сердишся . . . Відчував, що говорив дурниці.

Вона не зразу відгукнулася на це — мовчала, спустивши очі. А потім обізвалась:

— Чого б же я сердилась? Ще що вигадай . . .

Сиділа, обіпершись рукою об колоду, і та її рука була близько від Григорія. Він обережно, ніби не навмисне, поклав свою долоню на ту руку.

— Ет! — скинулась дівчина нервово і висмикнула руку. А потім того скочила на ноги і швиденько пішла геть.

Коли вона зникла, Григорій пішов понад річкою, так, без мети. Потім заліз у воду, занурив голову . . . Хотів так себе заспокоїти.

В гирлі Мухені.

Пантовий місяць кінчився. Пролетів, як день. Стали збиратись назад. Прощай, падь Голубая. Щастило нині, дай Боже й на той рік!

Сірко з Наталкою посідлали коні, нав'ючили, впакували панти і, доручивши все останнє хлопцям, поїхали.

А Грицько з Григорієм, діставши відповідний наказ, зробили спліток — невеликий пліт, — поставили на нього чотири кодовби з солониною, прип'яли ззаду байду, напакували її сіном, напнули зверху намети і попливли вниз річкою Мухенею.

По трьох добах безперервної плавби, після безлічі дрібних і більших пригод дістались до гирла. Там, де впадає Мухень в Амур, стояв заготівельний пункт «Дальзаготхутро».

Завідувач — рудий вусатий дядько на прізвище Мокієнко — забачив їх ще здалека, впізнав Грицька і вже скирився назустріч:

— А, будь ти турецький! . . . А це хто?

— Брат удругих, Григорій, — познайомив Грицько. Більш Мокієнко і не розпитував. Тут не заведено дуже цікавитись, їм-бо, кінець-кінцем, байдуже. Будь ти хоч султан турецький, аби путня людина.

Мокієнко був з людей старого гарту — гостинний і привітний, але з почуттям власної гідности. Сірки були і не його контраґенти, однак Мокієнко, знавши добре Сірків (колись дружком був на весіллі), шанував їх і охоче взявся виконати доручення, допомогти.

Йому залишили м'ясо, щоб він повантажив його з першим черговим пароплавом угору, на Хабаровськ. Кадовби заднили. Мокієнко виніс чорнило та квач і одразу ж з а м а р к у в а л и вантаж — написали, куди, кому, що і від кого. Потім виписали ще й накладну, як належить, і заліпили в пакет, зазначивши в ній те саме, що на кадовбах, ще й інші подробиці. Це вже Мокієнко, — він був акуратний і хоч писав, як курка лапою, і не любив взагалі писати, та любив відвантажувати. А тут ще треба було прислужитись приятелеві.

Сам він «висуванець» з мисливців і більш любив сам промишляти, аніж сидіти на цій «факторії».

В нього хлопці заночували. Мокієнчиха — літня жінка, привітна й весела — добре шанувала гостей. Та все розпитувала про домашнє. А їй, бач, нудно. Сини десь на пантовці, дочка у Владивостоці на курсах хутряного крамознавства. Мати показувала хлопцям, пишаючись, доччини фотокартки: весела, чорнява дівчина (в матір удалася), то в мисливському убранні, то в пишній оленячій д о с і (виставила ніс і пряде очима), то в городському — панна хоч куди. Мати пишалась, а нишком витирала сльози:

— Боже, де той Владивосток! Мучиться дитина з тими науками.

Бурчала на «старого», що задумав «занапастити дитину».

Крім хлопців, на «заготпункті» ночували ще два цікавих типи. Цікаві тим, що були п'яні і все розповідани один одному (бо Мокієнкам давно вже набридло слухати), як вони вчора увечорі стріляли ведмедів і як їх ведмеді «мало не поїли». Один з них був голова гольдяцького мисливського «колгоспу» імені Хатаєвича, з р. Хунгарі, росіянин, на прізвище Судаков. Другий — з-за Амура, з річки Анюй — голова якоїсь «сільради», Тищенко Макар, українець. Обидва дебелі, міцно «збиті», обидва «не любили випити», тільки один — Судаков — низенький, забайкалець з походження, другий — здоровенний амурець, лубенець з походження. Вони щирі приятелі, хоч розділяла їхні хати тут територія, на якій могла б вміститись ціла, скажім, Польща. Приятелі, — бо й Судакову серед гольдів нудно, і Тищенкові на Анюї, де його держава (сільрада) простяглась на яких чотириста кілометрів, а в ній всього лиш двісті чоловіка підданців і розкидані так, що дідько їх знайде, коли, скажім, треба край випити, — теж не весело.

Раді, що зустрілись, вони закубрячили. Але почали не тут. Вони, бач, ходили по нетрях і скрізь шукали літака. Такий наказ вийшов — усім шукати. А як то робота марудна (знайди його, де він упав у цій проклятій гущавині), то вони ходили і, де тільки були добрі люди, — там і пили медовуху або спирт. І хоч людей було рідко, зате пили подовгу, —

пробували, в кого міцніша. Отак учора, надудлившись в кривого Терешка, вони . . . «ішли собі на смерканні і шукали літак».

— Коли гульк, — оповідав Тищенко, — стоять! Чорніють! Лишенько — ведмеді! Ми за бердани — і давай поливати. Били, били . . . таку стрілянину зчинили! А далі я й питаю: «Судаков, скільки дураков?» — «Два!» — каже Судаков. Бо ми ж тії пеньки так порешетили . . .

Судаков притакував п'яно головою: — «Вєрно, Макаруша! . . . Ето і єсть головокруженіє от успєхов . . , Стрєльньом-ка!».

І вони «стріляли», черпаючи спирт просто з туязя.

Уранці хлопці вирушили назад, вгору по Мухені.

А діставшись до вершини, уже пішли пішки додому. Тією самою стежкою. Григорій прагнув скоріше додому.

РОЗДІЛ ВОСЬМИЙ

ОСІНЬ У ТАЙЗІ

Коли достигає виноград

Непомітно минало літо. Промайнуло, як один погожий день, і надходила осінь. Золота осінь, коли достигає виноград у тайзі, коли набряклі червоним соком ґрона його обтяжують лози, випромінюючи сонце увібране в себе і відбите в блискучих росинках.

Після пантування хлопці пробули вдома лише п'ять день, та й ті п'ять день косили траву на старій пасіці, кілометрів за десять, «за харч», мовляв Грицько, кепкуючи. А накосившись досхочу, Грицько з Григорієм вибули вдвох на верхів'я річки Іман.

Старий з дочкою порався вдома на пасіці — брали мед. А потім зібрався везти панти та й дещо зробити для осінньої й зимової «кампанії»: — то умови поскладати, то взяти авансом шкіри, чобіт чи там ще чого. А хлопцям звелів з'їздити на Іман та й поробити все, що треба. А що треба, то вже Грицько знає.

За ці дні вдома Наталка ще більше наче зчужіла — сторонилась Григорія. Чи то зумисне, чи то так виходило, але все десь обминала і була якась задумана, сумна ніби. То ж Григорій зрадів нагоді помандрувати десь подалі. Хай, може, воно в нім уляжеться, лихо оте його, хвороба ота. А коли хлопці від'їхали, забравши з собою Нерпу з Рушаєм, Наталка стала ще сумніша. Іноді така сердита, що навіть на Заливая гнівалась. Заливай лишився вдома, хоч поривався був разом з іншими побігти, та господиня його не пустила.

А подеколи на неї несподівано «находило», і вона дуріла

чи пустувала, як мала дитина. Стрибала з Заливаєм на річці по камінцях, поки котресь не плюхалось у воду з усього розгону; гуляла з ним у палочки-стукалочки, а то й стрибали разом через високу лату наввипередки. Чисто дівча мале. Або ставала на колоду і, приклавши руки до вуст, викликала мавок у горах, дражнилась, — кричала дзвінко і дослухалась, як її голос повторювався безліч разів. Заливай і собі гавкав, а йому відповідало кільканадцять псів одразу. Здивований пес аж поривався туди, щиро переконаний, що це з ним перегавкується ціле собаче товариство.

А то десь зникала на цілого півдня — десь лежала чи блукала в лісі, а приходила з вогкими очима і тиха така, слухняна, лагідна.

Мати бачила все, дивилась на дочку пильно, зі смутком, але нічого не говорила. Розуміла — дівчина на порі, от і нудиться. Такий вік дівочий. Сама не знає, чого їй треба. Теж була такою.

А раз мати запропонувала їй:

— Може б ти, доню, поїхала до тітки в Київ та погостила. (Така думка — там і хлопців, і дівчат доста, хай покрутиться межи людьми, подуріє). Пам'ятаєш, як ти їздила торік улітку, саме оце, як виноград достигав?

Наталка обійняла матір і засміялась:

— Ні, мамо! Чого я там не бачила? Я хочу бути коло вас.

— Відколи це ти стала такою мамійкою?

— Оттак! Чого це думають всі, що я така сердита та негарна. Хіба я така, мамо?

— Та ні. Тільки ж і не мамійка ти.

— А от і мамійка! Мені іноді вас так шкода. От ми їздимо та й їздимо, а ви самі вдома . . . І скучаєте, ажи? Як і я іноді без вас . . .

— Дитино моя хороша, — раділа мати. — А, може, таки поїхала б до тітки?

— Ні, ні, мамо! Ні, ой ні, ні!

І обіймала матір, і обертала навколо себе.

А хлопці їхали собі на південь, схилами Сіхоте-Аліня. Їхали довго (чотири дні), поки не прибули на місце. Крім рушниць, харчів тощо, мали при собі ще дві коси, примкнуті.

Там, де в Іман впадає широка та буйна притока Араму, нижче річок Улахеза та Санчихеза, стояв на невеликім джерелі невеликий барак. Це давня Сіркова заїмка. Тут хлопці й отаборились. І жили собі безжурно, весело. Як два Робінзони. В тайзі була пустеля щодо людей, — на сотні кілометрів не було ніякого житла, хіба, може, де живе який манза-звіролов. Лише за сто кілометрів угору було селище старовірське, невелике, хат на десять, що звалось Диди. «Хто куди, а я в Диди» — жартував Грицько. А вниз — до самої залізниці майже, — пустеля, на цілих двісті кілометрів. Там, нижче на Імані, багато лісозаготівельних бараків, але улітку вони пустують і лише зимою набивається туди люду. Але то там. А тут і взимку пусто, лісозаготівлі сюди не доходять. Хіба тільки яка експедиція проїде вгору, або старовіри по льоду проїдуть вниз до міста Іману.

А нетрі тут первісні і незаймані, як, далебі, ніде в цілому Зеленому Клині. А рослинність — «як у субтропіках», — думав Григорій, спостерігаючи фльору. Він пригадував географічну карту і виходило, що вони десь на рівні Сочі або Севастополя.

Отут і жили. Нікуди не квапились, пеклись на сонці, годували комарів та гнуса, ловили гачком рибу (для сміху), стріляли качок іноді для стрілецької вправи. Качок було тут чимало. Насідають рядочком на смужці ріні, межи бистрою водою та кущами і пишаються. Котрі були ближче, хлопці не чіпали, не цікаво, котрі далеко, метрів за триста — чотириста, — стріляли «в-сидячку». Особливо цікава була качка, так звана к л о к т у ш а — японська качка, дивна своїм опіренням.

Так і жили, тішились. А межи цими ділами так, для розва-

ги, виконували батьків наказ, — косили сіно по сопках, по галявинах над Іманом і заготовляли самолови, — пастки такі. А як у них календаря не було і поспішати було нікуди, бо в шию ніхто не гнав, то вони й не квапились. Накосившись або нагрібшись, сиділи вдома, проти сонця голяка, і стругали химерні палички з зубчиками та плескаті кілочки з зарізами. В цілому два таких кілочки і прутик становили пристрій, т. зв. «тунгуську насторожку». Проста і водночас так хитро придумана, що аж дивно. Склади два кілочки, поклади межи ними прутик з вирізами, а тоді підстав під колоду — колода, підперта цим пристроєм, стоїть і стоятиме хоч рік; та досить торкнути за прутик, як кілочки розпадаються і колода падає. Це тунгуська плашка. Зручна тим, що кілочків можна наробити цілий мішок і носити з собою, а колод уже в лісі досить. Яку хоч підіпри, — і вже тобі самолов. Знай тільки, де поставити та як і чим наживити. А то ще є «кульомки», але їх треба робити на місці . . . Це все для дрібного цінного хутряного звіря і такого, що рушницею в цім лісі його не добудеш, як от колонок, солонгой, куниця, харза (сестра куниці), горностай тощо. А заготовляють і кладуть на місце ці всі причандали заздалегідь, ще з літа або з ранньої осени, щоб вони там облежались, щоб набрали місцевого духу, щоб потім звірок не сахався, як самолов наставлять. Це все розповідав Грицько своєму помічникові, щоб знав, що й до чого.

Робота була не важка, харчі добрі, — то ж хлопці жили собі, як на відпочинку. Дні спершу лічили, робивши затіски, потім збились і вирішили чинити за дідівським правилом — «врем'я само покаже» та «якось то воно буде».

Настругавши паличок доста, щодня сідлали коні й їхали непрохідними нетрями, де «сам дідько ногу зломить»; у відповідних місцях вирубали метрові товсті колодки, розколювали їх і так клали, зверху клали набір «паличок», а на дереві, поблизу, робили добру затіску. Так помалу зробили рейд кілометрів на сорок. І нарозтикали таких паличок та

наробили, затісок до лиха. Затіску од затіски видно. Оце й діло в них.

Так не огляділися, коли минув місяць — надійшла уже справжня осінь, з прозорим небом, з ранішніми морозами, з інеєм на травах, з павутинням на всьому. Достиг виноград і хлопці щодня набивали оскому так, що не могли нічого їсти.

Бог Кохання

А в нетрях уже ревіли ізюбри. Надійшла золота пора — пора кохання. Могутній дивний бог вийшов на золоті, осяяні вечірнім сонцем бескеття, і в рожевій імлі надвечір'я оголосив її прихід — просурмив на всі чотири сторони і стоголосі луни рознесли той клич по всіх усюдах: «Любіться! Шалійте! Божеволійте! Бийтеся за неї — за любов! Протинайте один одному груди! Ламайте кості, збивайте роги!... І беріть, беріть тих мрійнооких самиць за правом сильного! Любітесь! Множтесь! . . . Слава хоробрим! Слава сильним!»

І котилися стоголосі луни, реготали потужно в нестямі бескеття . . . Ревли ізюбри. Місячними вечорами, млосними ранками, тьмяними, мрійними надвечірками. Шелестіли нетрі, тамували шалені вибухи нестримної жаги і охороняли бої лицарські та смертельні змагання за право на любов. І лиш рев котився далеко — десь з хряском билися вогненнозорі коханці і дивилися на них граційні самиці, чекаючи, поки проллється кров, і гордий, нетерпеливий, шалений від пристрасті переможець підійде без заперечень . . . Чекали й тремтіли, готові. Хвилювались.

По нетрях, по бескеттях, ходив бог з золотою сурмою, бог кохання.

Затикав Григорій вуха, а бог сурмив, сурмив у них. Ранками і вечорами Григорій просиджував цілі години, впиваючись відголосками тієї стихії. Було йому тужно. І кипіла в ньому кров. І хотілось йому стати і заревти, потрясаючи все, викликаючи свою долю до бою, і поламати їй ребра, потоптати її ногами. В лютім нападі помсти розтрощити її . . .

Думи пливли, як плине вода в широкому Імані, — гомонить срібними голосочками, плюскотить, воркоче ніжно, вабить, вмовляє, кличе і утікає, ховається в імлі.

Над падями, над кряжами стеляться тумани, ніби там ходять дівчата і напинають намітки, хочуть затулити місяцеві очі, — нехай не дивиться: гріх!

Давно було пора додому, і вони були б уже поїхали, бо, мабуть, батько бурчить уже там, та Григорія вкусила гадюка, як босі складали сіно, — то ж вони мусіли ще лікуватися. Грицько перелякався був, сам Григорій теж розгубився, але не показав цього. А вкусив «щитомордник» — страшна, отруйна гадюка. Перше, що Григорій зробив, це піймав щитомордника і розчавив його. А потім став випробовувати всі будьколи чуті засоби — такі відомі серед усіх тих, кого гадюки ніколи не кусали. Перше — перев'язав ногу ременем вище коліна так, що вона за яких п'ять хвилин геть посиніла, як печінка, аж Грицько перелякався, а з виразки виступила крапелинка крови. Потім на команду Грицько відкрив патрон і насипав на ранку цілий заряд пороху, але запалювати вагався (ануж, як одірве геть ногу) і одмовляв від цієї, хоч і «вірної», але тяжкої операції. Зійшлись на тім, що Григорій половину пороху струснув, а половину таки запалив. Йому і в очах потемніло від спалаху. Але нічого, не кричав, лише трохи зблід. Почекали трохи. Нога пухла далі й боліла, головне, від того, що набрякла від перев'язу. Не мавши засобів, Григорій, керований зухвалою, але глибокою вірою в те, що «його ніщо не бере, не брало, то ж не візьме й тепер», — наклав на ногу компрес і розпустив ремінь. І клали сіно далі, але вже повзувавшись. До вечора нога так спухла, що Григорій не міг ходити.

Другого дня було гірше. Григорій блював, нічого не хотілось їсти, але їв через силу. Грицько був в одчаї, вимагав негайно їхати, але Григорій заспокоював і тримався спокійно сам. Чотири дні воював організм з отрутою. Це була ціла трагедія для Грицька — спостерігати і не мати сили якось

допомогти. Він висував силу проектів — їхати в Іман, їхати назад, з'їздити в Диди до знахарки — і хотів все негайно здійснювати, та товариш спокійно, але рішуче забороняв. Кепкував. Наказував. І Грицько, хлопець не абиякої крутої вдачі, скорявся. Упевненість і добрий настрій друга його заспокоювали. Кінчилось тим, що Григорій був правий — ніякої халепи з ним не трапилось. Ще чотири дні — і він цілком видужав.

Проте багато днів вони змарнували.

Коли вирує кров.

Хлопці надумали були вже збиратися додому, як тут прибіг Заливай, а слідком за ним приїхала . . . Наталка. Кінь під нею був мокрий і аж тремтів, — то ж гнала без сталого відпочинку, без зупинок, либонь . . . А сама . . . сама була спокійна. Побачила ще здалеку, що хлопці живісінькі, і була спокійна, весела. А до Григорія навіть і байдужа. Не наближалась до нього, уникала зустрічатися поглядами.

Їхавши назад, зупинились на Бікіні, там, де він, склавшись із безлічі струмочків, тік уже широченькою річкою. Тут стояв курінь. Тут днювали. Натрапили на барсовий слід і ходили полювати, залишивши усіх собак вдома. В гущавині на такім полюванні собаки зайві — заженуть десь і не вглядиш. Думали так заскочити.

Довго нишпорили, але без наслідків. Так і облишили. Зате натрапили на цікавіше . . .

Уже сонце похилилось на захід і заходило надвечір'я, як вони сиділи потомлені на колоді в гущавині перед великою галявиною. Відпочивали. Сиділи мовчки. Десь далеко сурмив ізюбр, і луна котилася нетрями. Він починав з низької ноти і підносив її дедалі вище, до шаленого боєвого реву-виклику. А у відповідь — тільки луни.

Григорій сидів поруч з Наталкою. У нім вибухло те, що він був приспав уже. Вибухло з дикою силою, заболіло,

застогнало, — та він сидів і мовчав. Слухав, як у скронях товчеться кров. А Наталка байдуже, зосереджено, замріяно майструвала щось із кори. Вправно. Мистецьки. «Почекайте, ось буде диво».

У неї була вже готова сурма — ріг з молодої кори, звинутої спіраллю, завдовжки з метр. Тоді зробила пищик, попробувала, застромивши його в дівочі губи, — «пищить», а тоді вправила в вузький край сурми. Приклала до уст і стала чекати задумано. А коли знову проревів далекий ізюбр, Наталка нахилилась і, підіймаючи сурму вгору, відтворила пристрастний, боєвий ізюбриний рев. Шалений клич. Луни пішли вистрибом, покотились туди, на поклик. Артистична провокація!

Секунди бігли з дзвоном. І раптом пролунала відповідь . . . Знову виклик . . . Знову відповідь . . . Ближче . . . Ближче.

Розпалений бик гнав десь, забувши про всяку обережність, ламаючи хащі.

Мимоволі у кожного руки самі намацали зброю, підкоряючись стихійному, сліпому інстинктові мисливця. А Наталка викликала і за кожним разом тихше, «віддаляючись«. І вже чути було, як тріщало суччя під ногами розпаленого рогатого лицаря. Тупіт . . . Ось він, близько, став десь, слухає. Чмихає . . .

Наталка мовчить, завмерши, мерехтить очима . . .

Раптом з другого боку, — і зовсім близько, — інший рев. Другий бик! Поспішав, видно, мовчки, до ревища двох.

Перший, зачувши, проревів так, що в Григорія і серце затремтіло. Не від страху, ні. Не від азарту, ні. — Від почуття в тім реві сили, стихії, мужности розпаленого самця, що його пристрасть та ревнощі доводять до самозабуття, до божевілля.

Тріщання кущів. Мить . . . І ось він на ґалявині. Близько, ступнів за сто лише. Став. Тремтить увесь. Послухав. Чмихнув і, нахиливши голову, прикрашену могутніми рогами, копнув землю, а тоді, видобуваючи десь з звіриного серця спершу низьку ноту, підностиь голову на витягнутій шиї і під-

носить ноту. Вище. Вище! Доводить її до найвищого напруження, викидаючи в небо все, що в нім вирує і кипить . . . І видно, як з розкритої пащі йому йде пара, мов дим, над червоними яснами. А око, налляте кров'ю, мерехтить . . . В цю мить короткий рев, скоріше стогін, і на ґалявину виламується другий ізюбр. Став, пирскаючи, копає землю . . . Тремтять до бою один і другий. Почали сходитись.

Два демони, дві сили, — втілення цілого цього світу. Стали один проти одного, витягли вниз шиї, нагнувши голови — ріг проти рогу . . . Копають землю, аж вона летить геть, водять боками . . . Чмихтять . . . Раптом зводяться цапки і б'ють один одного ногами з ляскотом, із стогоном . . . Одного такого удару досить, щоб пробити людину наскрізь.

Розходяться, копають землю і знов . . . Упираються рогами один в одного, аж лускіт іде.

Григорій припав до них очима, як і інші присутні. Не дихав. А два красені, два горді демони шаліли, стогнали в героїчних позах борців за любов, за самиць, за право володіти ними. Десь вони там стоять і дивляться . . . Григорій хвилювався. В ньому кипіла кров. Він зціпив зуби, сидячи біля дівчини, біля свого болю, біля своєї згуби . . .

Тут тремтлива дівоча рука схопила міцно його за лікоть, його наче вдарило струмом, — повернув голову . . . Але Наталка дивилась не на нього, вона аж нахилилась вперед, впинаючись блискучими очима в ізюбрів. А очі, очі!

Чи це вона йому звеліла натиском руки, чи це було нагле, шалене почуття ревнощів, — він швидко підкинув рушницю і вистрілив, не здаючи собі справи . . .

Мов ударені блискавкою, ізюбри кинулись врозтіч. Один щез в хащах, а другий чкурнув просто на них. «Влучив» — майнуло Григорієві в голові. Ізюбр, мало не потоптавши, пролетів над ними, мов вітер, і подався хащами. Всі втрьох схопились і, як хорти, подались слідом. Гнали, пригинаючись до трави, опановані непереможним, диким інстинктом пращурів . . . На травинках де-не-де були краплі крови . . .

Довго тропили.

І догнали . . .

На марі, зав'язши по черево всіма чотирма ногами, лежала горда тварина, витягши по траві гарну, пишнорогу голову, і зрідка стогнала. Піднімала голову вгору, вгору на витягнутій шиї, хапала ніздрями повітря і знову клала її на траву зі стогоном . . . І знову . . .

Григорія наче хто враз шеминув ножем у серце:

— Це ж ти! Це ж ти так . . . Ось так . . .

Зацькована, смертельно поранена тварина, не в силі видертися, в останній агонії піднімала голову високо і дивилась, дивилась здивованими вогкими очима на сонце . . . З ніздрів, разом з повітрям вилітали криваві росинки . . . А потім клала тую голову на траву зі стогоном — «у-ф-ф! !» . . .

Григорій миттю підняв рушницю і вистрілив. Повернувся круто і пішов. Пішов. — «Ще нехватало, щоб тебе живцем вовки гризли». Бачив лише, як тварина, немов ударена громом, рвонулась, вихопилась із багна усіма чотирма ногами і впала набік нерухома.

— Куди ж ти? Куди ти? ! — гукали до нього. Але він, не обертаючись, ішов далі. Навпростець. А в очах . . .

А в очах йому стояли сльози.

* * *

З того ізюбря, з ніжок, пізніше Наталка пошила собі у н т и, лапчаті. Чотирьох ніжок було мало — це лише на один унт, — але вона добавила ще чотири від тих, що були з пантування, і пошила. Розцяцьковувала їх горностаєвими сніжинками, оторочила риссю. А наставку шовкову, чорну, вигаптувала жовтою і червоною заполоччю. Але ці ніжки були замітні серед інших, глянеш — одразу видно: то літні, а це осінні — «ревічні», з тієї пори, коли ізюбрі дуріють з пристрасти . . . і гинуть.

РОЗДІЛ ДЕВ'ЯТИЙ

ЗИМА

Перед великим полюванням.

Пішли сніги. Вдарили морози. Тайга вбралась у нові шати. Осінь тут золота, але швидка, коротка. Уже в жовтні почалась зима. Зайшла пора «білков'я» — гаряча пора для мисливців — пора полювання на вивірку та на всякого хутряного звіра.

Коли б ішлося тільки про полювання та про екзотику, ми б тобі, читачу, розповіли, як мисливці наші здобували рисів, ловили колонків та солонгоїв, «капканили» вовків; розповіли б і про те, як вони стріляли вепрів. Але не про те мова йде. Скажемо тільки, що вони тим і були зайняті. Зразу, як пішла «ходова» вивірка, пішли за нею по нетрях і наші мисливці, здобуваючи в день по тридцять-сорок штук. Так днів п'ятнадцять навздогін. Зайшли грець його знає куди. А «ходова» вивірка — це та, що мандрує (мігрує) цілими арміями, з краю в край, шукаючи ліпших харчових баз, переходить рівнини, перепливає ріки і йде, йде. І от в момент, коли вона дозріла хутром своїм, ідуть по неї мисливці.

Але й білкувавши і іншого звіря здобувавши, вони все чекали на момент — на справжнє полювання, на путнє, на те, що стрясає всіма нервами, але й дає великий заробіток.

Відполювавши ходову вивірку, повернулись і кинули жереб, куди кому йти на місцеву та й на іншого звіра, — чи батькові з Наталкою на Голубу, а Грицькові й Григорієві на Бікін та Іман, чи навпаки. Хлопцям випало на Бікін та Іман. Знову хлопці лісували вдвох. Спершу поїхали на Іман.

З морозами та снігами і мисливці вбралися у нові шати. Уже не взували ічагів, а взували унти «половинчаті», а зверху ремузи — шкіряні холоші, напущені на унти і підперезані

пасом, щоб не набивався в унти сніг. Поза тим одяг у них був майже літній, бо у важкій одежі по нетрях не ходитимеш, зіпрієш, хоч би й на п'ятидесятиступневому морозі. Лише возили з собою к о з л я к и, про всяк випадок: як де зупинятись ночувати — то одягати.

Григорій у мисливстві намагався забути про все — про свою дурну долю, про невідоме майбутнє; намагався не дивитися вперед, забувши про ввесь світ. Хай, все одно, там нічого не видко. Ліпше не думати, жити, поки можна, дихати, дивитись на сонце, що сліпило геть, сяючи та мерехтячи в снігах, підставляти груди під вітер, слухати, як шумлять кедри верховіттям . . . Часто, заслухавшись того шепоту, тієї казки зимової та замилувавшись вивіркою, забував навіть, що йому саме в неї, в ту вивірку, треба стріляти. Вивірка з того мала користь — рятувалась від смерти.

Хлопцям у мисливстві спершу велось кепсько. Було багато снігу. І хоч на кедрах та ліщині було сила горіха, проте вивірки місцевої було мало. Ходова ж, пройшовши, не тільки не затрималась, а й потягла з собою десь навіть місцеву. Колонок зійшов дась з осени ще — в нетрях було мало миші, тож пішов десь на рівнину за нею. Де-не-де трапиться слідок — ніби хто потикав трьома пальцями, складеними пучкою, — ланцюжок на снігу — то нишпорив колонок. І то понад джерелами, де менше снігу. Але даремно старався з усіх сил Рушай відшукати його, — колонок гулькне під сніг і там ходить собі по дупляках та по камінних розсипах.

На Імані хлопці попідіймали — тобто настановили — всі ті самолови, що заготовили були з літа, і з тим пішли на Бікін, назад. Там — ліпше.

Старий Сірко з Наталкою повернулись на Бікін теж. Воно на Голубій було й нічого, та Наталка в одну душу — на Бікін та й на Бікін. І сниться їй той Бікін. Там, мовляв, ліпше. На Голубій вони трохи пополохали вепрів та «закапканили» три рисі. А одну Наталка піймала живцем.

Довго гнала вона її «в-зрячку» по снігу. Цілий день. Оце зажене на дерево, відійде і чекає, поки вона знову зстрибне

на сніг, а тоді знову за нею . . . Поки не втомила остаточно. А далі навернула її на широку падь, дала їй вибігти на чисте, та як припустилась слідком на лижвах, мов вітер. Не в спромозі втекти уже, — рись перекинулась на спину черевом вгору, випустила пазурі і зайняла так оборону. Наталка швидко скинула лижву з правої ноги і спокійно поставила ногу рисі на живіт. Нога взута в дебелий унт, а в середині ще й товста козуляча панчоха. Рись вхопилась мертвим похватом за унт, вгородила в лосину шкіру пазурі та так і заклякла, не випускала. Ба, вона хоч і хотіла б пустити, то вже не змогла б. Ноги зімкнуло корчем од страху і люті, а пазурі в'їлись в шкіру і їх годі вже було визволити так просто.

Та з тою риссю не повелося. Коли Наталка вже на таборі скидала унт разом з риссю, тая вража кішка хапнула її пащекою за ногу. Прокусити — не прокусила шкіряну панчоху, але Наталка скрикнула від несподіванки. Налетів Заливай, як демон, і без ніякого попереднього слідства просто задавив тую рись, та й уже. Наталка і не шкодувала. Взагалі її щось нічого не цікавило. Її тягло на Бікін.

А на Бікіні знайшли своїх, що вже були тут. Тут вони й полювали гуртом.

Було багато страшного. Було багато веселого. Було багато радости й сміху . . . Але хто про це знає! Наталка бавилась, як мала. Там, де треба було серіозности, вона дуріла. Псувала іноді полювання, але ні трохи тим не журилась. Вона була навіть смілива, як дитина, бо їй, либонь, не відоме було почуття страху. Лише Григорія вона боялась. Та він з тим звикся. Він і з того вже радів, що вона тут.

Ніколи не забути йому одного епізоду з цих днів, що був у нього з нею, з цією дикункою, зв'язаний.

Ціною дружби. «Злодюжка».

Якось пішов він білкувати з дубельтівкою. Далеко зайшов і ходив собі по кедрачах, задравши вгору голову, непомітно

заходив все далі й далі. Часто стояв і, замість стріляти, дивився, як вивірка порається з биркою . . . І згадував того бурундучка, що він його був пограбував колись, як ще вперше опинився в тайзі. Як то він тепер поживає? . . . А коли вже мав вертати, бо було не рано, — несподівано почув тріскотняву, якийсь підозрілий шелест. Глянув — на нього йшла ціла череда якихось тварин, нишпорила. Григорій хвилинку подумав, побачив височенний виворотень поблизу і вмить видряпався на нього. За хвилину те місце, де він щойно стояв, і навколо нього захопили вепри. Вони нишпорили під снігом, хрумкали, чавкотіли, розмелюючи щелепами кедрові бирки і вибираючи горіхи. До лиха їх! Тут були і невеликі підсвинки, і великі вепри. А один був здоровенний, як бугай, — ходив у центрі, а все менше сновигало навколо нього, — він, як гора межи всіх. Григорій збагнув, що це і є отой «сікач» — отаман вепрячий, що про них розповідають страшні речі. Тут лише він пошкодував, що опинився отак з дробовиком, а не з ґвинтівкою. Стрельнути шротом — це тільки нашкодити. Вепр — не вивірка. А «сікач», почувши людський дух, гуркав, злостився. Щетина на нім, як на їжатцеві, стоїть пилкою по хребті. Високий на ногах, грудастий, рилатий і сухозадий. Страшна потвора. Ікла підібгали верхню губу й стирчали, мов ножі. Стрелити, щоб розігнати — не можна, бо сікача не злякаєш. Навпаки, він, як розлютиться, то певно геть увесь виворотень розтрясе. Шкоди ж йому від шроту — як від бузинової пукавки.

Проте вепр його не бачив, бо дуже для нього за високо.

Григорій був зодягнений зле для довгого сидіння на такому високому, почесному місці, а вепри не квапились. Чавкотіли навколо: напали, бач, на великі поклади їжі. Ех, якби оце ґвинтівка та Сірко з Сірченятами, — було б діло! . . . Сікач кілька разів підходив під виворотень, і Григорій відчував, як той виворотень схитується. Чухається, сатана! Почав падати сніг. Піднявся вітер.

Нарешті Григорієві урвався терпець, — прокляті «чушки»! Він спересердя вистрелив. І просто таки сікачеві в морду.

Така думка була: «Перелякаю, очі повибиваю». Постріл зробив належне враження: розлючений, ущіпнутий шротинами, вепр оскаженів, почув ворога, гуркнув і кинувся на виворотень . . . І він би той виворотень, мабуть розкришив би, якби не сталася незрозуміла несподіванка . . .

Миттю ввесь табун і сікач вкупі кинулись навтьоки, затріщали по всім лісі і щезли, мов і не було їх.

— «Тигр! Далебі, так.» — З Грицькових оповідань Григорій знав, що в цих краях за тутешніми законами слідом за вепрами неодмінно ходить тигр — «пасе їх і з того живе».

Така не виключена можливість — зустрітися з тигром, мавши дубельтівку в руках, була не зовсім приємною. І хоча знав і те, що «кішка» ця людини боїться та перша її ніколи не зачепить, але . . . а нуж як він голодний . . .

Проте ніякого тигра не було, та й хіба тут углядиш що? Смеркало. Крутила веремія.

Мавши вибір між можливою смертю в звірячих пазурях і певною смертю на виворотні від холоду, Григорій почекав мить, послухав, а потім рішуче зліз і пішов.

Але куди йти? Сніг сипав такий, що нічого не видко. Вітер крутив віхолу. Темно . . . Тут тільки збагнув, яку зробив дурницю. В нього не тільки путньої зброї не було при собі, а й сірників. Отже ніяк було й вогню розкласти. Якийсь час ішов з упертости. Але куди йшов, не знав. Опинившися в безнадійному становищі і знаючи, що зайшов далеко та що йому не виблукати вночі, вирішив чекати, поки вщухне віхола. А щоб не замерзнути — вирішив тупцяти навколо товстого дерева. Так він крутився довго. Разів кілька пробував запалити вогонь без сірників — насмикав бавовни з куцини, понатикав її в патрони і стріляв . . . Так він розстріляв усі набої, а вогню не розпалив. Пройнята потом, бавовна не тліє, клята, — покурить-покурить та й гасне.

Трохи перестало крутити. Тоді він пішов далі, поліз по снігу напропуд. Стомився. Веремія тим часом закрутила ще дужче. Тоді сів між трьома кедрами і вирішив чекати ранку. Тримався з усіх сил, щоб не задрімати, бо знав, що тоді на-

вряд вже, чи вийде він переможцем в цьому дурному змаганні з стихією. Тримався, тримався . . . і задрімав. Власне, не задрімав, а сидів і думав про всяку всячину . . . Розбудив його сторонній дотик. Схаменувся, — перед ним стояла якась тварина і лизькала його в ніс.

— Заливай ! ! !

Заливай радісно загавкав. По хвилі підійшла постать, вся біла, заліплена снігом, — десь брьохалась по пояс у снігах. Наталка! Важко дихала. Вибилась із сил.

— Живий? — спитала відсапуючись.

— Живий, — відгукнувся стримано.

Довго відсапувалась. Потім сказала сердито:

— Хто ж так ходить? . . От іще . . .

Більше вона нічого не сказала. Видно, що пройшла багато без зупинок, без лижв та в пітьмі по нетрях. А веремія крутила.

Постояли якийсь час. Потім пішли. Довго борсались у снігу — і заблукали десь зовсім. Наталка зразу не послухала Заливая, що тяг у свій бік, — вона думала, що ліпше орієнтується, а тепер побачила, що сама збилась. Та сил уже не було. Треба чекати.

Натрапивши на якусь скелю в гущавині, Наталка вибрала затишне місце, під густим дахом сплетеного і покритого снігом гілля. Тут було сухо і зовсім не було снігу, сухий густий мох, купа листя, бур'ян. Безсило опустилась на землю і сіла, притулившись спиною до пня. Григорій постояв і сів поруч. Заливай ліг у ногах. Вогню нічим було розпалити, бо у Наталки теж не було сірників (не здумала, як ішла), — то ж сиділи так . . .

Розвиднялось. Веремія ущухла. Вимучена дівчина спала, сидячи. «То ж змучилась так!»

Тільки тут, тільки в нетрях, у цих жорстоких умовах є та справжня людська солідарність, що робить героїчні речі, як звичайні, як свій обов'язок, і ніхто ніколи не здумає назвати їх героїчними . . .

Дівчина у сні, не маючи сили тримати голову, обіперлась об щось (то були Григорієві груди, але звідки їй про те знати?) — і так спала. Як мале дитя у матері. Сонна поворушилась, влаштувалась зручніше, мов на подушці. Спала солодко, звівши лице трохи вгору, втягши голову в плечі . . . А Григорій сидів і боявся рухнутись, боявся розбудити. Хай. Нехай спить.

Вже розвиднилось. Було тихо.

А дівчина щось марила у сні, посміхаючись. Дивний сон блукав під її повіками, ворушив бровою, розпалив і розімкнув трішечки гарячі уста . . . Григорій дивився на ті уста і боровся сам із собою. Йому хотілося поцілувати їх. Нишком. Так, як мати цілує сонну дитину. Раз лише. Вона не почує. І він, як злодій, дослухаючись до її дихання, тихенько-тихесенько поцілував . . . Раз лише.

Дівчина розплющила очі. Заморгала віями. Здивовано, потім злякано. Швидко відхилилась від грудей. Смішно, наївно, торкнула долонею за уста, що на них ще горів поцілунок . . . І враз спалахнула. До сліз.

Схопилась. Закрила лице руками. А тоді швидко повернулася і пішла. Подалась. Навіть вінчестер забула. Заливай слідом.

Збентежений, спійманий на злочинстві, приголомшений і засоромлений, Григорій розгублено дивився їй у слід. Кляв себе. Вперше побачив, скільки лиха може накоїти один поцілунок. «Йолоп, ай йолоп! Як брутально, як нахабно повівся він з цією гордою і чистою дівчиною! Але ж він не думав, що вона почує. Але ж від того ти не менший йолоп! Злодюжка.»

Насупившись, Григорій сидів і не знав, чи йому йти, чи вже не йти. Потім таки зібрався і пішов, захопивши її вінчестер.

Ось і табір . . . Виявилось, що вони, хоч і багато вночі кружляли, проте замалим не потрапили, були зовсім близько від дому.

Наталка, насуплена, чекала на краю галявини. Дивилась,

не обертаючись, кудись просто себе . . . Ясно, їй незручно вертатись без зброї.

Григорій пройшов мимо, поставив тихенько вінчестер біля дерева і пішов собі . . . «Злодюжка!» Звернув убік і пішов. Поблукати трохи . . .

Повернувся до табору уже тоді, як здалеку почув дзвінкий Наталчин сміх, веселий, розкотистий . . . А вона вже дуріла, бавилася з Заливаєм. Химерна, незрозуміла дівчина!

Після цього наші ловці вирушили додому, щоб встигнути на кутю.

Різдво в пралісах.

Ішли майже без зупинок день і ніч, і знову день і ніч . . .

— А вже ж Святвечір післязавтра, — лічив старий Сірко і хвилювався. Як то він загаявся так! Такого ще й не бувало. І квапився.

А сніги глибокі, а стежки непроторені, — як не чхай — вище себе не скочиш.

Йшли, не перепочиваючи: їли і спали на ходу і коні і люди. Коли б крила — льотом полетіли б. А так — брьохались в снігах по вуха.

Сірко все рахував — знову і знову, намагаючись перехитрити себе і, здається, зовсім збився. Ні таки, — вже сьогодні Святвечір! Так виходило. А додому ще далеко.

Синій-синій та холодний вечір застукав їх в дорозі, мокрих, як миші, — і від поту, і від наледів, куди вони потрапляли, ідучи рікою.

Замісць додому вийшли на якісь бараки у вершині одного з допливів Бікіна . . .

Старий Сірко здивувався, збентежився, — нові бараки! Аж куди посунули лісозаготівлі! Диви! Але ж це не ділянка Бікінського Ліспромгоспу!

Коло бараків вони зупинились, — спочити трохи і посушитись, бо потрапили в наледь і помочили унти. Це дивна річ-

на земерзлій річці при такім морозі намочити ноги, бродити по коліна в воді. Але буває, в цім краї все буває. При товщині криги в метр людина бродить по воді, як улітку. На перекатах вода промерзає до дна, горішня ж течія напирає, крига не витримує і репається, — вода іде по-верху межи кригою і снігом, і горе тому, хто туди вшелепкається, як от наші звіролови. Та наші — люди бувалі. Траплялося ж, що люди й гинуть.

Отже, сушили швиденько унти та годували коні біля одного бараку. В бараці було повно людей — колгоспи відбували трудобов'язок на лісорозробках. А насупроти, через річку — був другий барак. Але там, кажуть, — **репресовані,** заслані сюди «з а к л ю ч о н і» . . .

Напоїли коні. Грицько з Наталкою підтягали підпруги, прибирали овес, лаштувались далі. Небо було синє, холодне. Скелі стояли, як мури. Ліс занімів на холоді, чорнів нашорошено. А Григорій дивився на той бік. Його тягло туди. В присмерку було видно, як там — на тім боці — вештався хтось з відрами. В бараці горів вогонь, коло бараку щось пиляло дрова. Перестало. Хтось гукав:

— Аррлов! . .

— Єсть, таваріщ карнач! Я слушаю.

— Скажі єтім дєвкам . . . єтім шлюххам, пускай живєй пілят, я жрать хачу!

— Єсть, таваріщ карнач! Ей, ви (гидка лайка)! . . . ілі вас пріґласіть? ! . . .

Пилка — чирги . . . чирги . . . Небо синє та холодне, і пустеля — пустеля.

І раптом на лютім морозі, підпихаючи тяжку, тупу пилку, зринає голос, зовсім молоденький, журливий дівочий голос, ніжний, степовий, як чайчине ячіння:

. . . Ой, куди ж, куди, куди
Я тепер попала, —
Замело й малі сліди
Там, де я ступала . . .

Чайчине ячіння, — туга безмежная . . .

А другий голос, такий же юний і журливий, підтримує, горнеться в холоді до першого, як волошка до волошки:

. . . Там, де я ступала,
Там, де я страждала . . .
Мати ж моя, мати ж моя, —
Я ж тепер пропала! . . .

— Адставіть пєсні ! ! . . .

І клац-клац закривкою.

Григорій ніколи не лаявся брутально, але тут не витримав. Хай же Бог простить — сьогодні ж Святвечір!

— «Боже мій, Боже! Та чи ти ж є на небі? ! Чи тебе шукати та на прю викликати, Боже? Куди ж ти дивишся? ! ! . .»

А небо синє-синє. Байдуже. А сопки та кряжі понурі, як мури непрохідні. А нетрі безмежні та чужі, по пояс снігом заметені, непроходимі. Та ні доріг, та ні стежок . . . Та ні рідні, та ні вісток . . .

З тяжким серцем рушав Григорій з цього місця. Ноги стали, як свинцем налляті а чи то в землю вкопані. Здавалось — він не зрушить їх. Стояв і дивився туди, підсвідомо то знімав рушницю, то чіпляв її знову . . . Вже все було готове до вимаршу, а він не рухався, — мов загіпнотизований, дивився на той бік, у темряву . . . І ніхто не знав, що відбувалося в нім . . . Наталчин голос вернув його до дійсности:

— «Ну ж! . . .» — Вона стояла напроти нього і промовила те «ну-ж» сердито, а очі запливли їй при зорях іншим, підозрілим блиском. «От іще! . . . Гукай його . . .»

Рушили. Зажебонів, зачиргикав сніг під копитами. Григорій плентався ззаду, а його переслідувало чиргикання пилки та чайчине ячіння, переслідувало довго в тім безконечнім скрипінні снігу.

Не то від того ячіння утікали, не то когось доганяли, — либонь вчорашній день доганяли, ні, святвечір, — гнались Сірки без віддиху . . . І догнали!

Буває так, що можна вчорашній день догнати. Але це буває лише в таких нетрищах, де немає календарів, де людина зрештою сама календар встановлює по своїй здібності та й з

конечности, де година чи день не відограє ніякої ролі, де більше аніж де-інде пасує ота примовка «Все ніщо в порівнянні з вічністю!»

Старий Сірко, далебі, обчислився. Вони додому прийшли таки на Святвечір, бо прийшли саме на кутю і на святвечорове поготівля. А може то стара Сірчиха обчислилася. А може й ніхто не обчислився, бо ніхто не годен того перевірити тут.

В кожнім разі вони не спізнилися і прийшли додому саме якраз.

Дома їх чекала гаряче напалена лазня «по-чорному», в хаті кутя на покуті в вівсяному кулі, мрійна лямпадка під образами, застелений скатертиною стіл, тиша святвечорова. Як у дитинстві Григорієвому.

Спершу вони втрьох парилися в лазні — два Грицьки з батьком. Здорово! Так, як тільки тут уміють париться. Григорій нащо вже дебелий, але не міг витримати того, що виробляли Гриць з старим Сірком.

Вони пороздягалися ще в хаті, забрали березові віники, мило й «мочалку» і так, в самих валянках, пішли крізь 50-ступневий мороз до лазні. А лазня була від хати метрів за 150, над замерзлою річкою . . . Така собі комірчина, а посередині піч з дикого каменю, а в ній — казан. Попри стіну широка полиця вгорі.

Розпечене каміння дихало вогнем. Старий Сірко з сином взялися з ентузіязмом до процедури, яка для европейця може видатись лютим катуванням, інквізицією. Вони лили воду на розпечене каміння і такої пари напустили, що не продихнеш. І в тій задушливій парі сперш обливалися нестерпно гарячою водою. А тоді залазили під стелю на полицю і періщили один одного березовими віниками, періщили люто . . . Обливались крижаною водою, а тоді знову майже окропом . . . Терли шкіру мочалами, як наждаком, — дерли її . . . І знову періщили віниками . . . А тоді з гіком червоні вибігали на сніг і в сумерку качалися по снігу, гуляли в сніжки, як дітлахи, —

батько з сином! І знову залазили на полицю та додавали березової каші. Отак баняться ! ! !

Григорій дивився на них і сміявся:

— «Нічого, звикну й я до цього».

А тим часом він і так добре побанився, не вдаючись до тієї страшної екзекуції, і почувався так, ніби змив усі гріхи з себе. Все змив.

Не зміг тільки однієї речі змити — бо то було на серці: поцілунку отого свого злодійського. Та ще не зміг змити отого: «Ой, куди, куди, куди я тепер попала . . .» Ячіння чайчиного і туги від нього на серці глибокої.

Святкували Різдво. Сірки святкували його, як з діда-прадіда велося: з кутею на Святвечір і з усім тим зворушливим і романтичним ритуалом, що такий пам'ятний Григорієві з дитинства. З віршуванням, з колядками.

Рано вранці, ще вдосвіта, щось застукало в двері.

— Пустіть віршувати! — почулось з сіней. Мати озвалась від печі:

— Ідіть.

Двері відчинилися і до хати увійшов святково вирядженний віршівник. Скинув шапку, пригладив рукою волосся і почав старовинної-старовинної, такої, що Григорій ніколи й не чув, віршівки, мистецьки складеної:

— «Христос народився, щоб мир звеселився. Після Адамового гріха родився в Вифлеємі та в стайні, не в домі, — от дивина яка! Зірка ясненька, гарна, кругленька, прикотилась аж над Вифлеєм, там стала, де вже сама знала — освітила всю стайню кругом. Пастушки з степу прибігали к вертепу, ще й по ягнятку принесли, — на дудочки грали, поздоровляли та й знов до отари пішли. А янголи святії, крилатії, чуднії та так же лепсько співали, що ми родились та й поженились, а, далебі, ще й не чували. Віл та осел стояли край ясел, — отже й вони Христа впізнали,

ще й на колінка впали — і дишуть на нього, бо знають на кого. А три її царі принесли Христу дари аж із Востока, — тут їх поклали ще й поздоровляли по — письменськи звисока: — «Будь — ласка, благословитакий нас, щоб жито родило, а війни ніколи не було, щоб ми таки пожили всмак». Їцько старенький був їм раденький, — прийняв гостинця: — «Сідайте Ви в нас, почастуємми Вас, чим Бог нам дав». Зараз же як підсулив: по кухлику варенухи, по каганчику сивухи... Царі як хлиснули, та сидя й поснули. А янгел Божий, святий, гожий ввісні царям шепнув: — «Гей додому махайте та Ірода обминайте, бо Ви вчора у нього були і слово йому далище раз побувати і всії новини переказати». Царі схопились, перехристились, наліво повернули та й додому чкурнули...»

Так віршував старий Сірко. І треба зказати, що Григорій слухав його з величезним подивом. Багато він чув віршівок, багато сам знав, але такої зроду не чув. Аж потім Григорій удень вивчив її, ту віршівку, всю, особливо йому сподобався кінець її, приперчений добрим народнім гумором, про те, як Бог покарав Ірода за те, що він маленьких дітей повбивав:

«...Бог посилає пару, на Ірода всю кару за дитячу неповинну кров. Його дуже мутило, коло серця нудило, коло очей позеленіло, попід носом почорніло, немов у пса під хвостом, щоб не ганявся за Христом. Дияволськийгайдамакане схотів хлібаїсти — пропав безвісти, немов у ярмарку собака...»

Віршував сам дід Сірко. А що ж робити, як нікому віршувати? Не ведмедям же це робити? А без цього Різдво — не Різдво.

По тому Сірки один одного поздоровляли... Тоді сідали до столу — пили, гуляли... Потім відпочивали... А вже

в обід добре гуляли, як належить. Скільки тої наливки та медової попили!

А увечорі приходили колядники: Наталка, в гарному дівочому убранні, якого ще не бачив Григорій у неї, закосичена, ще й, ба, на шиї намисто й дукачі, над чолом волосся перетяте блакитною стрічкою; Грицько у своїй святковій парубоцькій одежі; а назверх у обох накинені оленячі дохи наопашки. Постукали. Увійшли в блискітках снігу . . .

Колядували. Почали вдвох, а кінчили всі гуртом, бо таки цілий день пили добре. Навіть Наталка, що ніколи горілки в рот не брала, сьогодні випила аж три чарки: за матір, за батька і за всіх, — і була рожева, як маків цвіт.

Григорій теж колядував. Співав. Почав свята весело, та . . . Помалу напосілася туга. Чорна туга. Чи то від горілки, чи від чого ідшого, — ніби хто враз чорну заслону опустив. Страшна туга взяла серце як у лещата . . .

Ще там, в тайзі, якось забував про все. А тут, в цім святковім дозвіллі звільнена думка почала бунтуватись і так само почало бунтуватися серце, мов в залізнім капкані затіснуте. Він не знав, де і до чого себе прикласти і де тую тугу втопити, і що з тою головою зробити, — відчував як на карку тій голові мулько . . .

На полювання б знову, чи що! Досить цих свят! . . . Або й ще куди . . . Він би вже тепер з цілковитою апатією і байдужістю поліз до самого пекла, його тягло туди . . . В щастя своє він уже не вірив, — все життя йому — нині, завтра і на майбутнє — поламане і попсоване непоправно, його вовче життя . . . Не поламана лишилась тільки воля та жадоба щастя, але гай-гай — в тім то вся й колізія: між жадобою та неможливістю.

Чим раз то більше, а особливо тепер, його поривало вийти дерзко назустріч всьому тому темному своєму невідомому, — вийти просто грудьми, і чорт по ньому по всьому! . . .

Можливо тому зрадів, коли Гриць почав збиратись до Хабаровська, — взяла охота зробити зухвалий рейд, — побавитись з долею в піжмурки.

РОЗДІЛ ДЕСЯТИЙ

Рейд на Хабаровськ

На третій день свят Гриць з Григорієм вирушили до Хабаровська.

«Хутрину поздавати, договори (контракти) поновити на І-й квартал, боєначиння набрати — воно здасться! — А головне з тою охотінспекцією дозволи на нарізну зброю оформити наново, і найперше — на трьохлінійну ґвинтовку . . .»

Все це мав проробити Гриць за батьківською інструкцією, а Григорій напросився за помічника, — йому страшенно кортіло, його тягло глянути на той, заборонений для нього, світ. Що там робиться? ! . . . Знав, що небезпечно, але те його саме й вабило — пограти трохи в піжмурки. Вабило кинути дерзкий виклик самій своїй долі, перевірить її . . . Або-або . . .

Власне, двох «або» не могло бути. Було лише одне «або», після якого йшла чорна порожнеча. Знав це.

І воно за малим так і не вийшло . . .

Два Грицьки посідлали коні — гнідого й буланого, — приторочили мішки з хутром, з вівсом для коней, та рюкзаки з їжею для себе і вибралися . . .

«Як на сватання» — кепкувала Наталка, поглядаючи на хлопців заздрісно, що дійсно вибралися ніби на сватання чи на зальоти десь до царівни щонайменше, — таких два соколи, таких два пишних королевичі: в гаптованих лапчатих унтах, що являли собою своєрідне чудо мистецства, в добрій новенькій мисливській своїй «уніформі», гаптованій і оздобленій по-тубільному, підперезані набійницями, а назверх — пишні оленячі дохи до п'ят, з величезними, одкладними ковнірами; на головах козулячі папахи. Брондзові обличчя, засмалені вітром, сліпучим сонцем і морозами, були ніби вирі-

зьблені за ідеальною моделлю мужеської краси вправним майстром з суворого металю, — наснажені життям, силою . . . Один похмурий, а один веселий, — але обидва красені, ніби від одної мами.

Два молодих королевичі, два богатирі . . .

«Два ведмеді!» . . .

Перекинули рушниці по-козацьки через плечі, скочили на коней — і гайда.

Тільки й бачили . . .

До залізниці — до станції Лазо їхали верхи. Їхали засніженими нетрями, через сопки та голі паді, навпростець, по хащах та бур'янищах. А їдучи, знічев'я, стріляли по тих бур'янищах фазанів та тетеруків, стріляли просто з сідла в лет, — вони вилітали часто з-під кінських ніг зі снігу, де ховалися від морозу. То є спосіб рятуватися від холоду, що до нього вдається тут все живе, включно і до людей, — ховатися в сніг.

В деяких місцях тетеруків, а особливо фазанів, було до гибелі. Цей представник субтропічної орнітофауни — фазан — дивно пристосувався до цього суворого краю, — жив тут, множився і розкошував улітку в цих буйних хащах, та й лишався на зиму добровільно великими масами, навчившись переборювати п'ятидесятиступневий холод. Ну а тетерук — тому і Бог велів, бо це його стихія, для якої він сотворений спеціяльно, далебі.

То була для хлопців цікава розвага.

— «Набоїв не шкодувати» — радив Гриць, повторюючи важно, сам того не знаючи, фразу одного російського імператора. Радив, бо для чогось йому треба було тої дичини.

Особливо цікаво було стріляти фазанів. При чім, хлопці стріляли на вибір — тільки півнів! Вилетівши несподівано зі снігу з криком, такий пишнобарвний півень сюрчав зразу по прямій вгору, як веретено, — летів так вгору метрів з 30. А тоді робив кут — і мчав повздовж. При такім його маневрі його дуже тяжко було зістрелити. Але саме тим було й цікаво.

Пишнопері півні, збиті в найнесподіванішу для них хвилину, летіли назад в сніг, розсипаючи кольорове пір'я.

Так вони їхали і «помежи ділом» полювали, розважалися.

До «Лазо» їхали три дні, а фазанів та тетеруків настріляли цілий оберемок — десятків зо два. Позв'язували їх голова до голови і так пуками почіпляли до сідел.

Кіломерів за п'ять перед «Лазо» заїхали на заїмку до знайомого мандзи Кім-гі-Суна і подарували йому всіх тих фазанів та тетеруків гамузом — празникове, — і стали в нього табором. Тут вони залишили коні, зброю і зайві речі . . .

Кім-гі-Сун був добрий і давній знайомий родини Сірків. В нього вони з давен-давен зупинялися завжди, виїзджаючи в світ, до міста, — чи то на південь, чи то на північ. Тут вони мали свій пункт, так би мовити — базу.

Гостинний і привітний, як і всі тубільці, Кім-гі-Сун був особливо гостинний до Сірків. Вони були завжди бажаними гостями. Мабуть у відплату за їхню щедрість і гостинність, що відтак викликала Схід на змагання.

Тут хлопці заночували. Увечорі загуляли з Кім-гі-Суном, — гостили його у нього ж, — напували його горілкою та «медовухою», та частували всякими витребеньками різдвяними (з тієї торби, що напхала мати з Наталкою, пам'ятаючи й про цього доброго Кім-гі-Суна).

І так його начастували, що вже й полягали спати, а він ще сидів на своєму «кані» (підлога така опалювана, кам'яна) та співав своїм диким фальцетом: «Розпрягайте, хлопці, коні . . .» — єдиної «рюської» пісні, яку він умів добре співати, навчившись її від червоноармійців на манджурському кордоні, і найпоширенішої в цілім цім Далекосхіднім краї.

Григорій слухав той спів з не-абияким зачудованням. Кім-гі-Сун навіть не запідозрював, яке надзвичайне, яке колосальне враження той його п'яний ще й фальцетовий спів справляє, яку силу думок він родить . . . Тільки в устах чужинця, та ще такого далекого, дикого азіята, рідна пісня набуває враз якогось виїмкового значіння і змислу.

Смішний, веселий і наївний Кім-гі-Сун! . .

Тут вони залишили коні і далі вже мандрували поїздом. Тут бо починався світ цивілізації, світ техніки, електрики і радія, світ «соц-будівництва», словом — світ «заключітєльной фази построєнія соціалізма в адной странє».

ЕКСПРЕС, «каторий возіт дрова і лєс».

Гриць їздив не вперше в цивілізований той світ, але все почувався трохи безпорадно. Не так, як вдома, в нетрях. Через те мусів взяти на себе ініціятиву Григорій, інакше бо вони з цієї станції не виїдуть. Пройшов експрес «N-1» Неґорєлоє-Владівосток», — і поштовий «N-41» — Владівосток-Москва», а виїхати годі. Місцевих поїздів в цім благословенним краю ніби й немає, всі далекого маршруту, а на них квитки — лише по «броні», тобто ріжним відповідальним відрядженцям і так «своїм но-блату». А так як наші обидва Грицьки були не «відповідальні» і не «свої», то сісти їм на поїзд було неможливо.

Таких «невідповідальних» було багато і всі вони вирішили чекати на якийсь с в і й експрес, напівреальний, напівфантастичний, — «ЕКСПРЕС, КОТОРИЙ ВОЗІТ ДРОВА І ЛЄС» — як жартував хтось весело і воднораз саркастично.

Так, бач, звався знаменитий і виїмковий в своєму роді особовий поїзд «Нумер 97» — «Владівосток-Масква». Щось подібного може існувати лише тут — в цій країні соціялізму і то тільки для цього краю і для всіх йому подібних околиць «необ'ятної» многонаціональної «Родіни».

Нарешті — під вечір надійшов цей, знаменитий на цілий ДВК, Східній і Західній Сибір і на цілий СССР, «е к с п р е с».

Він підійшов у сутінках, темний зсередини і чорний зокола, — підійшов тяжко, простужено кашляючи, і став.

Довжелезний — ваґонів на 50. Половина ваґонів «товарових», а половина поштових — всі ж вони несли функцію пасажирських. Ніяких «дров» він не возив. Вся та валка ваґонів була натоптана «пасажиром» до одказу, так що

людські руки і голови, навіть ноги, випиналися з вікон і з тамбурів. Темний і неосвітлений, «експрес» той гомонів, ні, гудів, як вулик, — зойкав, співав, кашляв простужено, матюкався віртуозно й розпучливо, лементував дитячим плачем . . .

Експрес! . . . Не експрес, а ціла республіка на колесах.

Григорій і Гриць брали його штурмом. Бо інакше годі було вдертися до його нутра. Все, що було в поїзді, одчайдушно репетувало, не пускало нікого більше, люто-прелюто матюкаючись. Все, що було зовні, наступало, як на фортецю, ще лютіше матюкаючись та пускаючи всю силу та весь сприт в рух. Було таке враження, що то люди спеціяльно вибрали собі таку розвагу, щоб грітися на скаженому холоді.

— За мною! — спокійно скомандував Григорій Грицеві, відчувши враз, що потрапив в «рідну» стихію, в так добре знану здавна і звичну ситуацію, та й пригадавши всі, так колись добре засвоєні правила й норми поведінки в цім світі цивілізації «шостої частини земської кулі», пригадав всі властивости тої цивілізації, не знавши яких, пропадеш ні за понюшку тютюну.

— За мною, разом! ! . . .

І на цю команду, напруживши свою молодечу, можна сказати, волячу силу, вони, а за ними, як за тараном, і ще ціла група — вдерлися з тяжким боєм до ваґону . . . Можна сказати, по головах вдерлися . . . Ті, що вдерлися з їхньою поміччю — кілька осіб — враз почали скажено лаятись. Але вже не на тих, що у ваґоні, а на тих, що напирали зовні, — не пускаючи їх, обкладали їх божевільною матюкнею, як розпеченою смолою, з усіх боків — згори, знизу, і вздовж, і впоперек . . . Оригінальні звичаї! Дивні звичаї! . . .

А ще дивніший цей поїзд. На нього не треба було ані «броні», ані квитків. Теоретично квитки існували, практично ж — то було не до переведення, і їх ніхто й ніколи не брав. Хто хотів, той і їхав. І куди хотів, туди й їхав. Але, не бравши квитків, ніхто не міг і претенсій будь-яких мати, щодо

їзди, — поїзд ішов, як йому здумається, — хотів — їхав, хотів — стояв годинами чи то на станції, а чи то просто посеред дороги, чи десь у тупику. Отже, квитки існували тільки в теорії, так само, як і перевірка квитків у цім «експресі» можлива була лише в теорії. Квитки були обов'язкові лише для тих, хто сідав з місця, цебто у Владивостоці. Далі ж — далі йшло дуже просто. Трудність вся полягала лише в тім, щоб сісти.

Сівши ж, можна бути певним, що ніхто не потурбує і не поцікавиться, чи є у вас квиток. Поїзд бо так набитий людьми — і то завжди, — що далебі жадному кондукторові і жадному контролерові за всю його історію не пощастило ще пройти його від паротягу і . . . бодай до третини ешелону.

У ваґоні, куди всіли наші хлопці, було ідеально тісно і поночі, стояв густий гамір, ще густіший сморід і вже зовсім нестерпно густий дим від махорки. Хлопці потрохи оговталися і втиснулись в юрбу з максимальним комфортом, — Грицеві, наприклад, не треба було стояти власними ногами на брудній підлозі, ні, він якимось чудом тримався в повітрі.

Тим часом поїзд засвистів, зашипів, зойкнув і, шарпаючись, — аж но ребра в людей тріщали, — рушив і поповз у темряву . . . Аж тоді людей трохи утрясло і хлопці вмостилися досить зручно.

З гомону, уривків фраз, з дотепів, з уривків пісень та прокльонів повставало дивне враження . . . Григорієві здавалось, що він потрапив додому. Ваґон говорив всіма діялектами його — Григорієвої — мови: полтавським, херсонським, чернигівським, одеським, кубанським, харківським . . . І ще й хтось кричав — «Най би тебе шляк трафив», — нагадуючи про далеке Поділля . . .

Ба, — тими діялектами говорив весь цей «експрес», і то не тільки тепер, а, либонь, протягом цілої своєї історії. Основний контингент його пасажирів — Україна, ота зірвана з місця і кидана по всіх світах — по-за геттю . . . І хоч цей «експрес» ходив по маршруту «Владивосток-Москва», але то була своїм мовним і пісенним фольклором та й всім іншим

— Україна. екстериторіяльна Україна. Україна «без стерна і без вітрил» . . .

Хтось розповідав про Сахалін — «будь він трижди Богом проклятий» — куди вони їздили цілою округою на рибні промисли, як «вербовані». І такі ж «вербовані», що їздили на «ДАЛЬСТРОЙ — «будь він розстопроклятий!», — слухали і подавали репліки, приперчені міцним словом та безсмертним українським гумором . . .

Заробітчане! Вербовані та контрактовані, та «планові»!.. З дітками, з жінками . . . Возять їх по цілому «соціалістіческаму атєчєству»! Будують соціялізм! . . Це **вони** будують соціялізм . . .

— «Туди везли воші в очкурі, а звідтіля — в пригорщах, трам! — трам! — тарарам!»

— «Заробляли . . . хоч ти з мосту та в воду!» . .

Дні, тижні, місяці мандрують вони отак в бруді, в холоді, в голоді . . . Окрилені надією, повзли спершу на Схід . . . І опановані розпукою та апатією, повертали на Захід . . . А на їхнє місце — нові посувалися. Йшли безконечні ешелони таких же, як і вони, шукачів щастя, примусових і «добровільних» ентузіястів . . . Гомоніли, сварилися тою ж мовою, скалозубили, співали пісень, кляли понуро, саркастично, невідомо що і кого . . .

В темряві, в галасі, в смороді плакало немовля. Квилило тоненько і безнадійно, і безконечно . . . Ячіло, як пташеня, а над ним слізний материн ґолос, вмовляючи, припадаючи до маляти:

— «Ну, чого ж ти, моя ясочко? . . . Ну, годі . . . Голівка тобі болить? . . . Боже мій! Ну, ластівочко ж . . . — і враз з люттю божевільною, розпучливою: — Ци-ить ! ! ! Та цить же, будь ти прокляте ! ! ! Цить! . . . А то отак! . .» — і заходилась буйним плачем, безпорадно, безвихідно.

Дитина ячіла тонюнько, в агонії . . .

— От . . . — чийсь понурий голос з кубанською вимовою: — І приїхали ми . . . Тиждень валялись під ожеледицею, під дощем і снігом посеред Владивостоку . . . Поки нас контра-

ктували — добре співали, м'яко стелили, щедро мастили, а законтрактували — мов загнуздали, та й на смітник викинули . . . Худобу ліпше трактують . . . в душу! — Вздовж і впоперек, і через цілу «конституцію» . . .

В другім кутку ваґону дівочий голос співав сам собі — чи то з досади, а чи зі смутку:

— «Ой, де-б я, де б я
Із досадоньки пішла?
Ой, де б я, де б я
Цей деньочок провела? . . .

Пісня губилася в хаосі і зринала знову, переплітаючись з дитячим ячінням, з чиїмсь плачем та з чиїмсь буботінням.

— «Ой, та й піду я у вишневий садочок,
Ой, та й зірву я горіховий листочок . . .»

— . . . І вирвали з корінем . . . — бубонить чийсь приглушений голос збоку, зливає нишком комусь свої таємні жалі, що їх можна звіряти лише в темряві. — Отак викинули всіх на сніг — з манюнькими дітками . . . Боже мій! . . . «Куркуль», кажуть . . . Мати на Печорі померла . . . А нас — п'ятьох синів — по світах по-загеттю майнули . . . Трьох в «Сєв-лаг» засадили . . . Ну, добре! ! . . . — рип — рип зубами . . .

. . . «Горіховий-ий ли-с-то-чо-ок . . .» — тяг дівочий голос.

. . . «В Донбасі працював, — розповідав якийсь юнак зухвало, весело: — Нема ходу! — Пашпорт, кажуть, дайош . . . Ха-ха! А раньше! хе, «пашпорт»! Я б з пашпортом раднаркомом був би, та хіба ж таким! А так — нема ходу параходу! В Архангельську був . . . На Камчатці був . . . В Ташкенті був . . . І всюди те саме — «справку од сєльсавєта» давай. Тю! Знайшли дурного! . . . — і зітхнув скептично: — Велика земля та тісна, чорт би його взяв.

— «Що там у нас вдома робиться! ?» — журилась якась жінка. — «Як там наші? . . . »

— «А знаєш, — гукав хтось, мов до глухого: — Серьога

дістав «вишака»! Коні подохли в колхозі так, кажуть, — «шкідник»! . . .

— Ба . . . — хтось сичить і труситься (видно хворий) на горішній полиці: — Як люди подохли в цілій окрузі, то шкідника, небійсь, ніде не шукали! . .

— «Ну ж, цить же, цить, ясочко моя . . .» — квилила мати.

«. . . Ой, та й спишу я всю досаду на листу», — журився дівочий голос: — «Ой, та й пошлю я

В славний город Пол-та-ву . . .»

— Пошли, пошли, — насмішкуватий парубоцький голос: — Пошли, дівко, і прямо до голови Горсовєта. Хай сучий син почитає, як його хрищеники — розкуркулені, то пак . . .

Другий парубоцький понуро, наче про себе:

— І напиши йому привєт . . . в гроб! . . . в могилу! . . . в дошку і в Ноїв Ковчег . . . — заграв він енергійну моряцьку молитву і зашморгнув моряцьким вузлом. Сплюнув.

Дівчина притихла, а потім насмішкувато:

— А ти, видать, з попів. Чим він тобі так допік?

—«З попів, з попів», — передражнив понурий парубоцький голос і замовк. Але не було в нім злоби до дівчини, лише була злоба взагалі. Дівчина теж замовкла. Довго мовчала в гомоні. А потім знову зринув її голос, як з каламутної води, ніби вторячи дитячому ячінню, але вже тихше:

«Ой, а хто буде той листочок читати,
Та той буде всю досадоньку знати . . .»

— »Ну цить же, цить», — схиляється материн голос, як материнка в полі, горнеться до немовляти . . .

Григорій слухав весь той гамір, зціпивши зуби, і йому паморочилась голова. Те, що він почав був забувати — ціла ота трагедія його народу — навалилась на нього всім тягарем, кидаючи серце, мов м'яч, у всі боки.

Ціла! Ціла його Вітчизна ось так — на колесах позагеттю, розчавлена, розшматована, знеосіблена, в корості, в бруді . . . в розпуці! . . . Голодна! . . . безвихідна! . . . безперспективна! . . . Стискав зуби аж но набрякали щелепи.

А журливий голос, як материнка в полі під вітром: — «Ну

ж, моя крихітко . . . моє сонечко . . . моя ластівко . . .» — гойдається на вітрі, тремтить безнадійно над дитячою агонією . . .

Поїзд гримотів, конвульсійно здригаючись, в темряві. Зупинявся і довго стояв на станціях і роз'їздах.

На якійсь станції до вагону вдерлося двоє з лихтариками.

— «НКВД»! . . . — прошелестіло вагоном.

Там, де кондуктори і контролери не мали сили ані совісти вдертися, там ці вдерлися і господарили, як вдома, шукаючи за чимсь, що їм потрібне. Світили лихтариками в обличчя, ступаючи по людях, як по дровах.

Григорій чекав спокійно, приготовившись до найгіршого. Лише тут збагнув, який він дурень — виліз в світ, не мавши документів. Але не додумав цієї думки до кінця, як йому присвітили лихтариком в обличчя. Сперш Грицеві, потім йому. Дивились мовчки, водячи світлом згори вниз. Пильно дивились на розцяцьковані унти і дохи . . . І полізли далі. Либонь взяли їх за двох «відповідальних», екзотично вбраних представників влади з місць, а то й з центру.

Григорій засміявся про себе: «Раз! . . .» — Цебто пронесло раз. Ясно, таке екзотичне вбрання виключає одразу всякі підозріння. Таке вбрання недоступне для будь-кого, бо то задорого коштувало б, а доступне лише хіба для великих відповідальних осіб, та й то не для всіх, а лише для тих, що мають з тайгою до діла, що командують там; або представникам влади з тих нетрів — головам сільрад та директорам золотих копалень . . .

Пінкертони з лихтариками нікого не зачепили в вагоні, лише світили всім мужчинам, а особливо хлопцям в обличчя, і пильно придивлялися, — шукали того, кого їм треба.

Коли лихтарики пішли геть і щезли, десь полізши через тамбур до другого вагону, либонь, хтось молодий засміявся в темряві, пошепотів з кимсь і сказав вголос, на весь вагон, зловісно та злорадно:

— Хай но ми поміняємось ролями . . . Так я от тебе знайду! І в пеклі! В самого д'явола на печі не сховаєшся —

трам! — тарарам! — і заспівав безжурно, по-одеськи, на жидівський манер, з вихилясами та з викликом:

«Ой, Джан, — ой, Джанкої,
Ой, Джанкої — папи мої,
Ой, Джанкої — і — джан —
Біробіджян!..»

Хтось засміявся. Хтось весело сплюнув. Хтось зітхнув:

— Біробіджан — сибірська примусова Палестина, а ішачить там — все наш брат . . . Ех, ти-и! . . .

Поїзд котився в темряві, мов під водою. Хтось тужив. Хтось наспівував:

«Колима ти, Колима, —
Новая планєта:
Двєнадцать мєсяцев зіма,
Астальноє — лєто . . .»

А дитина квилила, чипляючись за життя . . . Як каганчик на вітрі, змагаючись, — ось-ось погасне . . . Ось-ось . . .

Хтось маячив уві сні. Хтось помирав від спраги . . .

Велике переселення народів! І таке враження, ніби все це котиться десь у прірву.

На станції «Красная Рєчка» «експрес» зупинився, десь на грець його зна якій лінії, серед моря товарових ваґонів, освітлених відблисками далеких лихтарів.

Назустріч підкотився інший ешелон і став поруч. У Григорія серце задрижало: крізь заґратовані віконечка дивились бліді обличчя, поприлипавши до ґрат . . . Е т а п ! ! . . .

З другого боку «експресу» стояв такий же етап, лише в другий бік. На гальмових площадках маячіли патрулі з тригранними багнетами. Хтось гукав зліва через «експрес» до другого етапу:

— Здорово, земляки! . . — і сміявся шибеничним сміхом. — Куди Бог несе? ! .

— В «Даль-лаг», а вас? . .

— В «Сєв-лаг»! . . Ха-ха-ха!

Люди висовували руки і махали один одному, і сміялись . . Що їм ще лишилось, як не сміятись? ! ? ?

Хтось з'їхав з глузду в цій країні. — Один етап ішов на схід, другий на захід, а посередині — ще один етап, тільки без конвоя.

— Глянь, глянь . . . Наші! — прошепотів хтось гаряче в ваґоні «експресу», припадаючи до вікна. — І по той бік, і по цей бік! . .

— Ото тутешні, — бурчав той, що співав «Джанкоя». — Скрипникови вчителі та партєйці, та куркулі, — все наш брат — «враг народа»! . . Ті, що колись українізацію тут робили і інші «враги» . . .

Люди в «експресі» повідтуляли ганчір'я в повидуваних вікнах і ловили слова, згуки, дивились на притиснені до ґрат обличчя . . .

— Боже-Боже! . . . — побивалась якась жінка. — І що воно в світі робиться? ! . . І де те людське пристановище наше? Га? ! . .

А «земляки» махали один одному руками з заґратованих віконечок, втискали в ґрати білі, як смерть, обличчя і пряли очима . . . І сміялись . . . Сміялись беззвучним, мефістофельським сміхом.

Це тривало якусь коротку мить. І щезло, як марево, як нічне, хоре маячіння. А здавалось, ніби це тривало вічність і триває й досі.

Вже ешелони розійшлись, а той беззвучний мефістофельський сміх стояв, як привид в фантазії вимученої, невиспаної людини, як мара в чорній безодні ночі . . .

Хтось з'їхав з глузду в цій країні. З одного кінця землі гнав етапи в другий, а їм назустріч гнав такі ж етапи. І нема їм кінця-краю . . . А межи ними котив цей плач на колесах, цей неетапний етап, цей найдемократичніший «експрес», ні, — ковчег горя, проклять і слів материнських.

Смазчики перестукували букси, лаючись на чім світ на лютім морозі . . . Чи то вистукували колеса, ляскотіли буфери і чиргикали та скиглили гальма? . . .

Вимучені люди вже спали, похилившись одне на одного.

«Експрес» стрясав ними, обдавав їх димом та смородом, ревів до них зі скреготом, — та вже не в силі був їх розбудити . . .

Лише ячіло мале дитя. Ячіло тихенько, безпомічно, безнадійно вже . . .

Та не спав ще Григорій — думав свою понуру думу, притримуючи на плечі Грицеву голову.

Надворі помалу сіріло.

Хабаровськ

Смішні й печальні походеньки

Туман стояв од морозу. Туман дрібнюсіньких блискучих пилинок іскрився на вранішньому сонці.

П'ятидесятиступневий мороз біг шпарко по пішоходах, по вулицях і рипів-дзвенів, заливався на всі голоси, квапився десь, бадьоро пританцьовуючи.

Місто, розташоване на сопках і в долинах, хукало, тупотіло, хлопало рукавицями і волохатими од інею віями.

Згромаджені на горбах будинки середмістя, підносячись з лискучого туману, як з моря, димили з усіх димарів, хукали в небо. Гей би величезне товпище пароплавів — кораблів фантастичної фльоти — згромадились в порту і розпалювали печі, готуючись до вимаршу в невідомі рейси. А чи згубили маршрути, збились в тумані і, згромадившись на зрадливих рифах, алярмують і димлять, і хукають в небо. Ні, пливуть, пливуть! . . Похилені стовпи диму злягли в один бік — цілий ліс рухливих димових стовпів, — пливуть! . .

І так само диміли коні, люди, пси, випускаючи клубки білої пари, що тут же на них осідала інеєм. Диміло все. І рипіло, чиргикало, квапилось . . .

Хабаровськ — столиця цілого цього Далекосхіднього Краю, цього химерного «Ельдорадо».

Хлопці вийшли на головну вулицю, що звалась «Карла Маркса». Пішоходами бігли, поховавши носи в ковніри й натикаючись одне на одного, аборигени столиці — службовці, робітники, військові, — росіяни, українці, китайці, ко-

рейці . . . Військові з течками і цивільні з військовими пляншетками та шкіряними військовими сумками через плече . . .

Дудніли авта, ляскаючи ланцюгами, і тут же їхали нарти, запряжені північними оленями, — то десь приїхали ґольди до столиці. Рогаті миршаві олені й гостровухі миршаві пси, та екзотично вбрані, низенькі гольдячки, що сиділи на нартах, привертали увагу хабаровців. Люди товпились, розглядаючи диво . . . Бо не бачили. Бо, за статистикою цієї «столиці«, в ній дуже мало старожильців, а все — рухливе населення, постійне змінне. Воно рухається так, як вода в Амурі, — припливає і одпливає, — не затримується. Приїздить добровільно і з примусу — за партійними та профспілчанськими зобов'язаннями — і, не витримавши умов суворого краю, утікає геть, резигнуючи з усіх пільг та вигод, передбачених КЗОТ'ом. Поурядує трохи, отак хапне екзотики і втікає назад, розповідати там, вдома, «у самовара», як пікантний додаток до тої ідилії всесоюзного міщанства, — дива про химерний край, про чудеса найчудесніші.

Олені апатично тягли нарти, а разом з ними і юрбу роззяв.

У перехожих, що десь поспішали, майже в кожного течка і спеціяльно приладовані бляшані банячки на обід. Не дарма про це місто загадують загадку:

— «Три гори, три діри і сто тисяч кастрюль та портфелів — що то буде? — Хабаровськ!»

Проте Григорієві це місто сподобалось, — воно дуже нагадувало Київ. Скований кригами і вкритий криговими торосами, широченний Амур огинав його внизу по при гору. Від Амуру починалася широка головна вулиця, обставлена модерними будинками. Вона була коротка, але европейська. За малим не Хрещатик. Деякі будинки були дуже гарні, п'ятишости поверхові і модерної архітектури. Низка будівель саме будувалася — стояли високі риштування, що ось-ось розпадуться, розлущаться і з них, як з горіха, вилупляться імпозантні споруди. Вже з самих риштовань пробивався претенсійний розмах будівничого, що замірився на високу скалю.

В місті була, либонь, житлова криза, — на руїнах ко-

лишьої церкви стояли величезні брезентові намети, мов колосальні киргизькі юрти, і там жили якісь люди; це там, зразу біля Амуру, і це на 50-ступневому морозі . . .

Хлопці оглядали розкішні вітрини «Ґастроному» з усіма «шедеврами» всесоюзного Нархарчпрому: вином, консервами, шинкою, ковбасами, шоколядою, цукерками в станіолі і без станіолю . . . Оглядали вітрини крамниці «Дінамо» — спортивного товариства — з усім причандаллям для фізкультури і спорту та для полювання, — прекрасні новенькі дубельтівки, ґільзи всіх калібрів, набійниці, біноклі і всяке начиння мисливське — від барклаїв до обжимок включно. Все для полювання! Так ніби тут мали екіпіруватися всі оті аматори екзотики — новітні Пржевальські та Міклухи-Маклаї в дешевому, масовому виданні, як ширпотреб . . .

В крамниці «ГОССПІРТУ» був викладений з пляшок портрет Леніна в однім вікні, а в другім — Карла Маркса, Григорій засміявся: — «І досі не знав, що то були такі пияки! Воїстину, буйний є і творчий той геній будівничих соціялізму, і не знає меж, і ні перед чим не зупиняється!»

Так вони знічев'я оглядали місто, шукаючи те, що їм треба. Найперше їм потрібен був пункт «Дальзаготхутро». Але вони не квапились, бо було ще рано. Йшли собі і роздивлялись . . . А юрба оглядала їх.

Відколи вони з'явилися на центральній вулиці, екзотичні олені з ґольдячками потерпіли поразку, зблідли, — їх побили два тури, що ачей прийшли десь з того голубого Хехциру, що височів так романтично на обрію, що про нього розповідають леґенди в Хабаровську і що на нім ніхто з хабаровців так і не бував. Особливо вертіли головами дівчата і старші панни. Деякі навіть зачіпали їх, ідучи назустріч а чи минаючи, — та скалила око, а інша говорила зумисне голосно подрузі якісь дурниці на їхню адресу і сміялась.

Розчервонілі на морозі дівочі обличчя пашіли вогнем, молодістю і безжурною сміливістю. І взагалі . . . Чудні ці хабаровці, — так ніби всі знайомі межи собою, всі за панібрата.

Якесь дівчатисько — течка, книжки під пахвою — зупини-

лося проти хлопців і, витріщивши очі та пританцьовуючи, безцеремонно оглядало їх з ніг до голови, а тоді:

— Хлопці! Скажіть мені на милість, де ви купили і де б я могла собі купити отакі от штуки? — тицьнула туфелькою в галоші в Григорієву волохату ведмежу лапу — в розцяцькований унт. — Бо хай йому чорт цьому морозові . . . От у нас в Одесі ! ! .

Григорій запропонував свої, сам почуваючи, що ніби він десь знайомий уже з цією «От у нас в Одесі!», ніби це вони приїхали сюди разом, чи що.

А та, «в Одесі», була веселою, балакучою дівчиною . . . Вона — «хетагуровка», ентузіястка, що загналась в одніх панчішках просто з благословенної соняшної Одеси в цей благословенний, розпропагований, опоетизований ДВК.

Унтів хлопці не могли продати, лише Гриць домовився з дівчиною, що він конче продасть їй, але вдома, і спеціяльно дівочі, чудесні унти, хай лишень прийде . . . І розповів їй кудою йти і як повертати . . . Дівчина раділа і обіцяла зайти, «Неодмінно, неодмінно! Бо їй так треба отаке-е . . .» А Григорій сміявся.

Дівчина, що була почала з ними розмову російською мовою та й зразу перейшла на українську, як тільки почула Грицеву мову, що, до речі, не міг втнути російською ні слова правильно, тішилась: «Земляки! . . . Боже мій! . . .» Отож вони, як земляки з Грицем, щиро домовились, і дівчина обіцяла неодмінно зайти. Аж Григорій з жалем мусів висвітлити справу, як воно стоїть з тою географією. Дівчина зайшлася реготом і трутила Гриця в груди: — «Чортів ведмідь ! . .»

— Правильно . . . Чого це всі дівчата зруть нас ведмедями? — здивувався Гриць до Григорія. — Цебто Наталка і Марійка, і ось це . . .

— Тобто — яке «це»? . .

Гриць подивився на дівчину, що стрибала, як горобець на прутику, і засміявся.

А те «це» виявилось інженером-хеміком. Приїхало сюди щось велитенське будувати . . . Тим часом сердито прита-

нцьовувало на морозі і сяяло молодістю, здоров'ям, невичерпаною енергією з рожевого обличчя і великих карих очей.

— «. . . Тут нас повен Хабаровськ отаких — тобто приїжджих. Тут всі приїжджі, — «двадцятип'ятитисячники», «хетагуровки», Червона Армія, що тут зветься ОКДВА, відряджені, контрактовані, інженери і так службовці . . . Всі отак мерзнемо і всі, ніби земляки чи знайомі . . . Смішний нарід ! . . Смішне місто ! . . Смішний цей край ДВК ! . .»

Дійсно смішний, аж плакать хочеться!

Унти хлопці так і не продали (хоч дуже шкодували, що справді не мали з собою в запасі. «І щоб було взяти які-небудь дівчачі на всяк випадок ! . .»), але дівчина стала їм в пригоді, — розказала, як їм іти і кудою повертати, щоб знайти те, що їм потрібно. Ще й провела трохи, показуючи дорогу.

На розі «Карла Маркса» і «Плюснінки» вони розсталися. Дівчина ще стрибала на розі і показувала рукою, кричала щось, — корегувала їхній маршрут.

Григорій, озирнувшись, помахав рукою і пригадав оте:

«Запорожець, матінко, запорожень,
Вивів мене босую на морозець ! . .»

— «Далебі ! . . Та ще на такий морозець!»

Сміючись, плюнув мисоко вгору і спостерігав, — поки долетіло додолу — готова крижинка. І в той же час не було так холодно, як хтось собі думає. То є дивна річ. В інших краях, при багато меншому морозі, але при великій вогкості повітря, людина відчуває холод значно прикріше. А тут — тихе і сухе, висушене морозом повітря потребувало лише руху, побільше руху, — і все в порядку. Але . . . Власне, ріжні люди мають ріжні погляди на холод, ріжне до нього ставлення. Одне діло — тайожники, а друге — городяни. Мисливець здібний ходити при такім морозі цілий день по сопках та по засніжених долинах в одній лише легенькій ватяній «куфайці» і не тільки не мерзнути, а відчувати себе, як у лазні, сходячи потом, і тільки пропотіла «куфайка» зовні біліє, беручись буйним інеєм. Гірша справа з городянами, бо

то все народ не звичний, наїзджий з інших країв. Але пристосовуються.

Зумисне звертав увагу на жіночі ноги, і не тому, що така вже хлоп'яча вдача, а з цікавости, як то жінки тут дають собі раду з тим своїм знаряддям зваблювання мужських сердець. Гай-гай! . . . Яка страшна трагедія! — Елеґантні пані і ще елеґантніші дівчата ходили в грубезних валянцях, в ганчір'яних потворних «бурках», що виглядали на ногах, як бальони, набиті клоччям і повикривлювані в ріжні боки, в саморобних ватяних чоботях, взутих в мужеські кальоші . . . Трагедія! І лише зрідка траплялися, чи то змушені лихою годиною а чи опановані «безумством хоробрих» дівчата, що демонстрували свій протест проти узурпації, лишаючись вірні собі до кінця, — вони мелькали серед усього того несмаку в елегантних фільдеперсових панчішках та в фетрових ботах. Лише бігали прудко, так ніби за ними хто женеться, і мерщій ховалися по будинках та по установах . . . Бо мороз хапає за литки, як скажений пес, ніби він поставлений на сторожі старосвітської етики. То є дійсно «соцзмагання» жіночої революційности з реакційною стихією!

В «ДАЛЬЗАГОТХУТРІ» хлопці здали свою хутрину, поновили контракти, дістали до лиха грошей . . . Гриць ще мусів підписати якесь з кимсь «змагання». Він це зробив, поставивши хрестика, так, аби не докучали, бо — «Хто ж з ними, з Сірками, взагалі може й сміє змагатися? Смішно! . . .»

Потім вони пішли виконувати головне завдання, — пішли шукати Державну Інспекцію в справах Мисливства, а в ній: самого головного — старшого охотінспектора на цілий край — Васю Потаюка, доброго приятеля Сіркового.

Цей Вася Потаюк часто гостив у Сірків — приїздив на Пантовку та на ріжні «досліди»; а коли вони бували в місті — то гостили в нього. Він завжди лагодив їм всі формальности в таких делікатних справах, як дозволи на пантовку, на ловлю єнотів, на нарізну зброю тощо . . . Зараз їм ходило про дозвіл на зброю, а саме на трьохлінійну ґвинтовку.

Інспекція містилася в центрі міста, в будинку «ДеВеБанку», як їх поінформовано. Перейшла зі старого місця, де її марно шукав Гриць, в нове. То мав бути «хмародряп», найвищий і найліпший будинок на головній, зі спеціяльним написом на фасаді. За цею прикметою хлопці його швидко й відшукали.

В центрі міста, поруч з модерним будинком Крайвиконкому, що стояв на одному розі бічної вулиці, на другім розі стояв цей «хмародряп», гордість Хабаровська, — шостиповерховий, сірий будинок американського стилю, на лобовій стіні — великі бетонові рельєфні літери «Де Ве Банк».

Тут і містилася інспекція.

Потаюк — низенький, енергійний хлопець, дуже гостроносий і дуже закоханий в шапочку-кубанку, в якій так і сидів за бюрком під величезною мапою, обтиканою фігурками різних звірят і птахів, — щиро привітав хлопців. Але щось був дуже чимсь з'їритований і насуплений.

Розпитував про «старого», про пантовку, про бідкування, про всякі тайгові справи, що завжди так цікавили цього енергійного охотінспектора і біолога, а тим часом думав про щось інше. В середині розмови, враз нахилився і, ні сіло ні пало, не в силі тримати те, що його гнітило, тихим, розгубленим голосом поінформував:

. . . — «Все начальство виарештували . . .» — і назвав імена уповноваженого Наркомату Зовнішньої Торгівлі, якому підлягала і ця інспекція разом з цілою мисливською галуззю, імена дирекції «Дальзаготхутра» і навіть голівки Крайвиконкому та Крайкому ВКПб. — «Та й взагалі . . .» — і Вася Потаюк махнув рукою якось безнадійно.

Хлопці не знали, що на цім світі зайшла епідемія арештів. І то не тільки тут — в цім краї, — а й по цілій «шостій частині світу». Та те їх зрештою і не цікавило. Лише було шкода цього, видно славного, хлопця.

Поспівчувавши красномовною мовчанкою, вони йому виклали свою справу. Квапились полагодити та й іти геть.

— Гаразд, — згодився Потаюк, вислухавши. — Тільки ж . . . Бач, яка справа. Тепер нові порядки, все треба через НКВД. Хвилинку . . .

Зняв руку з настільного апарату і, викликавши «комутатор НКВД», назвав номер . . . З кимсь привітався . . . З кимсь говорив, викладаючи суть справи:

. . . Знаменитий мисливець такий то («Знаєш? От і добре!»), має зобов'язання на експортну сировину таке то, мусить мати конче зброю таку то, а згідно з зарядженням таким то і таким, мусить мати дозвіл на купівлю зброї і на користання, а через це просить . . .

В рурці клекотіло і клацало. Потаюк слухав і дедалі все більше супився.

— «Гаразд!» — нарешті повісив рурку злісно і, збивши кубанку на очі, став біля вікна, дивлячись на фантастичні візерунки, розписані морозом на шибах.

— Ось . . . Велять з'явитися самим . . . Ідіть, Грицю . . . Я вам напишу заяву, а ви її подасте і чекатимете відповіді . . . Тільки — не кажіть, що ви зброю маєте, а що збираєтесь придбати, ясно? Скажете — під договір обіцяє ДК ОКДВА, вепрів стріляти . . . Здається, «старий» має такий договір. Так? Я знаю. Отже — потрібен дозвіл на купівлю та на користання. Як питатимуть, чим полюєте, називайте лише ту зброю, що на неї є дозволи. Ясно? . . Дивись же, Грицю!

Так повчаючи, Потаюк, написав заяву.

— Ось це віддасте там. Кімната 133, другий поверх. Йти отак і отак . . . Та дивись там . . . (павза). Потім зайдете до мене. А ні — перекажеш батькові привіт і . . . хай пильнується. Ех . . . — потер брови міцно, — дурний час! Чорт знає що твориться . . . Ви там позвикали, як царі-господарі . . . Привіт Наталії-каналії. Скажеш, приїду свататись . . .

Пожартував. Потис руки, подивившись пильно Григорієві у вічі. Григорій витримав погляд і посміхнувся. Потаюк теж посміхнувся.

«Прекрасний хлопець!» — майнула Григорієві думка. — «Боже! Теж мечеться людина . . .» — але не пустив і пари з

уст. А Потаюк потер чоло, щось хотів спитати, та й махнув рукою:

— Ну, то й паняйте . . .

Хлопці пішли. Пішли до НКВД.

Григорій ступав поруч з Грицем, рішений на зухвалий вибрик — на дерзку візиту. Так. А що ж! Якийсь чортик підштрикував:

— «Ану ж! Та що там! . . . Подумаєш . . . Чхать ! ! .»

НКВД містилося у величезному, новозбудованому будинку на розі вулиці «Калініна». Він огинав той ріг півколом і височів шістьма поверхами, ще не облицьований, червоний, але вже урядуючий.

Біля входу, підпертого могутніми колонами, стояли вартові, як ідоли, — в довгих шинелях, а назверх кожухи, тримаючи ґвинтовки з примкнутими багнетами навскоси, — зовсім так, як на малюнках, що мали ілюструвати могутність «першої в світі країни диктатури пролетаріята».

Григорій піднявся з Грицем сходами до вестибюлю. Ішов урочисто і водночас зневажливо, замітаючи слід дохою, як катеринінська дама шлейфом.

Так пройшли повз вартових, що стояли закам'янілі, як втілення могутньости, таємничости і караючої невблаганности т. зв. «революційної законности».

У вестибюлі Гриць зупинився, взяв Григорія за петельки і притяг до себе. Цей тайожник, цей примітивний і простолінійний хлопчина був чуткий, як вовк, як дикий, гордий, свободолюбивий горал. Подивився мерехтливими очима у саму душу і — відштовхнув: «Іди геть ! . . Чекай на вулиці.»

— «Чортів Гриць ! . .» — Григорій не був ані слабовольний, ані забобонний, — він не вірив ні в чорта, ні в диявола. Але, виросши серед природи, він вірив у інтуіцію, у незбагненне відчуття, у вовчий інстинкт . . .

Постояв хвилинку. Подивився, як Гриць підіймався сходами вгору, і, перемагаючи хоробливо-упертий потяг піти слідом, піти — побавитись, підкорився отому товариському, лагідному, але категоричному: — «Іди геть!»

Помалу повернув і мийшов. Пройшов сходами, замітаючи дохою слід, минув вартових і вийшов на вулицю . . .

Минуло з півгодини . . . Минула година . . . Опанував неспокій. Він крутився на розі і розумів, як то недоречно, і що це може скінчитись дуже зле, — крутитись на розі насупроти НКВД . . . Ну, знаєте! Ліпше було йти на гору. Він повертається, іде до східців і починає підійматися . . .

Але тут вийшов Гриць. Чипляючи за плече рюкзак, підморгнув — «пішли!» — і попростував собі, ніби й не знайомий.

«Чортів Гриць! Хто б подумав, що в такім наївнім, дикім хлопчиську стільки змислу і такту? Мисливець! . . . Справжній мисливець!»

А Гриць справді почувався, як мисливець, нашорошений близькістю хижого звіра, — ходив по грані між звичайним і небезпечним, ходив, як на ризикованім полюванні, обачливо, хитро . . . Тигролов!

Хитро заскаливши око і посміхаючись, пройшов мимо, лише кинув на ходу: — «Іди збоку. За мною».

Так вони пройшли квартал. Завернули направо. Потім наліво. І завернули в охотінспекцію.

Тут Гриць поклав заяву на стіл і відсапнувся:

— Ху-у! . . . Відмовили. От.

— Так . . . — навіть не здивувався Потаюк. — Ну, і? . .

— І відмовили. Кажуть — «Не треба! Навіщо? ! Полюйте так . . .»

Потаюк помовчав, поводив нахмуреними бровами з-під кубанки і враз засміявся іронічно. А далі зайшовся сміхом весело, та:

— Слухай, Грицю . . . А це хто з тобою?

— Та це ж свояк один тут! Привіз я йому доху й унти. Свій!»

— Добре, — і одверто посміхнувся до Григорія, — Так не дають, кажеш?

— А не дають.

— Кажуть «не треба»? — заскалив око.

— Авжеж . . .

— Ну і чорт з ними, з дураками! Подумаєш! . . . Не мені вас з батьком учити. Ясно? . . Привіт всім. Приготуйтесь добре до пантовки в цім літі, приїду комарі годувати . . .

Все.

Всі справи вирішено.

Попрощавшись і подякувавши за приязнь та перепросивши за клопіт, хлопці пішли.

Ось так вони покінчили всі справи і тільки тепер згадали, що їм хочеться їсти. Де б його пообідати? Мають вони повну торбу грошей, мають і харчі в рюкзаку, але хочеться чогось гарячого. Хотілося поїсти якось так, особливо смачно і особливо гарно, — не звичайно поїсти, а по-столичному, по-культурному. Хіба ж марно вони так здалека мандрували сюди? !

— Знаю! — враз згадав Гриць. — Ходім до японців! О! . .

І вони пішли до японців. Десь на передмістя.

Дорогою Гриць розповідав свої пригоди в НКВД . . .

— Там, брат, такого начальства! Аж страшно. Я прийшов до одного, а їх понасходилось там чоловіка з десять — почули, що з тайги, що «Сірченко — знаменитий охотник», син «ще знаменітішого Сірка». Чортові сини! Звідкіля вони все знають? Бач, у газетах, пак, писалося багато! Та й у кіні показували. Це вони один одному: — «А читав те? А чув оте? ! А бачив картину-журнал оту? !» — І до мене: «Чи то все правда?»

Я удаю на цвіту прибитого і: «Еге . . . Так . . . Не знаю» . . . А вони: — «Бач, дикий зовсім. Дійсно — ні тобі культури, ні тобі газет, ні тіятрів. Що ви там робите святами та вечорами? Мабудь пиячите? !»

— Так . . .

— «А скажи, чи не заходив хто до вас?»

— Ні . . .

— «А подумай, згадай».

— Ага, Заходив . . .

— «Хто?» — і аж поприсідали, хто на столі, хто на стільцях.

— Міліціонер із «Союззолота», торік . . .

— «Ні, а тепер? Цього літа, або восени, або оце взимку? Подумай.»

Я подумав: «Бурундуки ви дурні, смугасті задерихвости». — Ні, не було нікого.

— «Маладєц!»

— «Авжеж . . .» — Так дуже просимо про дозвіл . . .

— «А в лісі кого стрічали, на промислі?»

— Та, крім звіра, нікого . . .

Ідолові душі! Що їх так цікавить?

Ось так вони гомоніли зі мною з годину. Інтересно. Та все навчали:

— Як десь когось стрінеш — розпитуй, хто він і що він, і пам'ятай. А як підозрілий — повідомляй начальство.

— «Яке?» — хотів я в них спитати, але не спитав, лише притакнув.

— Ну, от і маладец! . . . Ти куриш?

— Ні . . .

— А горілку п'єш?

— П'ю . . .

Почастували мене горілкою — якийсь квасок бабський, — та все навчали бути пильним, уважним, плели про «гражданський обов'язок», та про нагороди за щиру працю . . .

А заяву так і повернули назад. «Не можна! . .» Чортови вислюки! І хто б це їх справді всеріоз просив про дозвіл! ? Так ми вік прожили тут — в них дозволу не питали. То й питати не будемо . . . Або ми хазяї, або ми не хазяї . . .

Розмовляючи, Гриць розмахував руками та підвищував голос, забуваючи, що він не в лісі. Аж Григорій мусів його отямлювати, та ще й брати під руку, — Гриць бо не вмів ходити по пішоходах і не визнавав ніяких правил вуличного руху, — пер через вулицю наскісь і, як би не Григорій, мусів би не раз за те поплатитися десь під колесами тягарівок, що снували вулицями, як навіжені, ляскаючи ланцюгами.

Так вони добрались до японців — цебто до японської ресторації аж геть на передмісті, що звалось «Українською Слободкою».

Та Українська Слободка існувала тут з давен-давен, відколи існує сам Хабаровськ. Ціла ця історична Слободка і історична її назва відповідають, як національному складові тих перших піонірів, її засновників, так і національному обличчу її основних мешканців. Весь час тут мешкали (спочатку виключно, а потім переважно) українці.

З того краю, що ближче до центру міста, стояла пошукувана ресторація. Хлопці вломилися в неї, опановані вовчим голодом і окрилені надією всмак, та ще й з екзотичними забаганками наїстися. Навіть той примітив, що вдарив їм у очі зразу при вступі, не збавив настрою. Ресторація виглядала надто вбого й примітивно, — ніби десь в хаті у найбіднішого старовіра! — Дерев'яні, не мазані і не білені стіни випиналися ребрами колод, межи колодами натикано моху та клоччя. Прості лави попід стінами і прості дерев'яні суцільні столи, нічим не покриті і такі, як в касарні . . .

Біля дверей в другу кімнату — японець. Тільки й екзотики що цей косоокий японець у білім халаті.

Напітнілі шиби сльозилися буйно, аж клапотіло з лонок.

Хлопці замовили в японця все, що є в нього ліпшого.

По якімсь часі вбігло китайча і поставило перед ними дві великі череп'яні миски. В них, ніби повісма білих ниток, лежали густо змотані, тоненькі білі макарони суцільним сувоєм, залляті юшкою. До тої страви їм не дано ні ложок, ні виделець, ані ножів. Лише по дві тонюньких довгих палички.

Хлопці вертіли палички, дивились один на одного і в миски і не знали з чого почати, та й як до діла приступити. Григорій попробував був узяти тими паличками той білий моток, але він вислизнув і плюхнув назад у юшку. Знову — і знову те саме. Гриць вирішив, що він має більше сприту, але . . . результати вийшли однакові. — «От чорт! . . . Та ми ж тут були і такого нам не давали . . .» — бубонів він безпорадно.

Мавши скажений голод, хлопці сиділи в розпуці, дивлючись на ті білі сувої і не знаючи, як з ними повестися. Ану ж той япошка буде сміятись, вражий син, скаже — «От дикуни! . .»

Тим часом зайшло двоє китайців і сіли біля другого столу, насупроти. Щось поджеркотіли між собою, а тоді з японцем . . . І от їм так само подано таких конопель в юшці (далебі японець іншої страви й не мав). Хлопці нишком, але пильно дивились, що з того буде, тим часом розмовляючи собі.

Китайці повелися дуже просто і дуже швидко: нахилившись над мискою і орудуючи паличками одною рукою, мов би удовженими пальцями, взяли ними за один край той білий моток і, піднісши його трішки до уст, одним духом втягли всю ту мороку в себе. Тільки кавкнуло. Так собі глитнули, ніби чапля жабу. А тоді швидко-швидко вертючи паличками, зробили з юшки водограй і втягували його в себе . . . Все. Решту висьорбнули, перехиливши миски.

Підбадьорені прикладом, хлопці зробили з макаронами те саме. Вийшло несподівано просто і швидко. Але з водограєм їм не велося.

— «Е-е, Грицю! То ж треба тисячолітньої культури до цього водограю! . . . Ба!»

Нарешті, спотівши, хлопці покидали палички і випили юшку навхилки. Китайча подало зелений чай у манюньких парцелянових горнятках, без цукру і безкоштовно . . . Але хлопці не стали пить його. Розквитались і вийшли.

Це коштувало всього лише . . . по п'ятдесят карбованців!

— «Теля! . . . Теля можна купить! ! . .» — реготався Гриць, аж присідав на вулиці. Григорієві теж було весело з такої пригоди. Екзотика! А за екзотику платять! Ті палички щось коштують!

Цю ресторацію Григорій охрестив: «Таверна Дохлої Кішки».

Одначе голод — є голод. Та ще тайговий, вовчий. Проблема наїстися лишилася нерозв'язаною.

Хлопці заходили ще до якогось «Буфету», — теж таверна. Там було повно, як у вулику. Але людей, а не їжі. З їжі був якийсь «вінегрет», горілка «Анісовка» та слизяві цукерки. Хлопці взяли «вінігрету», по чарці «анісовки» й по порції цукерок. Завідуючий буфетом — либонь, запопадливий збігця з Біробіджану — сам подавав великим панам.

Хлопці випили «анісовку», понюхали прокислий «вінегрет» і покидали геть під столи слизяві, ніби помащені соплями цукерки. Бр-р-р-р! . . Заплатили втридорога й розлючені вийшли на мороз.

Григорій подивився на вивіску, насунув папаху на носа й довго не міг підібрати відповідної назви. Врешті назвав цю таверну — «Таверна імені ЛАВРЕНТІЄВА». Гриць поцікавився чому так, і що то за Лаврентієв, але Григорій не схотів поясняти. Піди поясни цьому вірнопідданому, що не знає, хто в нього король, — та хіба він збагне, цей Гриць! І нащо йому те потрібне. Хай собі Лаврентієв керує Крайкомом ВКПб, — цей новітній Мурав'йов-Амурський, — яке до того діло Грицеві. Гриць є пан й бог нетрів, а Лаврентієв . . . затичка . . . Гриць його не знав, не знає й не потребує знати.

В розпуці хлопці зайшли до голярні й поголилися, напудрувалися, посміялися, дивлючись на себе в люстро — «ясно, чого ті дівчиська очі луплять! . .»

Потім пішли і натрапили на «Гастроном», який вже були бачили вранці, але забули. А в ньому — на казкові речі: на багатющі поклади вина, горілки, кав'яру й шинки, шоколяди, цукерок й . . . Боже мій! — Хлопці набили тим усім повен рюкзак. Один і другий, той, що був у запасі, десь на споді першого.

Так нав'ючились, як верблюди, і вийшли на вулицю. На вулиці завечоріло. Туман стояв од морозу, а в тумані, зацвіли лихтарі, як кульбаби, оточені морозяними німбами. В тумані хтось кудись біг, квапився, — сніг верещав, скреготів під ногами . . . Тепер йде про те, де б їм прилаштуватися, щоб до тих накуплених розкошів причаститися.

В голову вдарила випита «анісовка», було так безтурботно й легко. Насупроти — через вулицю — щось грало, бряжчало, ухало . . . Насупроти був ресторан, сяяв освітленими вікнами, гудів, як гніздо шершнів.

— Ходім ! ! ! — Скомандував Гриць, збивши папаху набік.

На вечоровій вулиці було сизо й непривітно, а там — тепло, ясно і затишно . . . Гулять так гулять! Хлопці пошелепкались до ресторану.

При вході стояв — генерал — не генерал — розцяцькований начальник. Оглянув хлопців і запопадливо розчинив перед ними двері. Хлопці ледве пролізли в них, як ведмеді, чипляючись дохами та рюкзаками за одвірки.

А за дверима ще більший начальник! З золотими лампасами й позументами, з золотими ґудзиками, а борода, як у Скобелева. І де та борода зберігалася двадцять років! ? . Забрав у хлопців торби . . .

— А тут пиво є?

«Генерал» подивився на хлопців, пустив усмішку в бороду й відповів їм їхньою власною мовою:

— Є, є, хлопці! . . . І пиво, й горілка, й баби . . . Давайте ваші ризи. Господи прости, оце кожухи ! ! !

Почепив «ризи» на гак і видав хлопцям нумерки. Ще й показав рукою, куди йти.

Не «генерал», а, можна сказати, дід мороз в генеральському мундурі.

— Звідки, діду? — не втерпів Григорій, причісуючись. Дід хитро заскалив око й нічого не сказав, — широко відкрив перед хлопцями двері.

І хлопці ввійшли. Ні, впливли . . .

Все, що було в ресторані — танцювало, пило, курило, грало, — все обернулося. Веремія фокстроту на хвильку припинилася. На цьому тлі станцьованих, засмоктаних, блідих облич і постатів два гості виглядали, як люди з іншої плянети, з якогось іншого, героїчного, а не такого задимленого, смердючого світу. Так, ніби зійшли з екрану персонажі якогось

цікавого героїчного фільму. Два пірати, чи два ковбої. А чи посланці досі незнаного царя тих, оспіваних, але так і невідомих усурійських нетрів. Найбільше привертали увагу (попри все екзотичне вбрання) обличчя, ніби викуті з червоної бронзи, а потім в них вставлено очі, що вражали своїм блиском і зосередженою силою.

Гриць ступав так, як по кедрачу, не звертаючи ні на кого увати, — дивився примруженим оком понад головами — шукав, де побігло . . .

Диригент енергійно замахав паличкою, гобой загавкав, мов би пес, назустріч, все пожвавішало, але ніхто не танцював, — ніби на честь новоприбулих. Дами зміряли очима своїх партнерів і одвели їх швиденько — зрівняли . . . Хтось з мужчин, під'южуваний інстинктом самця, сказав якийсь плаский дотеп, хтось засміявся . . . А хлопці дійшли до середини, не звертаючи ні на кого уваги, так, ніби вони в лісі, зупинились, вибираючи місце для табору. Навіть не бачили, як котрась з тих голоспиних «бабів» стріляла до них очима, сміючись дзвінко . . . Ба, так, як у скелю. «У, ведмеді!»

Аж тоді Гриць зареагував, простуючи за Григорієм до вибраного місця:

— Чув? . . То либонь про тебе . . . І чого це нас усі дівчата називають ведмедями? . .

Вони вибрали собі порожній столик біля вікна й зручно розсілися. Підлетів ґарсон. Джаз-оркестра заторохкотіла, завихляла танґо . . .

Григорій поклав поданий «Прейс-курант» догори ногами:

— Вина карафку! . . . Горілку двічі! . . . Кав'яр двічі . . . Оселедець з оцтом двічі. Біфштекс двічі. Капусту з цибулею двічі. Яєшню по п'ять яєць з салом двічі! . . — не спитав, скомандував.

Ґарсон вилупив очі: — Все подавати зразу?

— Будь ласка, все зразу!

— Єсть! . . — подався й вже чути десь за буфетом його веселий, бойкий голос: «вина карафку . . . горілку двічі . . . біфштекс двічі . . . двічі . . . двічі . . .»

Сперш гарсон примчав вино й горілку. Але хлопці не доторкнулися, слухаючи, як у них всередині грали гобої й ніби вовки дерли пазурями, нетерпляче ковтали слину. Гриць блукав очима по залі, що закрутилася у веремії танго, на дівчат з голими ліктями й спинами й не реагував, — «ї-і-с-т-и!» Григорій дивився в картку, що звалася «прейскурант», читав її знічев'я й згадував студентські роки в Києві й свої студентські жарти: дуріючи в ресторані, вони отак брали «прейскурант» (тільки там вони були писані од руки) й дописували в меню:

після — «Стерлядь в марінадє» та «Омлєт по вєнгерскі» писали — «Лошадь в яблоках», «Гієна огнєнная сольдом» і так далі...

Так доповнювали меню й ставили його знову на стіл для втішного дивування спантеличених клієнтів. Безжурні студентські роки . . .

Гарсон примчав на велитенській таці гору тарілок з стравами й без страв . . .

І загуляли хлопці . . . Випили по чарці — й налягли! Дійсно, як два ведмеді.

А вже як втишили голод — світ прояснився. Гриць не міг вийти з дива, що то воно робиться! Як ті суконьки тримаються на тих дівчатах. А головне — чого то вони так ходять вихилясом, затискаючи ноги межи ноги? Дрочаться . . . Вирішив він по простоті душевній.

Все навколо ходило ходором. Веремія звуків і дівочих грудей, ніг, розмальованих губів, набілених крейдою носів, сухозадих кавалерів . . .

Верещали банджо, як кози, ні, як козли весною, ухкав гобой, ніби роздрочений вепр, а хтось вистукував паличками, ніби заєць лапами, змагаючись з клюйдеревом, щось свистіло, щось видзвонювало . . .

Дирижер вимахував руками й ходив вихилясом, і всі музики з ним. Було таке враження, ніби вони перепились й виробляли з дуру, що кому забрело в голову, ще й пригукували разом . . . А публіка шаліла, притупувала обцасами, приляпу-

вала підметками . . . Й все те крутилося в шаленому, божевільному, розпутному ритмі, тручись одне об одного.

Григорій дивився — й дедалі більше супив брови, — на нього насувалась чорна хмара.

Підлетів ґарсон — хлопці замовили ще вина, замовили пива. Пили . . . Замовляли ще якісь страви . . . Хміль ударив у голову.

Ґарсон поставив на стіл якусь споруду. Дві. На нікельових підставках горіло синє полум'я, а над ним щось шкварчало, накрите нікельовими покришками. Гриць чудувався:

— От смішно! . . . Він такого не бачив ще. Смішні ті городяни, — на таці вогонь продають . . .

Насупроти сиділо якихось двоє дівчат за столиком, вп'ялися в хлопців очима. Замовили собі чорну каву, сьорбали її потрошку й так сиділи . . . Дивилися, як заворожені. Одна робила очко уперто, але без наслідків, — хлопці не помічали зовсім. Друга — навіть очка не строїла, — дивилась вогкими, широко одвертими, не то здивованими, не то захопленими очима й зрідка підносила до уст каву.

Інших дівчат — всіх, які були в цій залі — хтось запрошував до танців, хтось до них залицявся, всі вони танцювали з партнерами, а тоді бліді й щасливі сідали до столиків — їли, пили, сміялись і знову схоплювались, і знову танцювали . . . А тоді з партнерами десь виходили . . . й поверталися ще блідіші.

Лише цих дівчат ніхто не запрошував і ніхто їх не помічав. Грицьки теж. Вони собі пили й вже замовляли всякі витребеньки, як от консервовані абрикоси, або краби . . .

Розпалений вином, трішки захмелілий Гриць, сміявся, одкинувшись на кріслі, як не знати який пан:

— От цирк! . . . От би це до нас туди, у ліс усе, га! ? . . .

— Йому вже двоїлося у віччю од всього того видовища. Розпалений тим видовищем, такою силою дівчат напівоголених, звабливих, небачених, він широко роздував ніздрі, як молодий олень, іскрив очима й сміявся. Сам не знав чого. Смішно! . .

Григорій натомісць сидів понурий. Вино не вступало йому в голову. Він пив і лиш все більше хмурнів. Не сп'янів, ні, — дивився на ту веремію, на оголені плечі й груди, на щасливі посмішки, на обійми, на всіх тих «володарів життя», володарів цих напівголих дівчат та «бабів», дивився на всіх тих парованих і непарованих, і в серце заходив жаль. Дивився собі всередину й було там ніби на пожарищі, і так, ніби йому хтось наступив чоботом на самісіньке серце . . . Наливав горілку й пив. До нього хтось кинув паперову квітку, він не звернув уваги. Хтось залицявся через третій столик . . . Байдуже. Замовив коньяк, пив. Але хмель щось не брав. Натомісць брала туга, брала серце в лещата. Дивився на всі ті обличчя мальовані, на все те претенсійне, засмоктане зборище, на ту виставку жіночої краси й вроди те мужеської пихи і гонору — і зціплював зуби. Понурий, наллятий болем і призирством, запереченням. Його стоптано, випхано геть з життя, викреслено. І хто? ! . . Перед ним вихалась хтива веремія людського спітнілого, фарбованого і пудрованого м'яса . . . Будівники і реконструктори світу! Згальванізовані спіртом імпотенти, творці імперії . . . Аристократія! Сучасна аристократія! Пани становища . . . Володарі . . .

Мотлох ! ! ! Всі ці ляльки, всі ці кралі й їхні Альфонсиличковані командири й якісь надуті «відповідальні», і якісь претенсійно вбрані «а-ля-Европа» суб'єкти — все це мотлох, що вихав по залі, затисши свої худосочні коліна межи жіночі. І всі ті заслинені, заялозені панни і пані, з синцями під очима, з'їдені алькоголем, розпустою, парфумами і люісом . . .

В джазовім вихорі вчувавсь Заливай . . . Гавкав радісно, схвильовано . . . А до нього срібними дзвіночками озивався дівочий голос . . . Наталка! . . . Стояла на соняшній кладці і, підставивши обличчя під сліпуче сонце, сміялась загонисто, буйно . . .

Вже не ревіла оркестра і вже нікого не було — то ревів водоспад, а над ним у веселковім сяєві стояла Наталка. Горда, як королева; буйна, як вітер; радісна, як сонце; мерехтіла очима і сміялась, закинувши голову, махала рукою туди,

до вершечку кедра . . . Королева! ! Ось вона справжня, свавільна і горда, і прекрасна, як богиня . . . І чиста, як богиня, Його королева! І . . . не його королева. Його біль . . . Його туга . . .

Оркестра увірвала і знов випливли бліді, спітнілі обличчя, захекані, безглузді.

«Маестро! фокстрот ! !» — гукав хтось на всю залю.

Знову зірвалися пари і знову гула веремія. Григорій наливав і понуро, задумливо пив. Він був далекий звідси з своїми думками, своїм болем.

Котрась пишногруда, розпалена вином і хтивими танками, підбігла до хлопців і, граючи очима, дерзко запросила до танцю. Стояла, вихаючи стегнами . . . Григорій лише глянув на неї, потім на Гриця: — «піди, Грицю». Гриць зареготався. Лише від одної думки піти оттак гоцати з такою от — його напав сміх.

— «Ні, ні . . .» буркнув, стусонувши Григорія під столом.

А пишногруда не зводила очей з Григорія. Зустрілася з його очима. Спершу моргала, потім перестала, очі зробились великі . . . Нарешті не витримала і втекла, струснувши плечима, як од морозу . . .

Тільки тепер Григорій звернув увагу на дівчат, що сиділи насупроти, що пили свою вбогу каву. Коли пишногруда подалась геть, вони перезирнулися і засміялись — одна радісно, вголос, друга — про себе. І пасли очима за хлопцями. Григорій знічев'я одним оком почав спостерігати їх. Дивився, як вони сьорбали каву. Обидві вродливі. Одна — бистроока і так і зачіпала бровою, грайлива; друга — смутна. Обидві витомлені, змарнілі . . . Десь видно зле дівчатам живеться. Тож сьорбають каву, бо нізащо повечеряти . . . Стареньке вбрання на них було вже цероване — перецероване. На ногах стоптані грубі черевики, — вони їх ховали під стільці. Одна в потертих, простих панчохах, одна — в хлоп'ячих скарпетках, голі литки теж ховала під стільцем. В такім убранні ніхто їх і не просить да танцю. Та і якісь вони тихі, не стильні тут, як селянські дівчата.

Раптом Григорій уловив фразу . . . І враз зринув у пам'яті ешелон, набитий дитячим плачем і материнською розпукою, і ті етапи . . . і та пісня про «г о р і х о в и й л и с т о ч о к», вся та нужда на колесах . . .

Дівчата говорили українською мовою! І так, ніби хто врізав батогом по серці, ніби обухом по карку:

Та це ж вони ! ! ! — дочки розкуркулених батьків, розкиданих по сибірах! Це ж вони, втікаючи, рятуються! . . . Рятуються від голоду й холоду, від безправ'я і смерти, — рятують життя ціною краси і молодости, ціною чести і материнского щастя . . .

Григорій глянув пильно дівчатам в обличчя. Вони зраділи, закивали до нього привітно, силкуючись бути звабливими, гарними, безжурними і на все готовими . . . Лише в одної — смертельна-смертельна втома, яку вона не в силі перемогти, а в другої — очі горять хоробливим блиском.

Гриць уже нічого не хотів пити, але Григорій покликав гарсона:

— Вино! Двічі кав'яр! Двічі біфштекс: Двічі кава і тістечка . . . Грицю, не пишайся так!

Гриць сміявся замріяний. Йому вже все троїлося в очах і він собі посміхався, мандруючи десь думками, там, в іншому, своєму світі . . .

Оркестра шаліла, гупала, дзижчала в шаленому ритмі. Дівчата, що були повеселіли, знов знітилися. Григорій, замість підсісти або покликати, дивився на них похмурими очима і мовчав. Вони бгали під себе ноги і, похнюпившись безнадійно, поводили тремтливо плечима, втягали голови в плечі, либонь, при думці про лютий холод надворі і десь «вдома». Бистроока одвернулась до вікна, закусила губу і в очах їй були сльози. Ніхто-ніхто ними не цікавиться . . . Кава стигла.

Підлетів кельнер з густо заставленою тацею. Григорій кивнув на дівочий столик . . .

І враз столик запарував, заряснів наїдками, чарками, тарелями. Дівчата широко одкритими очима подивились одна на одну, а далі замерехтіли ними на Григорія розгублено.

Тоді Григорій, що досі говорив до кельнера по-російськи, промовив, як то часом батько до дітей, суворо, зі зле прихованою ноткою жалю:

— Вечеряйте . . . — і додав:

— Та не лупайте на мене так очима.

В бистроокої очі запливли туманом. Вона закусала губи, напружуючи всю силу волі. А далі не витримала і, схилившись до подруги, нагло вибухла у неї на грудях буйним плачем.

Григорій рипнув зубами. Зціпив їх до болю. Вибух раптової, несамовитої люти струснув ним. Йому хотілося враз ревнути дико, скажено, схопитись і потрощити все! — поламати стільці, побити на цурки люстра, порозкидати гобої, поперекидати столи . . . Порозганяти все геть . . . В очах йому потемніло від нелюдського напруження, — тримав нерви. Лише зібгав скатертину конвульсійним рухом руки і, либонь, переломав виделку, що потрапила в засяг долоні. В жилах гуготіла кров . . .

І гуготіла заля . . . Крутилась вихорем . . . ішла перекидя . . . десь кигкотіли гобої . . . Ревів водоспад . . . Дзвінко розсипалась сміхом Наталка, викликаючи луни, а навколо неї стрибав і гавкав, як банджо, Заливай . . .

Григорій прибрав себе до рук, згадав, що поїзд має бути десь о першій годині ночі. Було 11. Гриць хотів ще пити. Дебелий хлопець міг зрештою жлуктити, мов кінь, але Григорій не дав. Одначе, сам хотів упитися, одуріти, щоб нічого не пам'ятати, не чути, не бачити. І він відчував, що потроху наближається до того благословенного стану.

Йому вже здавалося не дві дівчини насупроти, а чотири. Посміхнувшись, він підкликав кельнера і замовив чотири рази консервовані абрикоси. Дівчата привітно кивали головами, були повеселілі. Бистроока цвіла, як маківка.

«Як здаватиметься вісім — замовлю вісім», — думав, посміхаючись, Григорій. На душі зробилось легко . . . А він не знав, як і де втопити тугу! Хотілось щось сказати дівча-

там, щось спитати. Але десь суворий контролер стояв на чатах і забороняв:

«Ти забагато випив і не рипайся! Сиди й мовчи».

Григорій так багато горілки ніколи не пив. Та й тепер суворий контролер не давав переступити крайню межу, дійти до крапки, — стояв над ним і строго відраховував хвилини. Нарешті сказав:

— «Стоп!»

Годинник вибив 12.

Півгодини до двірця. Півгодини на все інше. Поїзд о першій . . .

Григорій звівся. А за ним і Гриць. Нагулялись хлопці до несхочу. Але тримались міцно. Лише у віччу двоїлось, троїлось і плавало все трохи шкереберть.

— Грицю! Ти з нумерками йди до роздягалки, збирай все гамузом і виходь на мороз. Там чекай. Ясно?

Ясно . . . Гриць вийшов, а Григорій ще мусів розрахуватися з кельнером.

Розквитавшись, помахав здивованим дівчатам рукою і пішов. Пішов. Було смішно — ноги йшли по підлозі, а все навколо йшло якось бокаса.

В дверях з кимсь зіткнувся. Хтось ішов сюди, а він ішов туди, — в дверях стали і ні сюди, ні туди. У віччу Григорієві двоїлась якась химера . . . «Шпали» на ковнірі . . . Синьоверхий кашкет . . . О, аж два! . . . Двоносе . . .

Григорієві було смішно. Чи воно одно, чи двоє? Кліпав очима — ні, таки двоє! Двоє заразом. Чудно, ха-ха! . . . Щось ніби знайоме . . . Григорій стояв і сміявся, взявшись у боки. А тоді нахмурився — ну-ну! — і зціпив щелепи:

— «Хто став на дорозі ! ? ! Галльо! . .»

Химера уступилася і Григорій промашерував до роздягалки. Дав «дідові Морозові» карбованця і так помашерував на вулицю. Навіть не бачив, як та химера стояла, не рухаючись, гей би прикипіла на місці, і дивилась услід . . .

На вулиці чекав Гриць, в досі наопашки, з торбинками і з усіма пожитками . Григорій надів папаху, накинув доху, теж

наопашки — хай хмель виходе — і пішли помалу. Морозяна вулиця була тиха, туманна, майже безлюдна. Де-не-де рипіли перехожі. Тьмяно сяяли лихтарі, обведені веселковими німбами . . .

Не ходи босий!

Хлопці вже пройшли вздовж пів вулиці Карла Маркса, вже минули «ДеВеБанк», як Григорій відчув, що щось не гаразд, що за ними назирці хтось іде. І не так відчув, як угадав своїм вовчим інстинктом. Хмель виходив з голови, Згадалась та «химера», — що за чорт? Хто б то міг бути? Що за один? . . . Військовий ніби.

— А нагнись, Грицю, — хто там за нами йде наче?

Гриць, спіткнувшись, нагнувся і глянув позад себе. — Та, ніби, нікого. А що таке? . . .

— Надягай доху в рукави, бо змерзнеш. Так. Чіпляй на плече рюкзак, бо руки заболять. Так . . .

Упустивши свою доху, Григорій нагнувся і глянув . . . «Так . . . Іде назирці. Напевно за ними. Високе. В собачій хутрянці. В капелюсі з розпущеними вухами . . .»

— Нум, Грицю! Спокійно. Наддай ходу. Так. Не озирайся.

— Та що таке?

— Нічого. Знаєш, як тигр пасе вепрів? Нас пасуть . . . Не одставай. Тримай мене.

Пішли шпарко. Дужче. На вулиці враз зробилось людно, — то з кіно-театру висипала юрба . . . Хлопці припустили межи юрбою, а тоді круто завернули вліво, в бічну вулицю. «Тримай попри стіну!»

І враз несподівано Григорій трутив Гриця в бік. Пхнув в розчинену браму, аж той поточився. Там стали і стояли, завмерши.

Повз них бігом пробігла постать в собачій хутрянці і в капелюсі з розпущеними вухами. Як хорт . . .

Пождавши хвилину, як затихло рипіння, хлопці вийшли, скрутили назад на головну і пішли шпарко.

До двірця треба пройти головну вулицю, потім майдан, потім пустир за площею, потім базар, а потім ще з кілометр передмістям. Дохи заважали йти, — хлопці їх поскидали й тримали на-руці. Рюкзаки — на плечах.

Пересікли навскісь велику площу з пам'ятником Леніна посередині. Ленін переймав їх, піднісши руку, показував шлях в противнім напрямку, ніби хотів обдурити, чи силою завернути.

Минувши площу, перейшли навскісь пустоші і бур'янища, націлившись на ріг вулиці, що вела повз «тічок» до вокзалу. Тут перелізли через окіп і вже були вийшли на шлях, та раптом в темряві виросла постать перед Григорієм:

— Р у к и в г о р у ! ! . — блиснула сталь пістоля, наставленого сторч.

Григорій звів руки . . . Але, зводячи руки, несподівано піддав ногою так, що пістоль фуркнув десь через голову в сніг, а в ту ж мить Гриць зацідив невідомого з усього маху в ухо. Григорій не дав упасти — з лівої! а тоді трутив ногою так, як те робить сохатий, рятуючись від смерти, — сторч у груди прямим ударом.

Невдалий Пінкертон хекнув, мелькнувши ногами в повітрі, полетів у темряву, з хряском ударився об паркан і звалився десь в сніг.

«Не ходи босий» — прошипів люто Гриць, ступнувши слідом.

— Стоп! — спинив Григорій. — То — чорнороб. Гайда ! ! .

І, підхопивши доху, що Григорій упустив, підіймавши руки, хлопці припустили, як дрібен дощик . . .

На станцію забігли з другого боку, просто на колії. Саме вирушав товаровий ешелон десь, ніби на південь. Скочили на ходу . . . Трапили в порожній вагон. Забрались у куток і сиділи, тяжко відсапуючись.

А вже, як ешелон пройшов через міст на Уссурі і покотив шпарко, Гриць почав реготатись:

— Що воно було за халєра, га? ! . . Чого воно хотіло?

— Чого хотіло?

— Еге ж.

— Напевно, хотіло пограбувати . . . Мабуть бачило багато грошей . . . як гуляли і . . .

— От заробив бідняга! . .

Григорій мовчав. Думка йому шалено працювала, намагаючись знайти всьому логічне пояснення, але нічого не виходило. Сам не знав, що думати. Може він нечемно турнув того, що стояв на дверях? . . .

Далебі так! В кожнім разі він його напевно перелякав. Це він пам'ятає. Може що ляпнув у хмелю? Так ні . . .

Напружував пам'ять, намагаючись пригадати, що то був за один, але не годен був щось до пуття згадати, як в дурному сні. Дуже він випив зайве.

А може і справді хто думав пограбувати ? . . А гляди — швидше всього. Все можливе. Одначе інстинктовне відчував, що щось не так, що за тим криється величезна небезпека, загроза.

А зрештою махнув рукою. «Аби лише не прибили того дурака на смерть. Хай брикає . . .» Розв'язали рюкзак і заходились вечеряти.

Потім посідали тісно в кутку і так задрімали. Товаровий ешелон йшов, не зупиняючись.

На станції »Лазо» хлопці вилізли десь на світанку.

У Кім-гі-Суна посідлали коні, швиденько поснідали, випили по чарці з того запасу, що накупили в Хабаровську, і рушили.

Поки перебували в цім світі цивілізації, почувались непевно, почувались в небезпеці, — нічна пригода набула таємничого значення, незрозумілого змісту. Квапилися швидше виїхати в інший, у свій світ.

І тільки коли повернули в хащі — свобідно зітхнули. — «В с е !» Вернувся добрий гумор, упевненість і душевний спокій.

Тут — вони вдома! О, тут в о н и господарі!

Слухаючи, як шуміли кедрачі назустріч, як височенні кедри

похитували коронами привітно, переповідаючи вічну свою казку, а чи звітуючи за дні розлуки, Григорій відчув приплив буйної, дикунської радости, а водночас — непереможньої сили, що вирувала в нім.

Го-го! Хтось там на нього насувається? ! . . То ми ще подивимось. О, ми ще подивимось! Доки він тут — нема тії сили, щоб його звідси викурила, щоб взяла його живцем.

І не знаючи, як виладувати ту снагу і ту безвідчитну тваринячу радість від життьової наснаги, хлопці пускали коні в чвал, стріляли в пні й стовбури, і гоготіли, як азіяти.

«Так, ми ще подивимось!»

* * *

Вдома Гриць розповідав Наталці про їхні парубоцькі походеньки. Про химерних розмальованих дівчат, про музики, про мащені фарбою губи, про дивацькі танки . . . Про весь той «цирк».

Дівчина, що знічев'я перебирала ізюбрині лапки, готуючи їх до шиття унтів, і пильно розглядала їх — особливо ті чотири — ревичні, з того ізюбра, що дурів з пристрасти й загинув, — слухала братови теревені й була дуже сердита.

Навіть не тішилась з подарунків, що їх навезли хлопці.

А як зостались з Грицем самі, Наталка приступила з допитом — перепитувала знову й знову про їхні гулі, про чудернацькі музики, про танці та про тих панянок мальованих, і слухала пильно з блискучими очима, намагаючись не прогавити ні слова . . . Який химерний той світ! Чи й вони теж танцювали?

А якже! Танцювали. Навіть до них дівчиська сватались, такі-о інтересні . . . — Гриць показував, які саме інтересні.

Але виходило, що то не вони танцювали з півголими дівчиськами, а ті «пришелепуваті городяни». А вони? — вони собі добре попиячили.

І Гриць так майстерно списував весь той «цирк» і тих городян, і так смішно копіював їх, ходячи по хаті вихилясом,

що Наталка вже заходилась щирим реготом. І конче хотіла все те сама колись побачити.

А надто сміялась з того «великого пана», що Григорій зіпхнув його з дверей. А ще більше з того грабіжника, що так добре на них заробив опівночі, й шкодувала, чому вони не підібрали пістоля.

— От два дурні! Зовсім-зовсім два дурні, два ведмеді! Ані тобі з дівчатами не вміли добре потанцювати, ані пістоля їй в подарунок забрати . . . А то навезли кат-зна чого, ніби вона якась панянка мальована . . . Хто це добірав всі ці цукерки, ці шоколядки, ці «духи», ці гребінці тендітні? . .

— Я . . .

— Ну, й дурний.

— І Григорій теж.

— Ну, то обидва дурні. Ще дурніші ! . . Зовсім, геть зовсім дурні!

РОЗДІЛ ОДИНАДЦЯТИЙ

На кішку

— Ну, як, дітки? Поїдемо? — питав старий Сірко, вагаючись сам це вирішувати, їхати їм чи не їхати на «кішку». — Ех, немає Миколи!

— Нічого, батьку! — Це Наталка суворо. — Все одно нас таки знову четверо. Поїдемо . . . — Упевнено так, беззаперечливо.

Старий Сірко подумав, подивився на Григорія, посміхнувся: — Таке, брат, діло! — І покрутив головою. — Маю відомості, що коло Іману бачили «кішку», чи аж дві. Кажуть, багато вепрів з'явилось. Ну, ясно, де вепр, там і кішка. З того цей пастух і живе. Та от . . . Ех! . . . Ну, як, козаче, га? — спитав Григорія, посміхаючись.

Старий шукав підтримки. Вагався дід. Ніколи не вагався, а тепер вагався. Нема четвертого, нема Миколи. Григорій добрий хлопець, але ж уперше . . .

Григорій подивився в очі просто, хотів сказати рішуче, як Наталка: «Поїдем», але . . . чи має він право вирішати?

Сірко задумався. Справа була поважна. Кішка — це не заєць і не лис . . . Відтоді, як не стало Миколи, хто його-зна як, чи вдасться. Стара Сірчиха стурбовано відмовляла:

— Та хай вона сказиться! Та чи вам мало? Та чи вам життя набридло? Та хай її трясця візьме! Сидіть уже!

Це й вирішило справу. Старий махнув рукою:

— Ну, то споряжайтесь! ге, стара! Бог не без милости, козак не без щастя. Спробуєм щастя. Будеш за Миколу, козаче! Витримаєш?

— Спробую, — відповів Григорій серіозно. — Тільки ж . . .

— Знаю, знаю, синку. Нічого. Я тебе підкую трохи . . . Хоч ти й підкований.

Отже, вирішили їхати.

Стара, зажурена, мовчала. Хіба вони послухають? Лише тліла серцем та нишком витирала сльози. Згадала торішнє — як привезли сина з розчавленою головою . . . Боже мій! Як з війни привезли . . . Кішка, твар тая поганая, вхопила пащею . . . Будь вона проклята!

— Ну, от іще! — потішала Наталка. — Не журіться, мамо! Та чи це вперше? Таке . . . Ми скоро будемо дома . . . Ми так тільки, з'їздимо та й назад. Ніяких там кішок немає . . . Розбіглись досі, почувши.

— Та хоч би . . . — І христила Наталку, і христила всіх, як завжди, як кожен раз, виряжаючи. Тут бо люди гинуть всюди просто. Не з'їсть кішка — то заблудить, не заблудить — у марі втопиться, замерзне, чи ведмідь, або вепр піддере, а то так простудиться — та й Богові душу віддасть . . .

А збиралися цим разом не так, як звичайно. Повдягали ватяні штани й куцини. А окремо взяли голої дебелої лосиної шкіри піджаки. І такі ж дебелі лосині пальчатки — рукавиці, — сама шкіра на них, без нічого. Взяли по парі запасних р е м у з і в — теж з міцної шкіри. Словом, побільше шкіри. На старому, як і на всіх, уже не кашкетик, а шкіряний капелюх, хутром униз.

Коней нав'ючили легко. Взяли лише намет, залізну піч, харчі, спирт, марлю та пашу для коней. Та ще взяли верьовок, дроту, сокиру добру. Забрали всіх трьох собак, чотири пари лижв і поїхали.

Коні були не перевантажені, — тож туди ввесь час їхали. Злазили лише там, де доводилось пробиватись крізь замети. Їхали стежками, через урвища, через джерела, крутими схилами та хащами. Ковані на плашки коні, часто сковзались, іноді падали. Довелося повґвинчувати шипи на кожну передню.

Сонце, відбите снігом, сліпило очі. Тайга стояла дивна, мертва, як заворожена. І лише письмо слідів та слідків на снігу промовляло до тих, хто умів читати, що тут далеко не порожньо.

Коли заклякали, сидячи в сідлі, — а мороз стояв ступнів на сорок п'ять і, хоч які були теплі козячі панчохи в унтах, а ноги мерзли, коли не рухатись, — тоді злазили, ставали на лижви і йшли так. Сніг був туго збитий і це всіх тішило. Григорій з Грицьком і Наталка на чистих місцях гнали наввипередки або спускалися з крутих сопок, аж у вухах свистіло. Іноді котрийсь, зануривши лижвою десь під гілячку або під приметений бур'ян, ішов перекидя під регіт інших. Григорій ходив на лижвах вправно. Це не спортивні лижви, ліпші. До них не треба було ціпків. На спортивних тут не пішов би, ті дуже вузькі, врізались би. А це були широкі, втричі ширші за спортивні, трішки коротші, підбиті шкірою з цупкою шерстю по ході. Вперед самі пливуть, назад не здають — шерсть затримує. Гасали, дуріли, було гаряче, аж пар ішов у кожного зі спини.

На ніч отаборювались просто на снігу, намету не хотіли розв'язувати і ночували так, нагрібши в один бік з-під вітру велику купу снігу. Насупроти розкладали багаття, а посередині намощували гілок з ялини та з смеречини. Було сухо і тепло. Тут сушились, пили чай. Трапилось так, що не знайшли чай, чи було ліньки шукати, то старий Сірко заварив «мисливський» — зломив гілочку ліщини з сухим брунатним листом і опустив в окріп. Чай вийшов «не гірший за китайський».

Вранці рушили далі. Сліпуче сонце і вітрець засмалювали обличчя, шкіра робилась бронзовою.

На річці Бікіні бачили диво-дивнеє: при височенному, крутому урвищі, при горі, мерехтів крижаний водоспад. Метрів на шістдесят угору. Стояв він крижаною стіною і переливався усіма барвами. Мерехтів на сонці, наче рухався, тік. Але він не тік.

Що тільки може природа витворити! Улітку тут безперервно витікали підґрунтові води, текли по урвищу безліччю дрібнюньких струмків, виносили з собою частки того ґрунту, в якім текли — зелені, брунатні, руді, жовті.

Прийшли морози і устругнули штуку: вода тече, а вони її приморожують. Так і наморозили цеє диво — від низу, від річки і геть до найвищого потічка, що ліг угорі рудими візерунками. Отак розписаний, та ще підправлений небесною блакиттю та бірюзою криги, стояв і мерехтів дивний водоспад. Григорій бачив таке диво вперше і милувався, і дивувався.

В однім місці, проїжджаючи кедрачі, захотіли горіхів. Але бирки, котрі до долу впали — заметені снігом, не знайдеш. А котрі не впали — ті на височенних кедрах бовваніли поза можливістю їх дістати. Але вийшли з труднощів просто: збивали їх з рушниць. Старий Сірко бурчав, але не забороняв, бурчав так, для годиться. Колись і сам так дурів. Та і вправа стрілецька ніколи не шкодить, — це вже його правило.

Бирок назбивали небагато, зате горіхи були дуже смачні і багато їх у кожній бирці. Бирка тая з добрий жовтяк-огірок, завбільшки і луска, як у соснової бирки, а під кожною лускою, як під покришкою, горіх завбільшки з квасолину.

Так виїхали на Іман-річку. Замерзла і заметена снігом, лежала вона нерухомо, ця, така буйна і бистра улітку, річка. Сніг був чистий, нерушений. Лише посередині, під свіжим шаром снігу пробивалися, як жилки під шкірою, смуги мало їждженої дороги, а по чистому снігу вилося дві нові смужечки від полозків. Межи ними ж — ямки від копит. Щось проїхало вчора двома підводами. З ширини полоззя старий Сірко виснував, що це старовіри. Проїхали вгору. А раз так, то, значиться, вони їхали вниз до останнього снігопаду, а це вертались — значить, були в Імані. Прочитав, і вже його не переконаєш, що це не так. Вони теж повернули вгору за слідом.

Тут Григорій мав нагоду прочитати тайгову газету — чалопис пралісів. Але те, що він прочитав, зробило на нього сильніше враження, ніж цілі томи Бальзака чи Стендаля, що їх він колись теж перечитував та за останні роки забув, здичавів.

На снігу великими літерами, либонь, за допомогою пальця було написано лише чотири слова:
«ФІЙОНА МЕДВИНУ ПРИВІТ ПЕРЕДАВАЛА . . .»
І так, наче хто довбнею його по голові стукнув. Що таке? Якому Медвину? ! Невже? . . . Та ні, не може бути!

«Фійона — це ж та красуня, жінка т о г о тунгуса, на прізвище Дядоров, краля писана. Росіянка. З старовірів. І дало ж йому зв'язати своє життя з чужинкою, та ще з такою! Та ба: вона — красуня, чиста тобі дворянка, як пава, — ну і погнався. І він її любив, Богу на неї молився, упадав біля неї, а вона . . . Ну, сказано, не пара. А вона до інших ірже, до своїх. До неї ж охочих — Боже мій! Гарна. І здорова, як кобилиця. Всі начальники, які в тих місцях бувають — чи то різні уповноважені, чи міліція, чи НКВД — всі там пасуться. А Дядоров місяцями дома не буває — промишляє все, трудиться. А як узнав, хотів її порубати. І начальників порубати. Забрали його, подержали і пустили, настрашивши . . .»

Медвин . . . Медвин — це ж прізвище його колишнього ката. Так, це було прізвище слідчого, а потім начальника відділу одного управління НКВД. О, це прізвище стрясало ним до останнього м'язка. Одно лише прізвище. Але, ні, не може бути. Це ж за десять тисяч кілометрів. Явна невідповідність. Це просто випадковість. Прізвище зовсім, зовсім іншої людини. Якийсь старовір. І хоч це таки був незаперечний факт, що випадковість, проте серце не могло довго вгамуватись. Прокляте прізвище викликало зливу страхітних спогадів, приспаного гніву, пекельної, непримиренної, вічної ненависти.

Всі йшли і не помічали, що робиться з ним. Вони прочитали, посміялись погомоніли і пішли собі далі. Та й з Григорієм, власне, зовні нічого не робилось. Хіба той біль, ту гіркоту за зламане життя, за скалічену і навіки зіпсовану молодість видно зокола, та ще на такому брондзовому обличчі? Щелепи йому зімкнулись, як вовча пастка.

За якийсь кілометр — знову те ж повідомлення: «ФІЙО-

НА МЕДВИНУ ПРИВІТ ПЕРЕДАВАЛА . . .» І знову серце загуготіло попри всю явну випадковість такого прізвища тут.

І так разів з чотири. Ніби якийсь злий дух намірявся на його спокій. А в дійсності — хтось їхав і з нудьги розписався. Радий, що вивчився писати. А записав те, що його найбільше, може роздрочило, чи, може, те, що заволоділо думками всіх тайгових молодих хлопців і дівчат. Це повідомлення звучало, як чергова романтична та пікантна сенсація.

Григорій похмуро вигнався наперед і йшов перший, а збаламучена думка, занепокоєна, снувалась химерно. То припускала найнеможливіше, то пригадувала чуте, теж варте уваги.

Що по тайзі останнім часом проїжджали, або якась військова дослідна комісія, або начальство з НКВД, чи міліція, про це було відомо. Мали щось десь будувати, чи, може, «очищать тил від ворогів народу». А може те й друге. Що по всьому краю будовано силу військових об'єктів, — це він знав ще в тюрмі від тих, що побували тут «на виправці». Бач, знав навіть і такі подробиці: понад усім кордоном, за проектом якогось інженера, будовано цілу систему — лінію — укріплень і багато сопок перетворені в невидні зокола, потужні фортеці тощо. Робили «кордон на замку». Що ж до останнього — очистки тилу, — то це вже він бачив сам.

Ось такі химерні думки снувалися в його голові, викликані тим прізвищем.

Там, де Іман завертав круто вправо, на південь, і йшов далі, петляючи межи крутих кряжів Сіхоте-Аліня, наші взяли трохи ліворуч і пішли впрост на схід, нетрями.

По довгих мандрах прийшли на Зміїну. Тут окремо, як пустельник, жив старий удегеєць. Сам. В халупі-печері. Роки жив тут, віку доживав. Він уже був майже сліпий, його називали чомусь «Інокентій Петрович, хазяїн Яурина». Яурин — це там десь, на Малім Хінгані, і там він прожив все життя отак, сам-один, як палець, на величезні простори. Мисливив і був повним господарем. А як відкрили там золоті копальні, пішов десь геть блукати по нетрях. Переселився сюди . . . В

нього вже не було зубів, а сам він — як сухенький зморщений грибок. Жив він з того, що ловив рибу, ловив сільцями птицю, а іноді і вивірку. За рік він добував хутра на махорку, на чай «кирпичний» та на сірники. Тим задовольнявся і так у мовчанні жив тут, споглядав і чекав смерти. Але добрі люди його не забували. Хоч зрідка та добивались сюди мисливці і лишали йому то се, то те. Іноді і спіртом частували. Так він і жив, як бурундучок малий. Та все курив люльку, заплющившись.

А колись він був у свого племени шаманом. Гай-гай . . . Та зате він ще й тепер умів з богами ладити, то ж вони його і захищали, і заступали.

Яке було його власне, справжнє прізвище, — ніхто не знає. Він — «Інокентій Петрович». З цим прізвищем і увесь такий, як він є — це красномовний показник, символ всього його племені — уже напівмітичного племені удеге, що отак — о доходить краю і стоїть на порозі в небуття. Того дивного, опоетизованого (ах, Арсеньєв ! . . Ах екзотика!) — наївного племені дітей природи, що уже вигибли, як малі діти, від усіх благ чужої колонізації: від алькоголю, люесу тощо. А оце догибають «останні з могикан», чи пак, «Останні з Удеге», — навіть не маючи свого імені. Патріярх, жрець і носій тредицій та національної гордости свого племені. Єдине, на що він ще спроможний, — це забитися в недосяжні хащі і там сконати з чужим іменем, як з тавром.

Тут старий Сірко залишив коні. Тут, десь недалеко, на джерелі Урин, бачено «кішку». Дали Інокентію Петровичу плиту «кирпичного» чаю, тютюну (старий Сірко пам'ятав про Інокентія Петровича ще з дому), і старенький, зморщений, безбородий дідусик був радий, як маля. Йому вже три чисниці до смерти, і він хоче покурити всмак. Ні слова не тямлючи по-російськи, ані по-українськи, дідусик на мигах дякував, радів і розумів, чого від нього хочуть: доглянути коні.

Тут тигролови вирядились: понадягали шкіряні панцері, — дебелі щільні піджаки, цупкі ремузи, шкіряні рукавич-

ки . . . Напакували всі рюкзаки харчами і дрібними необхідними речами. В Грицька упакований намет і кругом пояса міцна, товста верьовка. У Наталки теж верьовка і за поясом сокира. В Григорія, крім притороченої сокири, верьовки і набійниці, ще похідний казанок. А старий Сірко довго ходив по хащах — вибирав, облюбовував собі знаряддя. Нарешті вирубав дебелий, рівний, три метри завдовжки, сантиметрів десять в діяметрі «дрин». Попробував — добрий. Обтесав трохи нерівності. Є!

Стали на лижви. Перекинули через плечі рушниці. Взяли собак на повідки і пішли помалу. Пішли звичайною, мисливською ходою, не кваплячись, щоб не виснажуватись.

Люті морози та вітри «поїли», як кажуть мисливці, сніги, а лишок лежав туго збитим шаром, що добре витримував людину і собаку. Лише у великій гущавині сніг був цілий і крихкий, як пісок. Місцями лежав поза коліна. А в «сіверах» та в проваллях у тім снігу можна було втопитись. Місцями ж, на чистих галявинах, на високих плаях, снігу майже не було: позривало, позносило.

До Урину старий Сірко вводив Григорія в курс його майбутньої ролі. Правда, за ввесь час він мав багато нагод перевірити Григорія, і цей юнак перед ним склав усі іспити, та ще й найліпше. І старий був певен його здібностей. Щоб не ця певність, то він навряд чи зважився б цю зиму піти на «кішку». Проте вважав не зайвим поговорити з ним іще про його роботу.

— Отож, синку, слухай, примічай, щоб ти знав. Це ти замість Миколи . . . Бачиш, тут діло таке — дружно, то й вийде щось. Сміливо, один за одного, як свій за свого. Того ми й ходили лише рідні, чужих не брали, бо чужий за чужого не підставить своєї голови. А воно, бач, без того не можна, таке діло . . .

Не знаю, синку, як там їх ловлять, кішок цих, по книгах, ми їх ловимо по-своєму — голіруч і вчотирьох лише. Ну й собаки, без них не можна.

Хоч кішка й велика, і хитра твар, та людина хитріша. Старої ми, провда, не вловимо, бо її не можна впіймати. Ми її стріляємо, та й усе. А ловимо молодшу. Ну, це така ж завбільшки зростом, тільки що легша — всього пудів на вісім, — молода й дурніша. Вона, правда, доброго лошака візьме в зуби, як мишу, скине собі на хребет та й занесе грець його знає куди. А от, як ми за неї візьмемось, то вже їй нікуди дітись.

Головне — сміливість, швидкість і неодмінно крик. Як уже насядемо, тоді крик.

Спершу собаки женуть її, не даючи віддихнути. Вона б собак самих і не злякалась, може, так ми ж слідком. Чує. Собаки женуть, поки вже не сила їй утікати. Буває, цілий день ганяємось. Тоді вона забивається десь до скелі, чи до якогось захисту з одного боку і, повернувшись хвостом до захисту, займає позицію. Пси нападають — вона одбороняється. А ми тут! Оце коляка — це перше діло. Як «кішка» забачить людину, то враз, забувши про собак, кидається на неї. А я їй коляку вперед! Вона пащею і хапає, що ближче . . . Головне не злякатись і подати їй зручно. Ми як робили? Я з колякою вперед. Тільки вона вхопила, Микола зверху наней . . . та петлю за шию! Як супоню, затягне . . . А я вже коляку геть, та за лапи, щоб вона його не здерла . . . А Грицько — за задні лапи! . . . А Наталка, як дзиґа, коло Миколи насідає! Ге, брат, це треба швидко . . . І оком не змигнеш . . . А, головне, треба кричати, скільки духу, скільки снаги, кричати, наче тебе ріжуть. Вона від людського крику дерев'яніє, її трясця б'є, нерв у неї не витримує, бач. Губиться і силу свою втрачає . . . То ж як ми кричатимем, то ти не лякайся, не думай, що це вона черево розпорола комусь (хоч, може, й розпорола), а й сам кричи так, ніби тобі черево розпороли . . . Втямив? Отож.

А головне — не бійся її: вона тільки кішка. Але, борони Боже, бити її чим, можна скалічити, і тоді пропаде товар, а значить, пропаде ні за пси труд, бо за калічену і чверти не дадуть . . .»

Тимчасом ішли і пильно оглядали всі хащі. Грицько йшов стороною, Наталка оддалік. Старий роззирався пильно і гомонів тимчасом:

— Ну, буває, що вона виб'є коляку і кинеться на самого — тоді її треба ловити рукою за щелепу і здавити та й не давати перемінитись на зуб. Було мені раз так . . . Ну, якби довелось тримати так хвилину, то вона за хвилину роздерда б і унти на поворозки не то що самого, так, бач, це було, може, секунду, як уже їй запетлювали хлопці шию та ноги і повалили. В мене хлопці добре робили! Не дали батька з'їсти (добродушно сміється). То ж і ти не давай, як що як. Бо після мене тобою закусить. Отак.

А як будемо гнати, не виганяйтесь один поперед одного та й не відставайте. Дивись на мене. Один прикриває тил, бо як трапиться хитра яка падлюка, то обдурить, зайде з тилу і не зчуєшся, як і передушить . . . Отож, як тільки побачиш, що я подав їй гостинець, сідлай її мерщій, та верьовку оттак, оттак, щоб напоготові, а тоді оттак, і кричи! . . . Кричи, а сам не зівай, орудуй, бо не зчуєшся, коли голову одірве . . . А, стривай! . . .

Наталка стояла, тримала за нашийник Заливая, що поривався вперед, і подавала знаки. Миттю зійшлись до неї. Наталка показувала пальцем на дві смуги на снігу.

— Аж дві ! . .

Сліди . . . Дві кішки пройшли глибоким снігом. Старий Сірко пильно обдивився.

— Стара і другоріток. Уранішні. Тихо йшли . . . Не голодні . . . Десь на лігво . . .

Це все пошепки сказав.

Нічого собі — аж дві «кішки» зразу! А собаки! . . . Григорій здивувався, побачивши, як вони відмінилися. Нюхали слід, і шерсть на них стала дуба на спинах. Поривались вперед, натягали повідки, але не рвались шалено, — зацитькувані, поглядали на людей запитливо. Вишколені.

Власне, по собаках Григорій побачив, що натрапили на тигрів. Заливай тремтів від нападу люті, аж Наталка тримала

його за нашийник, не покладаючись на повідок, а він хрипів, не маючи права заревти вголос.

— Головне, розпарувати їх вдало. — Старий Сірко зняв шапку, перехрестився. — Дай же, Боже ! . .

Тоді міцно нацупив її.

Ну, дітки! Дивіться ж!

Вмить повідмотували верьовки і налаштували їх зручно, почіпляли на шию. Кожен дослав набій в набійник рушниці і знову закинув її за плече, щоб руки були вільні. А дід до Григорія:

— Дивися ж. Як я крикну і почну стріляти, стріляй вгору, куди попало, заправляй і знову стріляй, і галасуй, а тоді рушницю за плечі і гони щосили слідом за мною. І не оглядайся!

І так, тримаючи собак на повідках — Рушай у батька, Нерпа в Грицька і Заливай у Наталки — пішли тими слідами. Попереду старий Сірко, за ним Григорій, тоді Грицько, а тоді Наталка. Вона тримала вінчестер на руці і ввесь час пильно поглядала на боки, іноді оберталась. Її функція вже почалась. Бо кішка та — зрадлива твар, особливо ж як стара з молодим — мати. Вона може бути тут близько і вже, може, вживає проти своїх ворогів «заходів».

Сліди то йшли поруч, то перехрещувались, петляли. Крутились по непрохідних хащах, по такій гущавині, що звичайно туди мисливець не залазить. В особливо небезпечних місцях старий обходив забіч, ввесь час не спускаючи з ока слідів і перемацуючи очима кожний непевний закуток, купи вітролому, каміння. Обминали, виходили з іншого боку, натрапляли на слід і йшли далі.

Григорій мобілізував всі свої мисливські здібності, а найперше зір. Аж у скивицях боліло, так він напружував очі, стежачи за Сірком і за всім навколішнім.

Минали години . . . Так вони проходили кілометр за кілометром, — переходили розпадки, становики, паді і непрохідні хащі. А сліди йшли собі, навертаючи все на південь, — петляли від густих заростей до ще густіших; то по скелях,

то по чистих галявинах . . . І що-мить можна було сподіватися, — ось, зараз, тут . . .

Але не було тут. Далі. Далі.

Так вони йшли до півдня і навіть не обідали. В однім місці тигри тупцяли під деревом. Сірко оглянув пильно все. А Наталка:

— Ось, гляньте вгору!

Вгорі, метрів на три від землі, між розсохами дуба, з-між двох товстих колод стирчав розкішний чорний хвіст. — «Соболь! Оттак! Хто ж то ставив?» . . . І хоч соболя заборонено здобувати, та раз уже впіймався, — взяли. Тут Грицько впізнав, що це ж їхня «плашка», що вони з Григорієм ставили на колонка. І затіска їхня. «Вліз дурний в не своє». «А кішки — ти скажи, які обережні! Постояли, а не наважилися взяти: почули, що тут була, хоч і давно, людина.»

Гриць запхав соболя в торбу. «Не кидати ж дві тисячі п'ятьсот загибати. Прийме база за камчатського.»

У другім місці тигри лежали. Видно на снігу під деревом два лігва поруч. Старий Сірко зупинився коло них. Помацав сніг. Подумав, оглянув усе навколо, знизав плечима. Недавно, але . . . Невже сполохані? Так наче встали не від сполоху . . .

Пройшли ще трохи. Ага. На снігу кілька вепрячих слідів. Пішли вистрибом. Тигрячі сліди теж розгонисто — полюють.

Так у надзвичайному постійному напруженні та хвилюванні, забувши й про їжу, «тропили», тобто стежили, вони кішок до смерку. Як починало вже сутеніти, сліди довали їх до якоїсь річки.

— Даубіхе! — сказав старий, як кондуктор, оголошуючи чергову станцію.

Тигри тут постояли на низькому березі, подивились, либонь, на заметену снігом річку, пописану посередині полозками і, занепокоєні підозрілим тим писанням, а може, й дух кінський чи людський вхопивши, — повернули круто нагору. Вепрячі ж сліди подались просто упоперек, через річку.

— Стій! — сказав старий Сірко. — Ніч надходить. А проти ночі кішок не стежать.

В цім місці річка, що текла взагалі, крутячись та петляючи межи становиками, як і всі тутешні річки, робила круте коліно. Старий подивився, ще раз прикинув і вирішив тут ставати табором. Вмить напнули намет, розгрібши сніг, нарубали хмизу, наносили ялинкового та смерекового гілля. Звалили сухостій і, порубавши його на дрова, розклали вогнище. Хотілось їсти та ще більше хотілось пити. Двічі кип'ятили чай. Їжі не варили, а просто їли пироги й морожене сире м'ясо — «струганину». Передусім випили спирту, а тоді стругали м'ясо ножами — кожен своїм (від цього й «струганина») і, вмочивши стружку в сіль, так їли.

Після вечері Грицько оббілував соболя, що за той час, поки вони вечеряли, встиг розморозитись.

— Ну, як, батьку? — підняв шкірку, милуючись.

Батько, фахівець у хутрині, взяв у руку, труснув, прицмокнув: — Гарний! — І, удаючи інспектора бази, додав: — Сорт перший, висока підголовка, темний, комірний. Без дефекту. Лупка стандартна . . . За це — дві тисячі штрафу або шість місяців тюрми! . . . Але оскільки він сам винен, що поліз туди, де його не прохано, то ми його здамо за камчатського або за сахалінського — там дозволено полювати на нього.

А соболь, дійсно, був гарний. Зверху переливався сизо-синім відтінком воронового пера. Роздмухати чорну ость — голубіє пух. «Голубоводий». А хвіст! . .

Грицько приміряв пишного соболя до ковніру сестрі — чи до лиця. Та:

— О! Оце тобі, дитино, як піймаєш кішку.

— А й правда! — посміхнувся Сірко. — Правда! Хай пани бурундуки носять, а ми вже соболя якнебудь . . . То треба ж іще здобути якого.

Наталка тільки очима мерехкотіла, задоволена. Що то жінка! У вічнім, іноді навіть підсвідомім, прагненні, бувши гарною й так, бути ще ліпшою — жінка всюди вірна собі.

Грицько повісив соболя в наметі — хай висить. А ми ще десь здобудемо, щоб не один. Грець їх бери з їхніми законами!

Рано-рано, тільки но розвиднилось, рушили. Покинули так намет і все, що було в нім і коло нього — всі зайві речі лишили тут. Взяли з собою лише сірники, трохи їжі, боклажку з спиртом та своє мисливське встаткування. За розрахунком старого, вони сьогодні мали догнати і згребати тих кішок. Ще до вечора, як Бог дасть. А ні, то завтра.

Сліди знову петляли, водили їх, як і вчора . . . Там, де снігу було мало, видно було навіть віддряпки пазурів. В інших місцях, де снігу було більше і був «чирим» — затужавіла поверхня, кора, — один слід все провалювався глибоко. — «Це матка. Важка сатана! Пудів на двадцять». Це ж дало підставу упевнитися, що другий був молодий. Так, пудів на шість — на вісім. Проте і при такій вазі та при півторарічному віці він зростом мусів бути такий же, як і старий, лише утліший, піджаристий, — ще не набрав уповні ваги й сили. Ну і досвіду, звичайно. Тому й ходить при матері.

Раптом все пішло несподівано швидко . . .

В однім місці, перед густими заростями, старий раптом впустив ломаку і підкинув вінчестер . . . Григорій бачив, як у гущавині посунулось щось смугасте . . . Постріл! Велитенська кішка зробила скажений стрибок угору, як підкинена пружиною . . . В ту ж мить і туди ж стрелив і Григорій, по ній. І ззаду пролунали постріли . . . А старий, пронизливо і моторошно крикнувши, як це роблять татари або чеченці, і, раз-у-раз стріляючи вгору, пустився чимдуж стороною навздогін за другою, що десь мелькнула і щезла. Решта, так само лементуючи, — слідком.

Спущений Рушай ішов вихорем уперед. За ним, пролетівши повз Григорія, покуріли, ревучи, Заливай і Нерпа . . .

Собачий лемент пішов по нетрях . . . Далі, все далі . . . Вирував, клекотів, віддаляючись. — «Женуть уже взрячку».

Григорій налягав на лижви, закинув уже, як і старий, рушницю за плечі, не відстаючи, готовий до всього.

А Наталка, обернувшись на ході і ще раз стреливши в велитенську потвору, що, перекинувшись у снігу, била лапами в повітря, — випередила брата і благально:

— Грицю! Братіку! Я буду за ним! . . Я буду третя . . . Бережи хвіст . . .

То була божевільна, шалена гонитва. Годину . . . Дві . . . Три . . . Безконечно . . . Аж очі вивертало на лоба. Григорій боявся тільки, щоб не спасувати, щоб стало сили, щоб витримати. Бо життя людей, життя старого тепер на його сумлінні. Ясно.

Собак було ввесь час чути. Іноді розтиналось коротке скавуління чи виття. Тоді старий припускав ще дужче і по нетрях шугало його страхітне гукання. Підбадьорював, та й тій сатані нагадував, що він ось тут, доганяє, як сама смерть.

Собачі і тигрячі сліди кидалися то вправо, то вліво, «чирим» часто не витримував кішку на скоку та в такім темпі, і вона все провалювалась глибоко. Напевно такої гонитви вона довго не витримає. В кількох місцях на снігу руділи плями крови — на собачім сліду . . .

— Наддай ! ! . — гукав Сірко і лементував ще пронизливіше, ще шаленіше. — Пропадуть собаки! Подере . . .

Де вони гнали, як вони крутились та петляли, — не було видно. Суччя било в обличчя, обдираючи шкіру . . .

Ось лемент — рев собачий — близько. Зовсім близько. Старий Сірко нацуплює лосину рукавицю, що був скинув . . . Спереду вже видно, як ген крутились, гасали пси під скелею. Миттю старий одстебнув геть лижви і, наставивши коляку, як спис, гайнув уперед . . . Григорій нагнувся на півсекунди до лижв . . . Мимо пролетіла Наталка, бачив лише, як її лижви зі шкварчанням відокремились і шугнули вбік, утікаючи від його лижв . . .

Пізніше він часто згадував і не міг відновити точно, як воно все було.

Він таки перший опинився біля батька . . . Він лише пам'ятає, як закричала Наталка . . . блискавичний його стрибок . . . Вир . . . Несамовитий галас, — людський, собачий,

тигрячий . . . Він затягнув петлю, як супоню, і вмить опинився під сподом, вчепившись потворі в карк за шкіру . . . Все качалось клубком, галасувало на нім . . . Здається, і він галасував . . . Сніг набивався в очі і в рот . . .

Це тривало десять секунд, але, здавалось, — це тривало вічність . . . Потім в раптовій тишині — злякане Наталчине обличчя і дихання над самим його лицем . . . Потім дружний регіт . . .

— Пусти! — це старий Сірко, сміючись, розпатланий, спітнілий: — Пусти, а то ти його задавиш . . .

Уже! Страшний галасливий клубок розпався, і його витягали, затоптаного в кучугуру снігу.

Тільки тепер Григорій побачив, що він голими руками вп'явся в рудий загривок та так і закляк . . . Ага, він перед тим скинув шкіряні рукавиці і кинув їх геть, щоб не заважали . . .

Потвора лежала майже нерухома, лише конвульсійно здригалась. Григорій розчепірив одерев'янілі пальці. Його звільнили з-під снігу, і секунди переляку загального перетворилися в дружний регіт. Так його забило снігом — повно в носі, і в вухах і геть світу білого не видно. Але все ціле, нічого не поламано і не поодкушувано . . . Треба бачити ці славні, хороші обличчя! Допіру лише зосереджені і суворі, а тепер такі смішливі — розкудовчені, спітнілі, замурзані і веселі. Грицько іржав, як дурний.

— А я думав, що вона тебе вже з'їла! Ха-ха-ха! Дивлюсь-нема, тільки унти стирчать із снігу.

Відсапувались, Обтрушувались. Збирали шапки, рушниці . . . Викопували з снігу погублені набої. А де ж дідова шапка? Та вона, пак, он . . .

На розметанім снігу лежала здоровенна, смугаста кішка, зв'язана по ногах, а тоді ще обидві пари ніг докупи, шия затягнута петлею, на морді дідова шапка . . . Кішка здавалась неживою, лише хвіст тремтів і корчився потихеньку, як прут на вогні . . . То враз вся стиналась в страшній конвульсії.

— Кінчається! — це Грицько злякано: — Дуже втягнуто!

— Нічого, — заспокоював старий, — це кішка. Її не так скоро задушиш.

Потім обдивлялись пошкодження — оглядали один одного і собак. У старого Сірка була щока в крові, але то пусте — здряпнуто, і він навіть не пам'ятає, де, чи як гнався, чи тут уже. Наталка набила моргулю об чийсь приклад, а може, й об чийсь лоб. Може об Григоріїв. У Грицька все гаразд, тільки чухав нишком ззаду, — сатана мотнула наостанку, як уже була зв'язана, та так піддала ногами, що він не втримався і гепнув просто на камінь. А в Григорія і зовсім усе в порядку . . . Що в нього боліли ребра і була розсічена всередині губа — то секрет.

А собаки лежали рядочком на снігу, повисолоплювавши язики, ніби в Спасівку. Проте з ними гірше. В Рушая розідране вухо, у Заливая здорово підідраний бік — так шкіру й злуплено смужечкою, і він старанно зализував рану, піддаючи шмат шкіри язиком. Старий витяг ножа і тут же проробив операцію — відтяв шмат геть; розумний пес тільки заскімлив і лизьнув діда в руку.

— Нічого, нічого, це ще щасливо: це заросте . . .

А з Нерпою було погано, — десь наколола око і воно сльозилось, кривавилось. Пес жалібно дивився на людей. Старий оглянув, похитав головою . . .

— Ну, нічого . . . Може, пройде . . . От біда . . . Ну, та на війні не без убитих . . . Може, й заживе . . .

Після оглядин старий Сірко підійшов до вже майже нерухомої «кішки» і розпустив петлю на шиї. Радісно бурчав:

— Оце фарт! Хтось серед нас щасливий! . . .

Потім знайшов свою коляку і просунув «кішці» межи зв'язаними ногами. А тоді взявся майструвати клітку.

Поки старий майстрував клітку, зв'язуючи її з товстих брусків, невелику, тісну, але дебелу, — хлопці з Наталкою позбирали лижви, розпалили ватру, почали готовити їсти. Тільки тепер вони почули, які вони голодні.

— Хлопці! — гукнув Сірко, поглядаючи навколо. — Та це ж пак Собор! Диви! . . .

Дійсно. Скелі, до яких собаки приперли кішку, були старому добре взнаки. Звались вони в мисливців Собором, бо нагадували зруйновану церкву. Стояли окремо, як будівля, поруйновані, вивітрені морозами, вітрами й часом. Поміж скелями були печері. Це стародавня резиденція великих хижаків.

— А катніть он туди, — махнув дід сокирою.

Григорій і Грицько стали на лижви і пішли в показаному напрямку.

Скоро вони натрапили на місце, де були виполохані обидві кішки, — здивувались, підійшовши завсім з іншого боку на те саме місце, де вранці відбувався початок баталії. А через хвилину — знайшли забиту кішку. Здоровенна самиця, грізний екземпляр старого усурійського тигра, лежала на розкопирсаному снігу, задубівши. Сніг кругом був забризканий кров'ю. А на розкритих губах її замерзла кривава піна.

Смертельно поранена першим же пострілом у груди, вона була потім продірявлена ще чотири рази. Останній раз, очевидно, в голову.

Хлопці подивувались з такого страхіття. (Власне, дивувався Григорій, Грицько вже звик, бачив). Потім зв'язали їй передні ноги, ще й примотали мотузку за голову. Тоді запряглися і так поцупили вдвох.

— Шкіра ж пропаде! Це ж яка шкіра! — сказав Григорій.

— Дурниця! — це Грицько, скептично. — Ця шкіра коштує рівно в п'ятдесят раз дешевше, ніж ота маленька соболина. Поганяй!

І поцупили. Кішка пливла по «чириму» досить легко.

— Овва! А то чому ж так дешево? А я думав . . .

— А хто-зна чого. Ми її з убитого тигра і не знімаємо ніколи, а здаємо так, гамузом, з тушею і з тельбухами. База приймає цілком і платить за вбиту, за найбільшу, всього лише тисячу карбованців. Биту кішку продають так цілком десь у Китай, з кишками і з печінками.

Ось так і притягли мертву до живої. Зорієнтувались, і виходило, що вони десь крутились (та ще й як крутили!) — і до

того самого місця прийшли. Бач, піймали живу майже там, де почали ганяти.

Клітка була вже готова. Вміло зв'язана з грубих, дебелих глиць, вона була довга метрів на три, але низенька і тісна. Верх у ній був відкритий.

Тимчасом зв'язана кішка помалу очунювала. Старий поглядав на неї і поспішав. Ось клітка готова зовсім.

— А ну, беріть, дітки!

Гуртом взялись за коляку, просунену межи ногами, підняли кішку і поклали її в клітку згори. Старий наклав заготовлені, глибоко позасікані на кінцях дрючки, позабивав кілки, попробував, — добре. А тоді висмикнув коляку з-межи ніг. Слава Богу!

— А тепер снідати, обідати, полуднувати й вечеряти . . .

Смеркало. Назад рушати пізно. Тут і ночували. Коло скель було затишно. Розгребли сніг, розклали ще одно велике вогнище, — було тепло, спалося міцно, ліпше, аніж на печі.

З вечора, наївшись і напившись, ще довгенько лежали коло вогню, гомоніли про се, про те. На старого Сірка трохи напала балакучка, як часто після доброї вдачі, він був у доброму гуморі. Згадував, розповідав, а то й філософував.

— Бач, — це старий роздумливо, копирсаючи паличкою жаринки. — Як на світі все розумно зроблено. Га! Оця ось кішка, приміром, — вона виплоджує тільки по одному та й то не кожен рік, бо як би вона плодилась так, як миші чи пацюки, то тигри б увесь світ давно поїли. І от так уже ведеться — що більший звір, то менше плодить, що менший звір, то більше плодить. Чого так багато мишей плодиться? Та того, що їх усяке їсть — і тхір, і колонок, і куниця, і горностай, і сова, і лисиця, всі живляться ними. Отже, щоб мишачий рід не перевівся, треба, щоб вони швидко і багато плодилися. А вже ведмідь або й оця кішка — їх жаден звір не з'їсть. Навпаки, їм самим треба багато харчу, того вони так помалу й плодяться.

О, старий дідуган стільки надивився за життя, стільки думав над усім і розумів навіть, чим що дише, що міг би ко-

нсультувати багатьох вчених і професорів з цих питань. Бувши в доброму гуморі, старий розгомонівся і довго ще розважав молодь оповіданнями про свої пригоди.

— І скажи, одне одного держиться, як воша кожуха. Хочеш знайти колонка — шукай мишу, хочеш знайти вовка, шукай козу, хочеш кішку цю знайти, шукай вепрів; бач, це пастух, а то козолуп, а той мишопруд — все спеціялісти, інженери . . .

Іноді коло ватри вибухав дружний регіт, особливо, як дід оповідав про людей, про зустрічі з городянами, про свої спостереження над ними і робив несподівані висновки.

Уранці вони рушили до покинутої ще вчора домівки, до намету. На чотири пари лижв, мистецьки зв'язаних і налаштованих так, як сани, поставили клітку з живою кішкою. Мертву ж поцупили так, самоходом.

Так і допхались до намету в обідню пору.

Але тут сталась дрібниця. Тільки така, що катастрофічно виросла в велику подію і нагло поклала кінець мисливській епопеї. Поклала всьому край. Сталось все це швидко, непередбачено і безповоротно. Так, як це буває при наглій пожежі, при землетрусі, при всіх стихійних зламах, що кладуть край там, де його найменше сподіваються і бажають.

Намет стояв цілий-цілісінький і чекав господарів. А коли підійшли — здивувалися. Намет цілий і порожній, але хтось був. Хтось ночував. Унизу, на льоду, либонь, стояли коні — натрушено сіна і кінський послід. Коло намету походжено. В наметі ночовано. Випито ввесь спирт з бляшанки, ще й узято одну боклажку.

— А де ж соболь? ! — кинулась Наталка.

— Та там же ж я чіпляв . . .

— Нема! . . . І однієї сокири нема, що тут лишали.

Старий насупився.

— Хтось не тутешній, — буркнув крізь зуби. — Іч, іроди! Двоє, видать, були. Не тайгові, — тайгові не порушать закону . . .

Пішли всі на лід, розглядаючи сліди — куди рушили і коли рушили . . . Недавно рушили і вниз по Даубіхе до Іману . . .

А Григорій розглядався біля шатра. На снігу недопалок — мундштук дорогої цигарки «Золота марка» . . .

Григорієві серце чомусь нагло затіпалось . . . Він мовчки, поки всі були на льоду, швиденько визволив свої лижви з-під клітки, став на них і, нікому не сказавши, подався . . . На ходу заклав повну обойму у ґвинтівку. Щез. Подався швидко через нетрі навскісь, зрізаючи величезну дугу, що її тут робила Даубіхе.

Григорій знав, як тут угорі тече ця річка, петляючи межи кряжами. Коли йти навпростець, то можна випередити навіть експрес, коли б він ішов річкою. І як би швидко він не йшов, все одно не міг би перший проскочити. Коли б тільки не помилитися в часі! Але зі слідів коло намету видно було, що «гості» від'їхали всього півгодини, найбільше годину перед тим. Григорій гнав, як допіру за тигром.

По якімсь часі шаленого ходу нарешті вискочив зрозгону на річку, на лід, — нема. Послухав — не чути. Лише десь далеко стрельнуло. На льоду, певніше на снігу Грицько помітив кінські кізяки . . . Недавні . . . Проїхали. Тільки що . . . Далі Даубіхе звертала понад становиком направо. Там уже Іман. Сизий становик робив велетенську дугу. Григорій націлився на середину тої дуги і погнав навпростець . . . Виломившись з тріском крізь верболіз, аж присівши на лижвах, шугнув з крутого берега і зі шкварчанням вилетів насеред річки, круто завернув . . . Ось! Миттю зірвав ґвинтірку з шиї . . .

З-за повороту мчала паровиця. Вітер дув Григорієві в спину. Ще зовсім недавно він тягав і мертвого, і живого тигра, — на нім поналипали шерстинки, на унтах і на руках були плями крови тигрячої . . . Він пішов назустріч, стискаючи ґвинтівку. На санях було дві постаті, завинуті в дохи по самі вуха. Вмить відкинули дохи, — замаячіли «буденівка» і єжовський кашкет, руки вхопились за зброю . . .

Тут коні захропли, затанцювали і враз мотнули, як нові-

жені, вбік — вхопили тигрячий дух . . . Ага! . . Кошівка (такі сани) перекинулась і обидві постаті випали в сніг.

Григорій вп'явся в них очима. Не бачив, як повз нього, божевільно, обминаючи його стороною, мчали коні, б'ючи голоблі та сани, що летіли за ними льотом, перекидались, деренчали . . .

Одна постать схопилась і хотіла кинутися упоперек до лісу. Другий шалено хапливо вибивав сніг з цівки ґвинтівки, а далі шарпнув за кабуру пістоля.

— Стій ! ! — гукнув Григорій — Зброю геть! Руки вгору! Три ступні вбік! Так стоять! . .

Стоять . . . Григорій підійшов. І нагло . . . Боже! Серце закалатало йому безумно, шалено. А очі вп'ялись в того, що в кашкеті . . . І він зареготався страшним, жаским і . . . радісним реготом.

— **Медвин? ! .**

Боже мій! Мить. Мить подиву. Мить буйної радости. Є, є Бог на небі! Ось він! Ось той, з ким їх і Бог не розсудить.

А Медвин — бравий герой і грізний суддя та володар душ «людців» і плюгавий злодюжка, порушник закону нетрів, — стояв і тіпався . . . Так, тіпався. Губа йому тіпалась, а очі . . . очі гидкого, сопливого боягуза. Три шпали на ковнірі — як мазки крови.

— Великий начальник? ! Так . . . Поздоровляю . . .

Другий тихенько відступав назад, непомітно; з однією шпалою — якийсь начрайону. — «Чорт його припарував, дурака», — подумав Григорій, а вголос промовив:

— Так . . . Ну, все, «таваріщ слєдоватєль»! Все! . . . — І важко задихав: — Кінчаю слідство . . . — І підніс голос, повільно, грізно:

— Тут . . . я тобі . . . й р е в ! Тут я тобі т р и б у н а л ! — Підкинув ґвинтівку і вистрелив. Аж тому з голови пихнуло.

Другий кинувся упоперек, до лісу. Григорій дивився йому услід, слухав, як у грудях стукає серце, напоєне помстою . . .

Тут утікач обернувся і вистрелив з пістоля. Уже майже видряпався на урвище до лісу. Куля тьохнула десь у сніг.

— Хіба так стріляють? — промовив Григорій, задумливо. Пересмикнув закривку і стрельнув.

Постать підкинула руки, майнула ними в повітрі і покотилася з урвища . . .

Мить Григорій стояв нерухомо. Думки летіли вихорем . . . Так. Все. А тепер — в Манчжурію, в Китай, в Японію, до чорта в зуби . . . От. Все відтяв за одним разом — і ворогів, і друзів, і спокій — все . . .

Стривай! За мої вчинки відповідати ж ніхто не мусить. Подивився на чисту пелену снігу, а тоді написав пальцем великими літерами:

«Судив і присуд виконав я — Григорій Многогрішний. А за що — цей пес сам знає».

Ще й розписався.

— Так . . . Куди ж тії бідолашні коні побігли? Загинуть . . . Шкода . . . Ну, добре. Хвилинку постояв. Зітхнув. Потім махнув рукою, почепив ґвинтівку на шию і повернувся . . .

На нього дивилась пара очей. Наталка!

— Що ти зробив?

Григорій взяв її за руку і потяг геть за собою. Вона не опиралась — покірно йшла поруч, лише відчував, як її рука тремтіла.

А в неї рука тремтіла не з переляку, ні.

— Що ти зробив?

— Слухай, Наталко! . . . Те, що я зробив, — те я мусів зробити. Розумієш? Я вбив одного дракона . . . Ти цього не бачила! Не бачила! Розумієш? Не бачила! А вже, як я буду далеко звідси, — тоді ти про все розкажеш своїм . . .

Дівчина дивилась на нього, і в неї затремтіли губи. Прошепотіла здивовано, розгублено:

— Куди ж ти? . . .

— Стривай. Твій вінчестер зареєстрований?

— Ні.

— Гаразд. Чудесно. Дай мені твій вінчестер. На тобі цю гвинтівку. Вона теж не реєстрована, але . . . хай батько допильнує . . .

— Але, стривай . . . Ну, добре. Ти зробив, як вважав за потрібне, добре, тобі видніше, але куди ти? . . . Куди ти підеш? . . .

Боже мій! Скільки сказано в одному тоні! Все, про що мовчала місяцями . . Григорієві аж горло стисло. А дівчина благала:

— У нас же цілком безпечно . . . у нас . . . Та можна ж іще далі зайти в нетрі . . .

Григорій взяв її за руку і стис. Міцно-міцно. Вона не віднімала своєї руки.

— Дурна ти, дівчинко. Ти не знаєш, що то за один . . . За тиждень тут всі нетрі поставлять догори ногами — шукатимуть . . . Це виликий собака. Але Бог є на небі! Є! Цей пес відбивав мені печінки, ламав кості, розчавлював мою молодість і намагався подряпати серце, якби дістав . . . Так довгих-довгих два роки він мене мучив. А потім спровадив до божевільні. І все за те, що я любив свою батьківщину.

І я ще тоді поклявся іменем матері моєї, що відірву йому голову. Я втік з божевільні . . . Потім . . . потім мене знову піймали і знову мучили такі, як він — його поплічники . . . А потім присудили до двадцяти п'яти років каторги . . . Двадцять п'ять років! А я всіх маю двадцять п'ять. І все тільки за те, що я любив свій нещасний край і нарід . . .

Я поклявся, що буду їх вбивати, як скажених собак.

І я втік з ешелону. Вони мене везли з України на каторгу, на повільну смерть і берегли, як пси. Але я втік. Вистрибнув на ходу з скаженого поїзда, — стрибнув у ніч, у смерть, на щастя.

І я мав щастя . . . Я потрапив до вас, я мав щастя. Сміливі завжди мають щастя, як казала твоя мати . . . Обійми її міцно за мене і поцілуй її за мене . . . сестро.

Наталка враз нагло припала до нього і вибухла буйним плачем. Безпорадно, по-дитячому. Ясно, — це розставання.

Це навіки. Боже мій! І поцілувала . . . Ой, як шалено! Все вклала в цей поцілунок, всю душу.

А тоді враз відірвалась, зціпила зуби, хутко-хутко відстебнула набійницю, повну набоїв до вінчестера, і ткнула в руки.

— Візьми!

Мовчки взяла його патронташ.

Повернулась і пішла. Хутко-хутко . . . Зупинилась . . . Завагалась . . . Пішла . . . Зникла . . .

А за хвильку з хащів почувся її голос, суворий, але з зле прихованими слізьми:

— Ітимеш оцією річечкою . . . Дійдеш до заїмки — візьмеш коня, харчі . . . сірники . . . Батько нічого не скажуть, я їм поясню, як приїдемо . . . Ітимеш далі розпадками на захід . . . На Усурі. Й на Манджурію . . .

За слізьми не договорила — подалась. Все.

Бідолашна . . . Горда . . . Дика . . . Наївна і . . . надзвичайна Наталка . . .

І десь зринула з пам'яти і бриніла в вухах пісня, як кров у висках, бриніла боляче і чітко:

« . . . Цілувалися ми із тобою один раз» . . .

Ху-у! Серце Григорієве ніби хто поклав у жорстокі лещата. Він стояв, зціпивши зуби до хруску, щоб не ревнути дико, нестямно. А по щоці повзла помалу сльоза. Вирвалась таки! Так, як вирвався він колись із скаженого поїзда.

Згори почав подати густий лапатий сніг. Засипав сліди. Засипав усе . . .

І сідали рядочком сніжинки, як білі голуби, на сталеву, сизу цівку вінчестера.

РОЗДІЛ ДВАНАДЦЯТИЙ

Навзаводи з щастям

До Хабаровська з заходу кордон іде по Амуру. Від Хабаровська на південь по Усурі. Найліпше кордон перейти десь в Біробіджані, там найбільші нетрі, найвужчий Амур і гори обабіч — Великий Хінган . . . Це Григорій знав. Він це вивчив досконало і давно вже, щоб бути зорієнтованим на випадок чого. А тепер той момент настав. Але ж . . .

Ні! Йому не сила так піти геть. Він мусить піти туди, глянути, побачити . . . Востаннє ж. Побачити батька, побачити матір . . . Це, може, єдині рідні, може, на цілому світі. Попрощатись. Стати навколішки і хай благословлять у далеку путь — у темне, страшне невідоме . . . Може, в смерть.

Три дні він ішов снігами і боровся сам із собою. І не міг перемогти бажання піти, глянути. Він мусить. Спустився становиками і вийшов на річку. Зайшов на заїмку — постояв біля коней, що стояли біля стіжка сіна і, зачувши його, радісно заржали. Він погладив свого буланого, по-господарському обдивився усе — все гаразд. Мисливці ще не приїжджали, але скоро мали приїхати. Коня він не зважився взяти, лише взяв харчі, сірники, пляшку з спиртом і жменю набоїв. Інокентія Петровича не було вдома, і Григорій був задоволений з того. Взяв, що треба і пішов далі. Це було позавчора. А вчора він провалився в наледь і мусів сушитися. Сушився всю ніч і думав усе про одно, все про те саме. Ще вчора вранці з перевалу він бачив, як унизу річкою їхала процесія. — «Наші» — мелькнуло в голові. Так, він упізнав їх. Хотілось крикнути і побігти до них, але утримався. Зітхнув лише . . .

А процесія посувалась униз по льоду. Коні встяж тягнуть на довгих полозках клітку з тигром і всі речі. Позаду ідуть

двоє, а спереду одно лиш на лижвах. Коло нього крутиться собака то забігає наперед, то, повернувшись, кидається назустріч . . . Заливайків голос перекочується по горах, дзвінкий і докірливий — на нього не зважають . . . Серце Григорієві стиснулось . . . То ж Наталка . . . То ж Наталка. Простує вперед уперто, похилившись проти вітру. Уявив, як вона уперто заломила брови, і так стало на серці . . . Ні, цього не скажеш, як то буває на серці, коли воно нагло обіллється кров'ю.

Процесія нагло зникла за тим велетенським крижаним водоспадом, що вилискував на сонці. Могутній гірський бог десь махнув чарівною паличкою і заморозив велетня, розмалював його в усі барви веселки, оправив у шкляний прозорий панцер — і він стоїть, мерехтить холодно.

Григорій ще довго стояв, дослухаючись до Заливаєвого голосу. Процесія зникла. Потім і голос той десь завмер, а він стояв.

Тоді сапнув морозного повітря, насупився, підв'язав міцніше лижви і пішов нехотя снігами глибокими, становиками крутими.

Це було вчора. Всю ніч він лежав біля вогнища на снігу і думав свою бурлацьку думу. Зазирав у минуле — тяжко. Заглядав у майбутнє — темно. Зціплював зуби — нехай! Багато випало на його плечі. Але ж він живий, чорт забери! Подивимось ще . . . Спав сторожко, як дикий тур.

Так він ішов три дні і дійшов сюди, на стару пасіку. Що далі ішов, то все повільніше, а дійшовши сюди, до цієї пасіки Сіркової — зупинився. Далі не сила. Ой, не сила далі — це вже покинути останню рідну хату та й назавжди . . . Тут він отаборився і оце боровся, воював сам із собою:

Піти? Чи не піти? Ні, не треба! Але ж як він піде геть, не попрощавшись з цими людьми? . . . Але ж як стане перед нею і не пожаліє її серця? . . Ліпше було б розбитися ще тоді, з поїзда стрибавши!

І він то рішуче збирався, то знову сідав у холодній халупі і сидів, важко підперши голову. Було його й по тюрмах, і по

божевільнях, і де тільки його не було, але ніде він не тратив голови. Ба, ніде ж йому і не траплялося такого. Потім він напалив у халупі і міцно заснув. Пірнув у сон, як у визволення. Нехай.

Як він довго спав — хто зна, — чи годину, чи дві, чи, може, кілька днів, — хто зна. Але враз схопився — йому приснився дивний і страшний сон. Йому приснилась мати . . . Мати на побаченні перед розстрілом. Рідна мати . . . Бідна, бідна мати! . . . Він прощався з нею і гірко плакав . . .

А коли схопився зі сну — сльози текли по щоках.

Швидко перевзув унти, підперезався набійницею, перекинув вінчестер за спину і, ставши на лижви, пішов швидко у ніч.

* * *

Ще було темно, ще тільки благословилось на світ, а в Сірковій хаті уже горів вогонь.

Почувши шерех здалеку, собаки забрехали. Григорій тихо свиснув і собаки вмить опинилися біля нього, кидались під ноги, радісно лащились. Нюхали вінчестер і дуріли з радощів . . .

На сніг лягла смуга світла. Рано повставали Сірки, як і завжди. А, може, і не лягали, може, що скоїлось. Ні, так, як і завжди. Мабуть, до міста збираються . . .

Старий Сірко, похиливши голову, сидів насуплений на лежанці, одягнений, і ніби роздумував, що його одягати ще — чи доху, чи козляк, сідлати гнідого, чи буланого.

Наталка така ж насуплена, як і батько, заломивши брови, стиснувши уста, шила унти . . . Ізюбрині, лапчаті . . . Гаптувала їх білими пушинками . . . Сувора, трохи зблідла, схиляла голівку то вліво, то вправо — дивилась на роботу, а думка, десь, не тут.

Грицько сидів біля груби і морочився з калибом — відливав картеч, козулювати збирався; робота щось кепсько йшла.

Мати біля затопленої печі перебирала мерзлі брусниці, — розглядала їх, як крапелинки крови чи як намисто на долоні.

В хаті була мовчка, гнітюча. Чи то сон недоспаний напосідав, чи то сумно, чи то тужно, як по якійсь утраті, як після похорон. Та сама гнітюча мовчанка, що запанувала серед них зразу, ще в дорозі, після того, як Наталка в кількох словах розповіла, що сама бачила, що від Григорія почула, та про його намір. Аж приїхали додому, вона, заплакавши, поцілувала матір.

Грицько гнівався на побратима, що той зник і знехтував його приязню, дружбою, — зник, навіть не попрощавшись. Його молоде серце закипіло після сестриної розповіді. Боже! А він і гадки не мав! Зразу був хотів вертати на розшук та збагнув, що це ні до чого, пізно, — і мовчав. Мовчанка — це єдине, що лишилось в ім'я дружби. Так і Наталка, і батько. Наче змовились.

Треба було їхати до міста на базу — відвозити здобич, але старий не квапився. Десь там піймана кішка чигає у клітці, поклавши лапи і гордо піднісши голову, — нерухомо та відчужено дивиться просто себе вогкими великими очима. Не бере їжі. Третій день не бере . . . Та вона п'ять днів не братиме, але не згине. То горда і живуча тварина . . . І старому думки химерно блукали межи гордою твариною та . . .

Раптом в сінях зашерехтіло. Клацнула клямка . . . В розчинені двері заклубилась, увірвалась хмара морозу. Густа та біла . . . І перетворилася в людину . . . Так чаклують шамани в ґольдів, пускаючи клубками дим . . . Але такого чуда не втнуть! Зачинивши за спиною двері, біля порогу стояв Григорій . . .

Вінчестер через плече, в снігу і крижинках попід руки, унти і ремузи обмерзли, — десь, брів по наледі, — набійниці навхрест на грудях, а груди розстебнуті, спітнілі . . . Завмер нерухомо. Блідий, трохи схудлий, засмалений вітрами, стояв і ніяково, по-дитячому посміхався.

— Не сподівались? — вимовив хрипко.

Брусниці посипались і покотились-покотились по підлозі, заторохкотіли, як намисто.

— Ох, Боже мій! . . . — скрикнула тихо мати і, простягши руки, ступила до дверей. — Ой, сину! Ой, дитино бідная! . . . — І буйні материнські сльози покотились, як тії брусниці розсипані: — Ой, що ж бо ти наробив, соколе ти, нещасливий! ?

— «Так, як у сні, як у тім божевільнім сні на пасіці», — майнуло в голові. І, не розуміючи, що робить, скорившись невидимій силі, Григорій помалу стяг шапку і опустився на коліна . . . Та зміг видушити тільки одне, жалке слово:

— Мамо . . .

А на закам'янілому обличчі, на щелепах набрякли жили від надмірної напруги.

— Ой, синку, синку! . . .

І ще буйніше котилися сльози у матері; вона за сльозами його не бачила, простягаючи руки, щоб підвести: — Бог . . . Бог тобі простить, дитино . . . Бог тобі суддя, та й мати Божая.

І витирала буйні сльози, а вони, неслухняні, лилися далі.

— І на що ж ти так? . . .

— Ну-ну, стара . . . — Закректав старий Сірко, вдоволено. — Козакові — козацьке діло!

Як Григорій увійшов, він встав назустріч і стояв так. Григорій звівся, допитливо дивлячись старому в очі. А старий заховав їх під волохаті брови, і вони там посміхалися самі собі під бровами нахмуреними. Стояли так один проти одного. Стояли так, як той Тарас Бульба з Андрієм, тільки це не Андрій, — це Григорій, і голова в нього не схилена погноблено, а гордо піднесена; лише блідий, але напропале затятий.

Старий покрутив головою загадково. Либонь задоволено:

— А я й знав, що ти прийдеш, сину, еге ж . . . Ну, ось . . . Запанувала мовчанка. А Наталка . . . Боже мій! Впустивши оторочки і голку, вона стояла край столу, смертельно бліда, не пустила й пари з уст. Якби хто знав, що з нею діялось! Аж помертвіла. Бідолашна дівчина! Припала очима до гостя. Але

Грицько-брат її — подивився на неї, потім на Григорія і відвернувся. Він знав сестру і вгадав, що то значить.

— Так. Я прийшов . . . (павза). Мені треба поспішати . . . Я прийшов попрощатись з вами усіма . . . Простіть, коли чим завинив, може, вже не побачимось (і посміхнувся), хіба на тім світі . . . — Обвів усіх очима і зустрівся з Наталчиними.

Дівчина спалахнула. Прочитала в його очах те, що було в його серці. Почервоніла до сліз, та помалу кров відплинула з обличчя, і вона ще більше зблідла. Чула, як крізь заверюху:

— Я мушу поспішати . . . Простіть і побажайте мені, як бажаю я вам . . .

Рвучко ступнула, потім враз повернулась і вийшла геть, либонь до хатини . . .

— Бог простить, синку, — це мати, витираючи сльози. — Прости ж і ти нас, коли що . . .

— Щасти тобі Боже, синку! — це батько урочисто. — Шкода, та що ж . . . Стара, збери на дорогу щось . . . Не барись, синку, бо скоро світатиме. А ти дорогу знаєш?

— Та знаю . . . — це Григорій. — Я ввесь час вивчав . . . Думав на весну, та от . . .

— Будь же обережний. А в Манджурії, — в Харбіні та в Сахаляні є наша рідня. Та ти ж, пак, знаєш . . .

Григорій кивнув головою. — Спасибі. Гаразд.

— Ну, сядьмо, щоб іще зійтись колись . . .

І за стародавнім звичаєм, вони урочисто сіли. Григорій примостився край лави. Сиділи хвилину мовчки . . . Потім, як на знак якийсь, звелись. Попрощались.

Мати, плачучи, тикала Григорієві до рук туго набитий рюкзак. Батько застібав корячкуватими пальцями ґудзик йому на грудях.

— Бувай же здоров, синку! Патронів досить? Добре . . .

Тут увійшла Наталка. Пристібаючи на ходу діловито набійницю, вона увійшла виряжена, як на полювання. Брови рішуче зсунені, вуста стиснені. Бліда, як смерть, але спокійна. Стала посеред хати біля Григорія.

— Куди це ти, дочко? ! — сплеснула мати руками. А

батько примружив очі вражено. Наталка ж стала проти Григорія з непокритою головою і мить дивилася йому в вічі з мукою, з запитанням . . . Мить коротку і мить безконечну . . . І знайшла там відповідь, — у тім погляді — в тій мішанині з любови, жалю і розгублености від свідомости про нездійсненість щастя . . . Потім взяла його за руку, відчуваючи, як на ній товчеться жилка, — товчеться кров, пориваючись до неї, — і опустилась навколішки перед враженими батьками . . .

— Ой, Боже мій! — тільки й змогла промовити мати. А Наталка дивилась на них мерехтливими очима, запаленими іскринками сліз та безповоротною рішучістю:

— Як уб'ють мене — то я не вернусь . . . А як судилось мені щастя . . . то нехай же я буду, мамо, щаслива! І ви, тату ! . . . Влагословіть ! . .

Павза, гнітюча павза збентеження. Очі Наталці замерехтіли слізьми, а брови рішуче заломались:

— За свої вчинки відповідатиму я . . . перед людьми і перед Богом. Ні, перед Богом і перед вами . . .

Батько суворо, допитливо, дивився на Григорія, а той аж шарпнувся був та Наталка перехопила його рух, як і батьків погляд:

— Григорій не має права говорити! Я знаю, що він скаже! Але він збреше! . . Він зрадить сам себе ради вас. — І заломивши руки:

— Я мовчала довгі місяці, як камінь. Я змагалась із собою . . . Я не знала, а сьогодні — я бачу, — тепер я бачу, що я загину. То ж ваша кров у мені. Ви ж знаєте, що я ваша дочка . . . Не губіть же мене!

Мовчанка. А Наталка благала:

— Тату! Нехай я буду, тату, щасливою! Може ж, я буду щасливою! . . . — І враз рішуче, з докором, хоч і крізь сльози. — Я не переступала вашої волі, але в мене ваше серце, ви його мені дали таке, — то й хай же Бог буде суддею.

Старий Сірко бачив, що тут уже нічого не вдієш. О, то

Сіркова кров заговорила! Начувайся! І він слухав дочку і дивився на Григорія з-під волохатих брів: — «Обоє рябоє». І посміхнувся схованим оком під насупленою бровою.

. . . «То хай же Бог буде суддею . . .»

І уже була б звелась, але тут Григорій, бачачи, до чого може дійти, мовчки опустився на коліна поруч, тяжко похиливши голову, як під сокиру; бачив, що дівчина може переступити батьківське слово заради нього.

— Отак то, стара . . . — це батько.

А Наталка, ухопивши нотку в батьковім голосі, пожвавіла.

— Як загину — що ж, Микола ж он загинув . . . А як загине **він** — то хоч знатиму, де він лежатиме, та й тоді повернуся до вас . . . Але нехай ми будем щасливі, тату! Мамо! Смерти ж і конем не об'їдеш. Он Микола . . .

Тут мати не витримала і крізь сльози:

— Чого ж ти мовчиш, батьку? . . . **Твоє ж насіння!**

Але не було в тім докору, лише розгубленість і, далебі . . . співчуття. Так, співчуття. Вона дійшла серцем того, що старий доходив розумом.

Сірко почухав голову і зітхнув важко:

— Такі часи, бач . . . Таке життя . . . Ну, що ж . . .

Матері тільки цього було й треба. Вмить витерши сльози, вона хутенько зняла ікону — ще своє благословення — і, намагаючись бути веселою (щоб була ж дочка щаслива), благословила, а тоді віддала старому і стала коло нього, плачучи.

— Нічого, стара! Бог на без милости, козак не без щастя . . . Та й часи такі . . . Нехай же шляхи вам будуть рівні люди привітні, і щастя довіку, — щоб ні сили темнії, ні око злеє, ані куля ворожа . . . От . . . Тай не баріться, діти ! . .

Наталка квапилась. Шалено обіймала батька та матір. І потішала. І гомоніла, збіраючись:

— Не журіться . . . Та я ж усі шляхи і доріжки знаю . . . А там же тітка і родичів скільки . . . Боже . . . . Ми візьмемо

Заливайка і він принесе вам вістку, як уже будемо в безпеці . . .

І цілувала батьків і брата, щаслива і радісна. — І все буде добре, ось побачите. Ми тоді покличемо вас на весілля.

Батько хитав головою, дивлячись на дочку, і посміхався:

— «Сіркова кров».

— Дай Боже, дай Боже, — це мати, підступивши. — На ось ліпше оце, божевільна ти . . . — І висипала їй з пригорщі в пригорщу дрібнички — дукачі стародавні, обручки, сережки золоті . . . Потім зняла з себе золотий хрест і наділа дочці на шию. — «Може здасться, дитино». . .

І припадала до обох, плачучи.

Надворі швидко сіріло. Грицько збірався провожати, але Наталка заступила дорогу, обхопила руками за шию і, дивлячись в очі, ніжно, але беззаперечливо:

— Твій побратим — нехай мені, і я відповідаю за нього головою. Так? А мати й батько — тобі, і ти відповідаєш за них головою. Так? Дай же слово, що ти не робитимеш дурниць і берегтимеш їх. І одружившись, будеш коло них. Ну ж . . . — І, тільки діставши слово, поцілувала й пустила.

Ще не розвиднилось гаразд, як з Сіркової заїмки в мороз, що стояв туманом, вийшли і попливли помалу по снігу двоє озброєних, на лижвах, з рюкзаками за плечима, ще й обоє з сажанками мисливськими, а за ними великий якутський пес.

Перейшли падь і пірнули в нетрі.

* * *

Одної ночі на Н-ській заставі на Манджурському кордоні, біля станиці Пашкове, там, де Амур, стиснений обабіч горами і нетрями, лежить чистою, але досить вузькою смугою, — зчинилась тривога.

На великім відтинку почалась стрілянина. Почалась вона з далекої пожежі і кількох вибухів там. Потім вибухла в самім Пашковім, а далі розійшлась обабіч на яких десять кіло-

метрів . . . Ніби тривав бій межи всією Японією і СССР. Але то всього лиш — ловили «порушників», що десь із боєм переходили недоторканий кордон «соціалістіческово Отєчества». Невідомо тільки, в який бік переходили — ніч була дуже темна, нетрі густі, а варта надто знаменита, надміру прославлена, щоб зорієнтуватися зразу в таких умовах, хто йде, куди йде і де проломлює «границю на замку». Метушня зчинилась надзвичайна.

А «диверсанти» були сміливі і досвідчені, ні, одчайдушні- вони насмілились перейти кордон там, де того найменше сподівались — в самісінькім Пашковім, що приліпилось на березі Амура. Там, де дороги топтані і сліду не видно, там, де Амур вкритий високими та крутими торосами. Для цього їм треба було перейти черев село, що маячіло обідраними дахами та голими кроквами, — колишню козачу станицю, а тепер розкуркулену і перетворену в прикордонний «колгосп». Це була крайня точка Біробіджану. Давні мешканці-козаки або «гурани» — повтікали в Манджурію, а тут жили тепер бердичівські, тульські та арловські «патріоти родіни». У всякім разі «диверсанти» про це знали, і зважились перейти попри самісіньку будівлю прикордонного пункту. Але перед тим зробили досконало продуману диверсію.

За порядком все відбулося, власне, так:

Ще не смеркло, як д в о є на лижвах і з ними великий пес, обережно крадучись, вийшли на схил далекої сопки і стояли там, вивчаючи пильно околицю.

Далеко на березі Амура бовваніло Пашкове, заметене снігом. Цілий лівий берег Амура був досить низинний з поодинокими сопками, вкритий гайками та сухою травою й бур'янищами. Лише на півдні низину перетинало упоперек високе пасмо сопок, вкритих чагарником. Пасмо це підходило аж до Пашкова. Там, попри пасмо йшла дорога на Пашкове.

Правий, манджурський берег Амура був високий, гористий. Сині кряжі Великого Хінгана підпирали небо.

Великий Хінган справа і пасмо сопок зліва стиснули Амур, утворивши вузьке «горло».

— «Там! . . .» — махнув Григорій рукою.

Потім вони знайшли велику, заметену снігом копицю старого, бо-зна коли і ким нагребеного сіна, наносили туди ще хмизу і кілька оберемків сухого бур'яну. А далі — Григорій знайшов два шматки товстої бревеняки, пробуравив у них шомполом по кілька дірок і загнав у кожну з них по набоєві, разом з гільзою і з усім, і поклав ті бревеняки в сіно. Проробивши все це, насмикав з ватянки жмут бавовни, всередину його заклав пучку пороху, завинену в шмат газети, знайденої напередодні в одному з тайгових лісозаготівельних бараків у Біробіджані, — в тім покиненім безлюднім бараці вони ночували востаннє на цій замлі, — і вклав ту бавовну в купу сухої трави.

Ось так вони приготувалися, покладаючи всі надії на цю вигадку, на лижви та на свою зброю . . .

А як потемніло, Григорій викресав вогню і вклав тліючий гніт в бавовну.

Стали на лижви і швидко пішли геть. Пішли на Пашкове, огинаючи дугу . . .

Вони вже були коло Пашкова, на цвинтарі, як ззаду, далеко в сопках, спалахнула пожежа. Потім почулись звідти вибухи . . . Один . . . два . . . Пачкою . . .

Десь від кордону — від Амуру — здалеку відгукнулось кілька пострілів.

В Пашковім заметушились. Чути, як хтось кричав:

— «Сєргєєв ! ! . (трам-трам-тарарам!) Ка мнє ! ! . . .»

По дорозі з Пашкова в сопки промчав чвалом кінний загін.

Дві постаті з собакою швидко пішли в Пашкове. Виринули з завулка і пересікли площу. Саме завертали за велику якусь будівлю над Амуром, як напоролись на постать, що виринула назустрч.

— Стійй ! ! . — загородила постать дорогу і зарепетувала п'яним голосом. То сам начальник застави біг десь від любки, пристібаючи на ходу пас з кабуром.

— «Чужий!» — скрикнув тихо дівочий голос. І в ту ж мить пес ударив грудьми в груди того чужого і впився в нього пащею . . . Одночасно кольба вінчестера лягла впоперек черепа. Начальник звалився.

— «Заливай! До мене . . .» — І дві постаті з собакою канули в темряві.

По всьому кордону лопотіла перестрілка, рвучи темряву на шматки. Японські прикордонники, поставлені на ноги небезпекою, теж заалармували по всій лінії, вліво і вправо десь за кілометри. Встряли своїми пострілами. Лише насупроти Пашкова, де височіли круті, непроходимі кряжі, було спокійно. Десь далеко-далеко гримнуло раз, удруге . . . У відповідь залопотів скоростріл. І завирувало там, заклекотіло. Чути було, як строчили скоростріли . . .

З Пашкова знялась ракета і освітила мертвим, сліпучим світлом кряжі Великого Хінгану, ціле Пашкове, вкритий торосами Амур . . . Десь вили пси з переляку.

Ракета пливла в небі і пливли — метушились тіні між високими торосами. Веремія тіней. Не розбереш — чи то все живе розбігається на всі боки та ховається, лягаючи ниць, чи то лиш омана. Брили високих торсів — брили криги поставлені руба під ріжними кутами — ожили, фантастично рухаючись. Десь близько залопотіло з скоростріла вздовж по Амуру. Кулі тьохкали об кригу і, відбиваючись, сюрчали як несамовиті. Десь знялась друга ракета, да-а-леко. Там заклекотало, загупало. «Центр бою» перенісся туди. Шляхом, що йшов вздовж Амуру, цокотіли вершники, летючи «на прорив». Бій тривав, розгораючись.

. . . . . .

А на тім боці Амура, високо в сопках Великого Хінгана, по тім боці «границі на замкє», стояли винуватці всеї тієї баталії, весело відсапуючись, розхристані, з непокритими головами. І так, наче подурілі.

Плачучи від щастя, Наталка припадала до Григорія і цілувала його в нестямі, вкладаючи все серце, яке так довго стримувала:

— Мій! . . Мій! . .

І шаліла в нападі безумної радости, невисловленої любови, безоглядної вірности . . .

— Ми підем . . . Ми підем тепер . . . На тую . . . на твою Україну!

Обвилась руками за шию і припала до мужніх грудей, слухаючи, як товчеться там до неї суворе, розбурхане серце, — і тріпотіла на них. Вперше цілувала, сама цілувала та й дала серцю волю.

І так само дав серцю волю Григорій. Забрав її всю в обійми, зацілювував тії дикі, тії неприступні, тії незаймані вуста, тії очі насмішкуваті і великі, як у дикої козулі, тії руки морозами попечені і порохом посмалені, — такі жорстокі в бою і такі ніжні до нього от . . . Аж ось де він догнав своє щастя!

І дуріли обоє, упиваючись тим щастям до нестями.

А Великий якутський пес — Заливай — зп'явся на задні лапи і, тихенько скімлючи, намагався лизнути обох в ніс.

Лемент на кордоні помалу вщух.

Далека пожежа погасла. В Пашковім було тихо. Лише десь далеко-далеко зрідка ще лопотіли постріли.

Наталка послухала якусь мить. Потім розстебнула Григорієв рюкзак, вийняла великий шмат м'яса і дала Заливаєві:

— Їж . . . Ну ! . . У, мій милий, мій вірний друже ! . . — І пестила його рукою попід шиєю. Пес лизнув руку і тихесенько заскімлив, відчуваючи собачим серцем наближення якоїсь зміни в своїй долі. Але на м'ясо накинувся жадібно.

— Давай записку . . .

Григорій вийняв з гільзи маленьку записку, обачливо приготовлену ще вранці. Наталка оддерла стьожку від хустки, приклала ту записку до заливаєвого нашийника зі споду та й примотала її стьожкою. Готово . . . А тоді довго гладила заливаєву голову, розмовляла з ним, тормосила за вуха, поклавши голову собі на коліна. Аж но хотілось заплакати —

так шкода було розставатися з вірним другом. Та враз звелась рішуче і, суворо:

— Заливай!

Заливай скочив на ноги і завмер, готовий до послуху. А Наталка завагалась хвильку, а тоді жорстоко і твердо, махнувши рукою:

— Додому!..

Заливай прянув стрімголов . . . та й враз вернувся. Дивився, очікуючи. «Не рухаються». Жалібно заскімлив, бив хвостом по снігу, позирав запитливо то на Наталку, то на Григорія. «Чого ж вони не йдуть?» Але він уже знав, чого вони хочуть. Він добре знав свою господиню і прекрасно її розумів, як завжди, з самої інтонації голосу. Та либонь не хотілося псові розставатися.

Шкода було пса. Але не було випадку ще, щоб Наталка, сказавши раз, міняла наказ. А зараз — тим більше. Так мусить бути.

Вона нагнулась до пса, що, скориставшись з того, лизнув її в губи, і повторила, ніби людині, умовляючи лагідно:

— Додому! Так, додому . . . Чуєш? — І поторсавши ніжно за шию, враз випросталась:

— Заливай! — Та й простягла руку туди, звідки вони прийшли:

— Додому ! ! !

Пес шарпнувся, потоптався на місці, водячи очима то на одного, то на другого. А тоді враз тихесенько гавкнув . . . Та й враз, розпучливо скімнувши, зірвався з місця і погнав скільки духу.

Щез.

Чути лише, як десь шелестів сніг унизу . .

— Втрапить? — подумав вголос Григорій.

Наталка мовчала, дослухаючись.

— Як виплутається в Пашковім — втрапить. А не виплутається — верне і дожене нас. Але . . . Заливай не вернеться вже.

Трохи було смутно. Та не було на той смуток місця в безмежному, героїчно здобутому щасті.

Шлях їм прослався вперед, в невідоме. Десь навколо світа. Приготовані на всі труднощі, на жорстоку боротьбу й на втрати, вони спалили всі кораблі за собою та й вірили в свою зорю, що присвічувала їм шлях, — шлях в життя. Шлях туди — десь на ту далеку, для одного з них зовсім незнану, соняшну Україну. А чи в героїчну битву і смерть за тую далеку, за тую незнану, за тую омріяну Україну.

Шлях прослався вперед, а думки летіли назад, — тим своїм безкінечним слідом через снігові пустелі і нетрища, що ними мчав одинокий пес, вірний і до кінця відданий чотириногий товариш, припадаючи к сліду по-вовчому, — туди, до засніженої, загубленої в нетрищах домівки суворих тигроловів.

* * *

Краєва преса була сповнена сенсаційними повідомленнями. Перше:

Чільна сторінка офіціозу «Тіхоокеанская Звєзда» чорніла жалобою. Під грізною чорною «шапкою» — «СМЕРТЬ ВРАГАМ НАРОДА ! !» та «ВИ УМЄРЛІ, НО ДЄЛО ВАШЕ ЖИВЬОТ! МИ КЛЯНЬОМСЯ, ДОРОГІЄ ТОВАРІЩІ, ОТОМСТИТЬ ЗА ВАС І УНІЧТОЖИТЬ ВСЄХ ВРАГОВ НАРОДА ВО ВСЬОМ МІРЄ!» — під цею шапкою в тексті було надруковано два портрети в чорних рямцях. Під портретами товстими літерами повідомлялося про те, що в тайзі «ВЕЛИКА, ОЗБРОЄНА ДО ЗУБІВ БАНДА ВОРОГІВ НАРОДУ, на чолі з крупним державним злочинцем, збігцем з каторги, шпигуном і агентом фашизму і т. д., на прізвище Григорій Многогрішний, — ПІСЛЯ УПЕРТОГО БОЮ ЗВІРСЬКИ ЗАМОРДУВАЛА тов. МЕДВИНА — Начальника Краєвого Особого Відділу

УГБ НКВД на ДВК та Начальника Н-ського Райвідділу НКВД.»

Перечислялося всі заслуги того орденоносного тов. МЕДВИНА — «ветерана ВЧК-ОГПУ-НКВД, славного і доблєсного чєкіста», що в боротьбі з ворогами не знав пощади і жалости і що рука в нього не дрижала ніколи . . . і т. д. Потім сипалися страшні погрози і прокляття на адресу «ворогів народу усіх мастей» та їхніх приспішників і симпатиків, а особливо металося громи і блискавиці на «куркулів і підкуркульників» і закликалося викорінювати всіх підряд жорстоко, немилосердно, повсякчас, і навіки вічні.

Кричалося про «бдітєльность» та «священний» обов'язок всіх — старих і малих — допомагати органам ЧК.

А внизу великими літерами оголошувалося велику премію за зловлення того страхітливого «отамана банди» — Григорія Многогрішного.

А ще нижче подавалося свідчення очевидця, що та банда пішна на схід, намагаючись, очевидно, прорватись до Японії, і що бачено її вже аж на Охотському узбережжі.

Друга сенсація була ще цікавіша. Подавалося карколомні повідомлення про «чергову провокацію» «нєкой» агресивної держави на совітсько-манджурському кордоні . . . В зв'язку з чим ціле місто, ні, цілий край заговорив про швидку війну, потираючи з радости руки — «Нарешті все скінчиться! Дай же, Боже! Хоч би вже швидше . . .» І в зв'язку з тим же заворушилось ПВХО та ОСОАВіЯХЕМИ, поливаючи вулиці «іпритом» та ганяючи в газмасках, — без віддиху прискорено проходячи курс протиповітряної оборони і не маючи до того аніякісінької охоти . . . Отже — подавалося повідомлення про черговий конфлікт на манджурському кордоні. Про кількагодинний бій і відбиття великої диверсійної групи ворога, що хотіла проломати «границю на замку». Про героїзм начальницького складу Н-ської застави. А особливо про заслуги начальника тої застави, який в героїчнім бою був поранений тяжко, проте не зійшов з революційного посту до остаточного розгрому ворога.

Краєва «Тихоокеанская Звєзда» рябіла жирними кличами і гасдами. «СМЕРТЬ ПОДЛИМ НАРУШИТЕЛЯМ!». «СВИНЬЯ ЛЄЗЄТ В СОВЄТСКІЙ ОГОРОД ! . . .» «СМЕРТЬ ЗАХВАТЧІКАМ СОЦІАЛІСТІЧЕСКОЙ РОДІНИ» тощо.

Потім наводилися привітальні телеграми на ім'я того героїчного начальника Енської застави і представлення його до найвищої нагороди. І тут же описувалося подробиці з епізоду поранення начальника. Говорилося про великий бій і, між іншим, про «двох негодяїв з гігантським псом», що в тім бою нагло напали на начальника «з тилу» . . .

Старий Сірко, що привіз з Грицем до Хабаровська на базу здавати живого тигра, слухав всі ті надзвичайні новини, всі ті дивовижні події та страхітні прокльони й погрози, і хмурився, а йому хотілося нагло і гомерично реготатися. А хіба не смішно! Отак-о воно й все!

Що то за історія вийшла з тим «поляглим в бою з великою бандою ворогів народу» грізним енкаведистом, він знає. Та це його й не так цікавило доправди, хоч там і говорилося про велику премію. Його увагу прикувала друга сенсація і саме тут йому хотілося гомерично сміятися.

— «Ага ! ! . . . Трясця вашій матері! Отак-о!»

О, старий Сірко — то старий вовк. Одразу вхопив у всьому тому тропи, що й до чого. Ясно, що ця друга історія має ту саму причину, що й перша. А головне — з усього йому було найперше ясно, одно, а саме, що «н а ш і б р и к а ю т ь ! «Бо оті «два подлєца с гігантскім псом» — то й були саме вони. Авжеж. І то вони, власне, втрьох такого там шелесту наробили. І більше там нікого й не було! Напевно.

«Але ж встругнули ! ! ! А той дурний начальник — нехай не лізе! Чого він підставив свою дурну голову та й став на дорозі! Хіба не знав вдачі сіркової доньки? . . Ну-ну . . .»

Дід дивився на тигра в клітці, слухав, як якась дівчина читала тії новини службовцям бази, і йому чомусь раптом захотілося взяти та й випустити того тигра геть. Нехай біжить! Га! От би було рейваху ! . .

І він би може й випустив та вже тигр був не в його клітці, а в залізній й під великим замком, а головне, — дід згадав, що першого роздере ж той тигр звичайно його, як головного винуватця своєї біди. Але то так собі, химерна парубоцька думка.

Такого втрьох шелесту наробили! . . Га! А тільки втрьох. Решта — то все брехня, як і з тою «великою озброєною бандою».

Слухав, як читала дівчина, і курив собі байдуже, чекаючи, коли там той бухгальтер скінчить підрахунки та й відчислення на позику «Готов к труду і обороне» тощо.

«А що з тими «негодяями» сталося, не пишуть . . .»

Звелів Грицеві назкуповувати всіх газет, які тільки є («Дома будемо читати»), сподіваючись щось вичитати там, бодай кілька слів, що ж з тими «негодяями» було далі.

Слухав, що гомонять люди, хмурився і мовчав собі. Люди теж нічого особливого не гомоніли, вони більше помовчували. Так їх вимуштрувало життя та й вся ота писанина. І до сенсацій таких вони звикли, бо їх так рясно, та ще й не таких! — ого, — що здавалося без них ціле життя в цім світі стане ненормальним. То бо стало стилем цілої цієї збожеволілої країни, всі ті «диверсії», «нарушителі», «вороги народу», «процеси», «бдітєльность», »знищення», розстріли», «чекісти», «енкаведисти», «орденоносні герої», «прокльони», «тюрми», «диверсанти», «шпигуни» і т. д. і т. п. Почаділи, подуріли. Геть всі люди подуріли. То було стилем. І так само було стилем нишкнути, втягувати голову в плечі і чекати, як віл обуха, грому з ясного неба на свою голову. А от як би їх взяв та й розкрив, розлущив, як розлущують горіх, — гляди цікаві та й несподівані речі побачив би. А вже напевно побачив би, як вони кпили з усіх тих сенсацій, а то й ще побачив би щонебудь цікавіше . . .

Їдучи додому, старий Сірко всю дорогу тільки те й робив, що курив люльку. Набивав та й знову курив. Набрав бо махорки півмішка в столиці. Цілі кілометри мовчав зосереджено та й враз крутив головою:

— «Негодяї ! . .»

І сміявся собі. А вони стояли йому віччу тії «негодяї». Один «негодяй» і одна «негодяйка» . . . То ось навколішки, схиливши покірно голови, посеред хати . . . А то Наталка ходила вистрибом по соняшній ріці, по каменях і дуріла з Заливаєм . . . А то вони з Григорієм на пантовці . . . Пробігали картини одна одної яскравіші, одна одної радісніші, — дзвінкі картини минулого, так прекрасно прожитого літа.

Старий крехтав, зітхаючи. І вертався думками до тої маленької, трівожної, як гостра шпичка:

«І чому вони не написали в газеті, що ж далі з ними?»

Дома стара Сірчиха скучала, мовчки журилася за дітьми. Але не нарікала.

Приїхавши, старий Сірко розіклав газети на столі і довго та пильно блукав по них пальцем. Але нічого цікавого не вичитав, крім того, що було. А було все те, що вже чув. І більше ні слова. Читання кінчилося тим, що він зпересердя викинув газети ті всі в піч.

* * *

Другого дня після приїзду Сірка з Хабаровську, над вечір, прибіг Заливай.

Хвора і одноока тепер Нерпа і Рушай зчинили раптом радісну гавкотняву. Старий Сірко відчинив на ту гавкотняву двері . . .

На порозі лежав Заливай. Схудлий, Здичавілий. Боки йому позападалися. Шерсть на спині стояла сторч, як у вепра. А ребра можна було перечислити здалеку.

Заливай ! ! ! А, Боже мій ! . . . — Стара Сірчиха кинулась, як до людини, зраділа і стрівожена.

Пес загавкав хрипко і вбіг, ні, вповз до хати. На ногах йому була льодавиця — сніг, понабивавшись межи пальці, позмерзався й поробив крижані черевики. Ліг і дивився на всіх хворобливими, розумними очима і лизав старому руку, що, невимовно зрадівши такому гостеві, тріпав його по писку:

СЛОВНИК

Барклай — прилад для набивання гільз до мисливської рушниці.

Бурки — взуття з вовняного грубого матеріялу на шкіряній підошві й з обцасами.

„Висуванець" — Висунений на відповідальну роботу з рядових робітників селян чи службовців, без спеціяльної до того підготовки.

„В зрячку гнати" — переслідувати звіра, весь час тримаючи його на оці.

„Вербований" — взятий на роботу будь-куди за домовленістю. В совєтській практиці ця „домовленість" мала характер „добровільно-примусового" набирання робочої сили.

„Вишак" — найвища міра кари, цебто — розстріл.

Голубоводий — в хутряному крамознавстві „голубоводими" звуться хутра в яких пух має блакитний відтінок.

Доха — верхня зимова одежина з оленячої, або козлячої шкіри, з великим ковніром. Шерстю на зовні. Дуже тепла, хоч шиється без ніякої підкладки. Дуже подібна формою і розміром до тих величезних кожухів, в яких військові вартові взимку стоять на стійці.

Даль-лаг — Далекосхідні лагери НКВД.

Дальстрой — велика будівельна організація на Далекому Сході, знаменита тим, що диспонувала майже виключно робочою силою арештантів з Даль-лагу.

Джанкой — назва станції в Криму. В даним випадку наведена популярна пісенька-каламбур, що її співали здебільша т. зв. безпритульні.

Дальзаготхутро — Далекосхідна філія всесоюзного тресту „Союзхутро".

Заготпункт — заготівельний пункт, факторія.

„Заключені" — ув'язнені, арештанти.

Капканити — промишляти звіра капканами.

Козляк — доха з козулячої шкіри взагалі. Властиво ж „козляк" —одежина коротша за доху, щось вроді піджака, виключно з шкіри козуль, хутром назовні.

Калиб — прилад для виливання картечі й куль, подібний до кліщів, із спеціяльними заглибинами.

„Гастрономи" — спеціяльні гастрономічні магазини в СССР, досить розкішні, в часи — початку і середини тридцятих років, найліпше були устатковані на Сибіру й Далекому Сході, — звичайно, приступні тільки для т. зв. вільної публіки.

„Морда" — прилад для ловлення риби, подібний до нашої верші, тільки великий і роблений з грубого пруття.

„Медовуха" — п'янкий напій, приготований з меду і ягід.

„Мочалка" — жмут тонкого лика.

Наледь — розлив води поверх криги при найлютійших морозах, що наступає в наслідок деформації тієї криги під тиском дужої течії.

Нарти — спеціяльні легкі сани для їзди оленями.

Нархарчпром — Народній Комісаріят Харчової Промисловости.

Обжимка — прилад для обжимання гільз до мисливської рушниці, які після кількаразової стрільби роздимаються, втрачають попередній свій діяметр і не лізуть потім до набійника рушниці. Щоб гільза влазила до набійника, треба їй при допомозі „обжимки" повернути її калібр.

„По-блату" — по протекції, через взятий хабар тощо.

„По-броні" — б р о н ь — це окремий спосіб резервувати, скажем, місця на поїзди, за ріжними відповідальними працівниками, військовими та партійними діячами та установами. Діставати „по-броні" — діставати з числа зарезервованих.

Солонгой — хутряний звірок, з родини тхорів, менший брат колонка. Рудої масти.

Сєвлаг — „сєвєрниє лагеря" — тобто північні лягери НКВД.

Тронити — переслідувати чи вистежувати звіря по сліду.

Устенок — отвір у верші, куди заходить риба.

Унти лапчаті — взуття з оленячої шкіри виключно знятої з ніг. Шиються шерстю на зовні. На м'якій підошві. Дуже гарне на вигляд і зручне зимове взуття.

Унти половинчаті — теж саме, але з голої оленячої шкіри, цебто без шерсти. Подібні до великих шкіряних панчох, в які окремо ще взуваються грубі хутряні панчохи. Зимове, так би мовити, робоче взуття.

„У самовара" — тут йдеться про популярний у свій час фокстрот в СССР, твір Утьосова — „У самовара я і моя Маша..."

Хетагуровка — з числа дівчат, що зголосилися їхаги на ДВК по заклику Валентини Хетагурової, — яка в свою чергу зробила заклик відповідно до одержаної директиви від партії. В цей спосіб малося розв'язати проблему нестачі дівчат на ДВК, відповідно до кількости мужчин.

Ширпотреб — речі широкого вжитку. В советах ці речі виробляли на алярм з будь чого і будь як, аби розв'язати проблему нестачі елементарних речей до вжитку в побуті.

М У Р

Ціна 8.50 нм.